

2021/3

XXX. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2021
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2021

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Dránovits Anna

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

POLITIKAI TÖRÉSVONALAK

- *Péli Gábor*: Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben.
Hogyan lett a két ellenzékből egy a választói térelmélet szerint? 7

MIGRÁCIÓ – BEVÁNDORLÁS

- *Ujlaki Anna*: Miért legyen a migráció politikaelmélete feminista? 27
- *Tóth Szilárd János*: Republikanizmus és bevándorlás: mit diktál a szabadság? 45
- *Kapelner Zsolt*: Bevándorlás és a kizárás joga 64

KITEKINTŐ

- *Cs. Kiss Lajos*: Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma 85

AZ INTEGRÁCIÓS KUTATÁSOK PUBLIKÁCIÓIRÓL

- *Oross Dániel*: Integráció a polarizáció árnyékában
(*Kovách Imre (szerk.): Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*) 121
- *Mikecz Dániel*: „Rosszkedvünk tele”
(*Kovách Imre (szerk.): Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*) 127

KÖNYVFIGYELŐ 133

ABSTRACTS 137

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

POLITIKAI TÖRÉSVONALAK

Péli Gábor

Mozgó törésvonalak a magyar politikai térben. Hogyan lett a két
ellenzék közül egy a választói térelmélet szerint?

MOZGÓ TÖRÉSVONALAK A MAGYAR POLITIKAI TÉRBEN

Hogyan lett a két ellenzék közül egy a választói térelmélet szerint?

Péli Gábor

(ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló
Kutatóhely, Számítógépes Társadalomtudomány – RECENS kutatócsoport,
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék)

*A tanulmány beérkezett: 2021. március 19., opponálás: 2021. március 20. – 2021. április 22.,
véglegesítve: 2021. május 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyar politika talányos eleme a jobbszélt uraló ellenzéki párt sok éve meghirdetett közepre vándorlása. 2020 végéig nem történt a politikai térbeli koordináták számottevő változásában is megmutatózó változás a bal-liberális és Jobbikos ellenzéki tömbök között, míg a kormánypárt és ellenzék viszonyrendszere lényegesen átalakult. A Downs-féle politikatudományi térelmélet alkalmazásával bemutatható, hogy a 2010-es évtized nagyobbik részén áthúzódó „közeledünk is meg nem is” állapot alatt az ellenzéki tömbök relatív, a kormányoldalhoz viszonyított távolsága csökkent egy új politikai dimenzió uralkodóvá válásával. Ez a relatív közeledés az ellenzéki tömbök átellenes politikai nézeteinek megmaradása mellett is végbemehetett. Az évtized fordulóján ezt egészítette ki végül az álláspontok abszolút értelemben vett, politikai térbeli koordinátákban is megmutatózó közeledése.

Kulcsszavak: Ellentétes identitás ■ pártverseny ■ politikai tér ■ proximitás
elmélet ■ szervezetek ökológiája ■ szervezeti niche

1. BEVEZETŐ

Egy analitikus modellt javasolok a hazai politikai tér ismert és különböző szempontokból már tárgyalt törésvonalainak (Kovách, 2020; Körösényi, 2012a; Róna, 2008; Szabó és Gerő, 2017) megjelenítésére. A megközelítés elméleti. Az adódó következtetések értékelésénél elsősorban a honi közélet eseményeire, részben pedig empirikus eredményekre (pl. Róna és Molnár, 2017) hivatkozom. A vizsgálódás Anthony Downs (1957) politikatudományi klasszikus közelségi

(*proximity*) elméletére épül. Bemutatom, hogy ennek politikai tere egy sajátos dimenzióval megtoldva alkalmassá tehető a korábban három osztatú hazai politikai felállás (kormányoldal, két ellenzék) két osztatúvá válásának (kormányoldal, ellenzék) magyarázatára. Ellenzéki tömbök alatt a baloldali liberális pártok konglomerátumát és a Jobbik néven ismeretes pártot értem, nem idesorolva a parlamenti képviselőket nélküli szerveződéseket. Hogyan lehet proximitás alapú affiliációval magyarázni a politikai tér átellenes oldalain elhelyezkedő alakzatok szövetségbe forrását? Az intézményi kényszer ismert: a választási rendszer kormányalakításra tömbösödés esetén ad esélyt.

Úgy tűnhet, hogy térbeli közelségre alapozó modellezési keretben csak úgy alakulhat ki ácskapcsok nélkül összetartott ellenzéki tömb, ha valamelyik fél áthúzódik a másik téréfelére, vagy ha egy köztes ponton találkoznak. Bemutatom, hogy a két ellenzék egymásra találása alkalmasan leírható az eredeti Downs-féle proximitási térelméleti megközelítés alkalmazásával. A kirajzolódó kép szerint az ellenzéki tömbök egymásra találását alapvetően nem a Jobbik hosszú évekig inkább hangütésben (Róna és Molnár, 2017), mintsem politikai kérdésekre adott válaszaiban megmutatkozó centrális irányú migrálása váltotta ki, noha az ellenzéki tömbök közti táv abszolút csökkenéséhez a 2010-es évtized végétől egy ilyen mozgás is járult. Magyarázatom a keret átalakulásán alapszik. A politikai térben zajló események változásokat hoztak létre annak geometriájában, és a tektonikai mozgások hátán a tömbök egymás mellé kerültek. Mindez nagy részében térbeli vándorlás, tehát a politikai kérdések mentén elfoglalt koordinátáik változása és a felek sarkalatos nézetkülönbségeinek feladása nélkül is végbemehetett.

A 2. rész az elméleti hátteret, benne a politikai proximitás-modellek egy régi problémáját ismerteti. A 3. rész az elméleti probléma orvoslását és az így előálló konstrukció alkalmazását célozza: a térelméleti keretet egy alkalmas dimenzióval megtoldva a honi politikai mozgások magyarázatára használjuk. A 4. rész szervezetelméleti eszközökkel elemzi a Jobbik 2020-ra beindult identitásváltó politikai migrációjának mozgatóit és egyes következményeit. Az 5. rész következtetései és megjegyzései az elméleti keretre és a honi alkalmazás óvatosan kezelendő lehetőségeire vonatkoznak.

2. HÁTTÉR

2.1 Politikai térmodellek

A tudományos diszciplínák hajlamosak egyenként feltalálni a meleg vizet, a közgazdaságtan, a politikatudomány és a szociológia majdnem triplázott térmodelljeik egymás eredményeiről csekély tudomást vevő bevezetésével. E térmodellekben a kínált szolgáltatásokat és az egyéni ízléseket a változók koor-

dinátatengelyek menti értékeivel megadott pontok jelenítik meg, a pontok távolságai pedig a megfelelés mértékét. Hotelling a társadalomtudományi térmodellek archetípusának számító modelljében (1929) az üdítős bódé meszszeségét mérlegelve dönt a szomjas vásárló. Hotelling munkájára építve Downs (1957) a politikai kérdések által kifeszített tér pontjaiként jelenítette meg a politikai programokat és a választói preferenciákat. Sok évvel később Hotelling egydimenziós közgazdasági modelljét Lancaster általánosította, bevezetve a sokdimenziós terméktér fogalmát (*commodity space*, 1966), de Downs rokon eredményeire való hivatkozás nélkül. Harmadiknak a szociológia jelentkezett hasonló alkotmánnyal (Blau, 1977), szintén a fenti előfutárok munkáinak említése nélkül. A Blau-tér tengelyein egyének szociodemografikus jellemzői szerepelnek (McPherson, 2004). Az egyének ily módon megragadott társadalmi helyzetéből adódó vásárlói vagy szavazói preferenciáik felkutatásával és formálásával, azaz a Blau-tér pontjainak termék- vagy politikai térbe vetítésével pedig a marketing tudománya foglalkozik.

Vizsgálódásunkat a politikai terekre szűkítjük. A politikum sajátossága, hogy a kínált szolgáltatást, a képviselőt inkább hatalomra kerülve tudják a pártok biztosítani. Míg a termékterekben kínált árumennyiség szaporítható, a képviselői helyek elnyerése nullaösszegű játék, ezért a választó közvetlenül érdekelt képviselő-szolgáltatója választási sikerében, más választók és szolgáltatók ellenében (Körösényi, 2012b). A választók számottevő részét egyben meghatározó erejű márkahűség jellemzi: két tartalmában egyező politikai programra másként reagálnak, ha más párt címkézi fel azokat. A downsi elmélet látszólag nem tud mit kezdeni az utóbbi jelenséggel, mivel a politikai tér tengelyeit adó tartalmi, politikai kérdésekben csak részlegesen, áttéteken keresztül jelennek meg olyan szempontok, mint a párthoz kapcsolódó bizalom és a mögöttes világkép. A csapatszellem mindent felülíró hatásáról már Montesquieu írt [1975]: egy időben Konstantinápoly társadalmá két pártra oszlott, a kékekre és a zöldekre, amelyek a fogathajtói játékok csapatainak kék és zöld ruhás hajtóiról nyerték elnevezésüket. Hatalom, pozíció, a bírói ítéletek tartalma mind a színektől függött, végső soron attól, hogy az uralkodó melyik színt pártolta.

A politikai oldalhoz húzás hatásainak elméleti bennfoglalására tett kísérletet az irány menti szavazás elmélete (*directional voting*, Rabinowitz és Macdonald, 1989). Faék egyszerűségű modellje egy előjeles számtengely mentén helyez el pártot és választót, az azonos előjelű pozíciók elfoglalóit egy táborba sorolva. Párt és választó számértékeinek szorzata adja a választó párt iránti érzülete hevét és irányát. Mivel a szorzat eredménye egyazon féltengelyen pozitív, átellenesen negatív, a felek egyazon oldalon pozitív érzélemmel viseltetnek egymás iránt, a másik oldallal szemben negatíval, az egymás iránti érzület pedig annál erősebb lesz, mennél nagyobb abszolút értékű pozíciókat foglalnak el a szorzatban szereplő politikai aktorok. A direkcionális

modell előnytelen vonása, hogy a térfelünkön lévő pártot annál vonzóbbnak láttatja, mennél szélsőségesebb álláspont, azaz a tengely mentén nagyobb abszolút értékű szám jellemzi azt. Ezen javított például Merrill és Grofman proximitási és direkcionális elemeket ötvöző munkája (1999), amely saját téréfelen a proximitási, a térfelek között pedig a direkcionális hatásokat helyezi előtérbe. De mindkét modellt alkalmatlanná teszi szempontunkból, hogy az átellenes oldalakat egymás iránti örök szeretetlenségre ítéli. A 3. pontban egy engedékenyebb megoldással ágyazzuk be a direkcionális hatásokat a proximitás elméletbe, amely így a mégoly különböző felek egymásra találását is lehetővé teszi. Többdimenziós proximitás alapú modellünk az adottnak vett szembenállás mértékét egy külön, dichotóm értékészletű térdimenzióval jeleníti meg. Mivel a pártok közötti politikai távolság nagyságát valamennyi dimenzió mentén elfoglalt helyzetük befolyásolja, a szembenállási dimenzió kellő súlyozásával akár a többi tengely mentén diametrális helyzetet elfoglaló szereplők relatív távolsága is csökkenthető, amint ez Magyarországon a bal- és jobboldali ellenzékek vonatkozásban bekövetkezett. A modell geometriai, de ismertetéséhez kvalitatív eszközök is elegendőek. Alapozásul a térbeli dimenziószám változásával kapcsolatban teszünk néhány megállapítást.

2.2 A dimenziószám szerepe

Módszertani vagy elméleti megfontolások vezérelhetik a téralapú modellek dimenziószámának megválasztását. A módszertaniak sokszor a komplexitás kezelésével kapcsolatosak. Amikor a cél a megfigyelési egységek nagy számú változóval való megjelenítése és az így rendszerezett adatok sokváltozós statisztikai módszerekkel való elemzése, a dimenziók alkalmasan szaporíthatóak. A rétegződéskutatások dimenziók tucatjaival dolgozhatnak (Kolosi, 1988). Ilyenkor a dimenziókon megjelenített változókat a kutatók alkotják meg, számuk változtatásával pedig például modelljeik robusztusságát tesztelik. Ezzel szemben a nem pusztán módszertani, hanem elméleti megfontolású dimenziószám választás esetén a tengelyek változói a teret benépesítő szereplők számára is ismertek, jelentőséggel bírhatnak. A termékterek közönsége a termékdimenziók mentén méregeti a vállalatok ajánlatait. A politikai terek dimenziói a választókat foglalkoztató kérdések. Az utóbbi két esetben a változók számának szigorú kognitív kapacitásbeli korlátai vannak, mert a döntéseinket legfeljebb néhány szempont figyelembe vételével hozzuk. Azonban a szigorúbb, hamarabb jelentkező komplexitási korlát miatt sokszor esélye sincs a dimenziószámnak ezt a kognitív korlátot megközelíteni. A termékterek számítógépes szimulációjánál a keretező térszegmens sokszor csak egydimenziós (pl. García-Díaz–Witteloostuijn–Péli, 2015), esetenként kétdimenziós (García-Díaz–Péli–Witteloostuijn, 2020). Matematikai gazdasági modelleknél előfordul

a masinéria tetszőleges dimenziószámra való kiterjesztése (pl. Irmen–Thisse, 1998), de itt is kedveltebb az egydimenziós eset mélységi elemzése, amelynek végeztével a szerzők rituálisan elmormolják, hogy eredményeik értelemszerűen általánosíthatóak magasabb dimenziókra. Ez néha valóban így van, máskor meg nem. A dimenziószám növekedése ugyanis megváltoztatja a tér geometriai tulajdonságait, új helyezkedési feltételek elé állítva a bentlakókat. Így új pozíciók nyílhatnak apró specialista cégek számára a generalisták széles *niche*-ei közt kitérülő hézagokban (Péli–Nooteboom, 1999), vagy a megnövekedett cella számú perifériákon (Bruggeman–Péli, 2014). Monopólium esetén dimenziószám függő a monopolista óriás niche profit maximalizáló átmérője (Péli–Witteloostuijn, 2008). Politikai modellünkben egy további, a következőkben részletezett dimenziós hatás érvényesül.

3. TÉRMODELL

Adottnak tekintjük a nemzetközi viszonylatban is erősnek számító hazai politikai polarizációt. A szembenálló felek között húzódó politikai törésvonalak kialakulásáról lásd egyebek között Bíró-Nagy (2019), Körösenyi (2012a), Patkós (2019), Patkós és Farkas (2020) munkáit. Kiindulásul a 2010-es évek első felének politikai terét vesszük, amelyben a kifeszítő kérdések számottevő részében egymással ellentétes pozíciót foglalt el a kormánypártokat közrefogó két ellenzéki alakzat, a bal-liberálisok és a Jobbik párt. Az évtized második felére azonban a két ellenzék hasonló térbeli helyzetbe került, és a közkeletű nézettől eltérően ez alapvetően nem a Jobbik középre kéredzkedésének következménye volt. Róna és Molnár (2017) politikai megnyilvánulások tartalmát mérő kutatása szerint a párt témafelvetései adatfelvételük 2016-os lezártáig érdemben nem szelődültek; a korabeli jobbikos kommunikációs fordulattal összhangban a hangnem, a retorika változott a tartalmi radikalizmus maradása mellett. Modellünkkel bár más módszerrel, de rokon következtetésre juthatunk. Egy már korábban megjelenő dimenzió vált uralkodóvá, amely hatására a politikai tér felgyűrődött, és a tér hátán mint jégtáblákon utazó ellenzéki tömbök relatív távolsága lecsökkent. A Jobbik magaviseleti iparkodása, a bal-liberálisok ehhez kapcsolódó elszánt múltelengedési tréningjei e relatív csökkenésnek inkább következményei, mintsem kiváltói lehetnek.

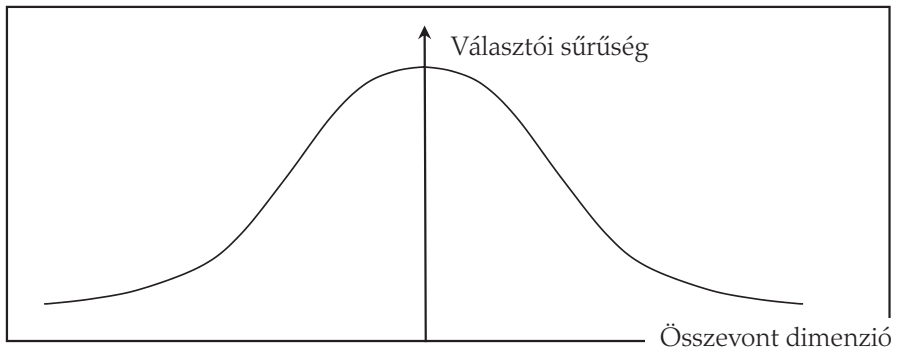
3.1 Egydimenziós megjelenítés

Indító példánkon szemléltetési cézzal egyetlen dimenzióba sűrítjük a hazai politikai teret alkotó kérdéseket (1. ábra). Ezt azért tehető meg, mert elemzésünk nem támaszkodik a teret kifeszítő politikai kérdések konkrét tartalmára.

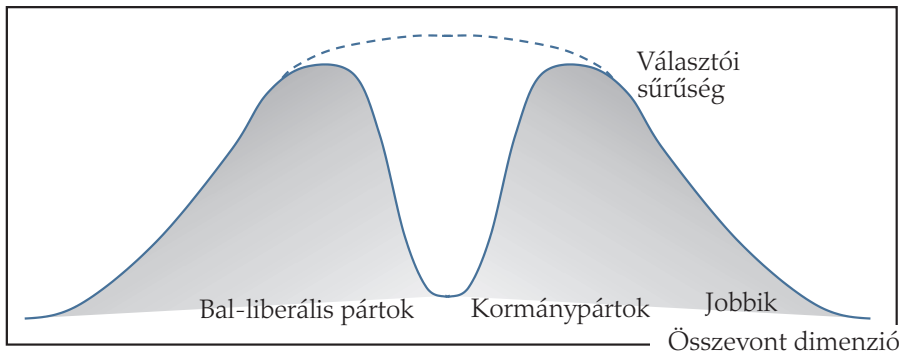
Nem kötjük ki, hogy az összevont politikai dimenzió valamilyen bal-jobb tengelynek felel meg, ahogy nem is zárjuk ki azt. Kiindulásként, a megosztó hatásoktól első megközelítésben eltekintve úgy vesszük, hogy a politikai kérdésekkel kapcsolatos választói preferenciák a politikai tengelyek skáláinak közepén zömülnek (Downs, 1957; Carroll, 1985): kevesen lesznek a széleken, és sokan közöttük. Így a függőleges tengelyen a vízszintes tengelyen megjelenő politikai álláspontok választói gyakoriságát ábrázolva egy szimmetrikus, közepeken gömbölyödő és a széleken elfogyó eloszlási képet kapunk (1.a ábra).

1. ábra. Egydimenziós ábrázolás: a választói sűrűségeloszlás a politikai kérdések összevont dimenziója felett

a. Megosztottság hiányában

b. A hazai megosztottság figyelembe vételével

Azonban a polarizáció megjelenése eltávolíthatja az egymáshoz mégoly hasonló társadalmi háttérű egyének nézeteit is. A csapatszellem és az oldalfüggő keretezések hatása a tér számos politikai kérdése mentén megjelenik. A polarizálatlan társadalmakra jellemző centrum Magyarországon kalapformájúra hor-

pad.¹ Az 1.b ábrán az árokkal elválasztott választói sűrűségcsúcsokat a kormányoldal és a bal-liberális ellenzék birtokolja, a Jobbik helye pedig a két púptól jobbra eső, lehetséges választókban kevésbé dúskáló szélen volt a közelmúltig.

Ha az összevont dimenzióba a bal-jobb megosztást látjuk bele,² úgy az 1.a ábra Orbán Viktor miniszterelnök 2010-es évek elejétől képviselt elképzelését példázhatja: a centrum terpeszkedő kormánypártjai elszigetelik egymástól a szélekre szorult ellenzékeket. De kiemelendő, hogy az 1.b ábra horpadása már a 2000-es évek elején megvolt. A 2010-es bal-liberális összeomlást követő kormányoldalhoz pártolás töltött rajta valamennyit, majd későbbi újramélyülése az évtized végére megingatta a kormánypárti *Miénk itt a tér* berendezkedést. A hagyományörzésből továbbra is bal-jobb oldalnak nevezett eloszlás közepén egy választóban ritka terület húzódik.

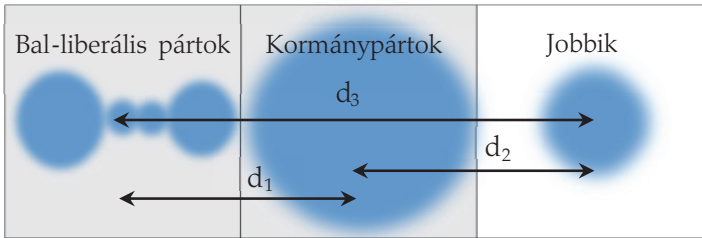
3.2 Kétdimenziós megjelenítés

A feladatunk szempontjából túlegyszerűsítő egydimenziós modellt megtoldjuk egy változóval, amit a függőleges tengelyen ábrázolunk (2. ábra). Ezzel beáldozzuk az 1. ábra választói sűrűség tengelyét, melyet a papír síkjára merőlegesen képzelünk el a továbbiakban, és a választói tér sűrűsödési csúcsainak megfelelő zónákat szürke színezéssel jelöljük. Mondandónk szempontjából nem szükséges megneveznünk a vízszintes tengelyen szereplő összesített politikai változó komponenseit, túl azon, hogy azok a közvéleményt foglalkoztató politikai kérdéseket fedik le. A hozzáadott tengelyt azonban nevesítjük. Ez nem egy, konkrét politikai kérdések mentén elfoglalt pozíciót jelenít meg, hanem egy politikai érintkezések során kialakuló attitűdnek, a kormánnyal való szembenállásnak a mértékét jelzi. Dimenzióknk honi értékkészlete dichotóm: velünk vagy ellenünk.

A hozzáadott szembenállási, – vagy polarizációs – térdimenzióknak kiemelt szerepe lesz a továbbiakban. A polarizáció politikai interakciók során alakul ki, mértéke egyebek közt függ a szereplők helyzetétől, beállítottságaitól, azaz olyan változóktól, amelyek maguk is egy tartalommal bíró politikai tengelyen szerepelnek, vagy szerepelhetnének a térmodellben. Ugyanakkor a szembenállás alakulása általában nem magyarázható meg csupán a felek politikai koordinátái különbözősége alapján. Öngerjesztő hatások érvényesülnek, a politikailag elkötelezett választók hajlamosak az újonnan felmerülő helyzetben olyan vonatkozásokat keresni, melyek kapcsán az ellenoldallal ellentétes álláspontot foglalhatnak el. A politikai tér önálló szembenállási dimenzióval való bővítésétől azt reméljük, hogy ezáltal olyan jelenségek válnak modellezhetővé, amelyek pusztán a tartalmi kérdéseket megjelenítő politikai tengelyek mentén elfoglalt pozíciókból nem következnek.

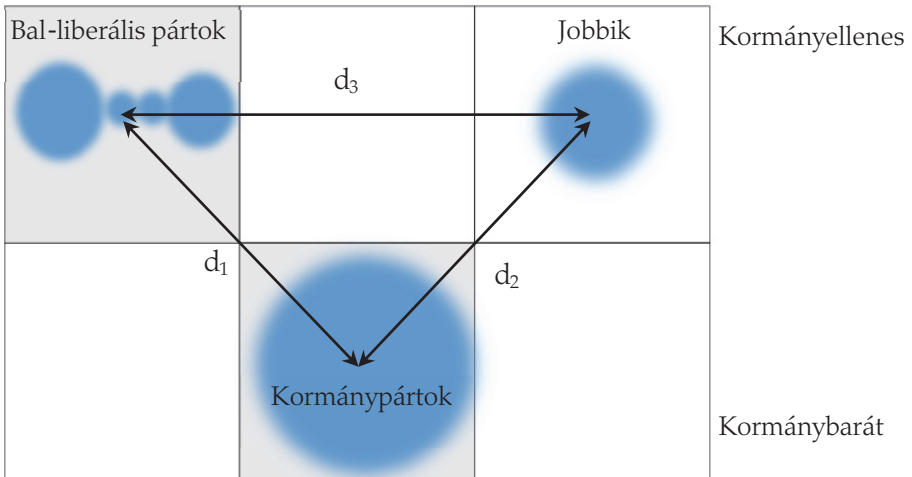
2. ábra. Kormány és ellenzék szembőlállásos politikai térben

a. Pozíciók egyetlen dimenzió mentén

A politikai kérdések összevont dimenziója

b. Pozíciók a szembőlállási dimenzió bevezetésével

Megjegyzések: Véges számú skálaelemmel rendelkező, azaz cellából álló politikai térben a távolságokat a vonatkozó cellaközéppontok távolságai adják. A szürke cellák a választói sűrűségcsúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra).

A későbbiekhez viszonyítási alapként szolgáló 2.a ábra még továbbra is egyetlen tengely mentén ábrázolja a kormány és a két ellenzék felállást, felüntetve a politikai tömbök térbeli helyzetét is, de még a Jobbik megjavulása előtti állapotokat tükrözve. Nem mellékesen, az 1.b ábra választói sűrűségpúpjai aszimmetrikusan helyezkednek el a 2.a ábra összevont dimenziója mentén: a szürke színezéssel jelölt választói centrumok a kormánypártok és a bal-liberális ellenzék pozíciói felé képzelendők, míg a Jobbiknak marad a harmadik cella választókban kevésbé dúsuló (fél)perifériája. A 2.a ábra nem ad

ötletet az ellenzéki tömbök közeledésének proximitási, azaz homofília alapú értelmezéséhez, mely szerint a hasonlók vonzzák egymást (McPherson–Smith-Lovin–Cook, 2001). A kormány és ellenzékek közti d_1 , d_2 távokat jóval meghaladja az ellenzékek d_3 távolsága. Nem segítene az ellenzékek egyazon oldalon való szerepeltetése sem, mert ez a 2010-es évek végéig jellemzően nagy d_3 távolságukat becsülné alá.

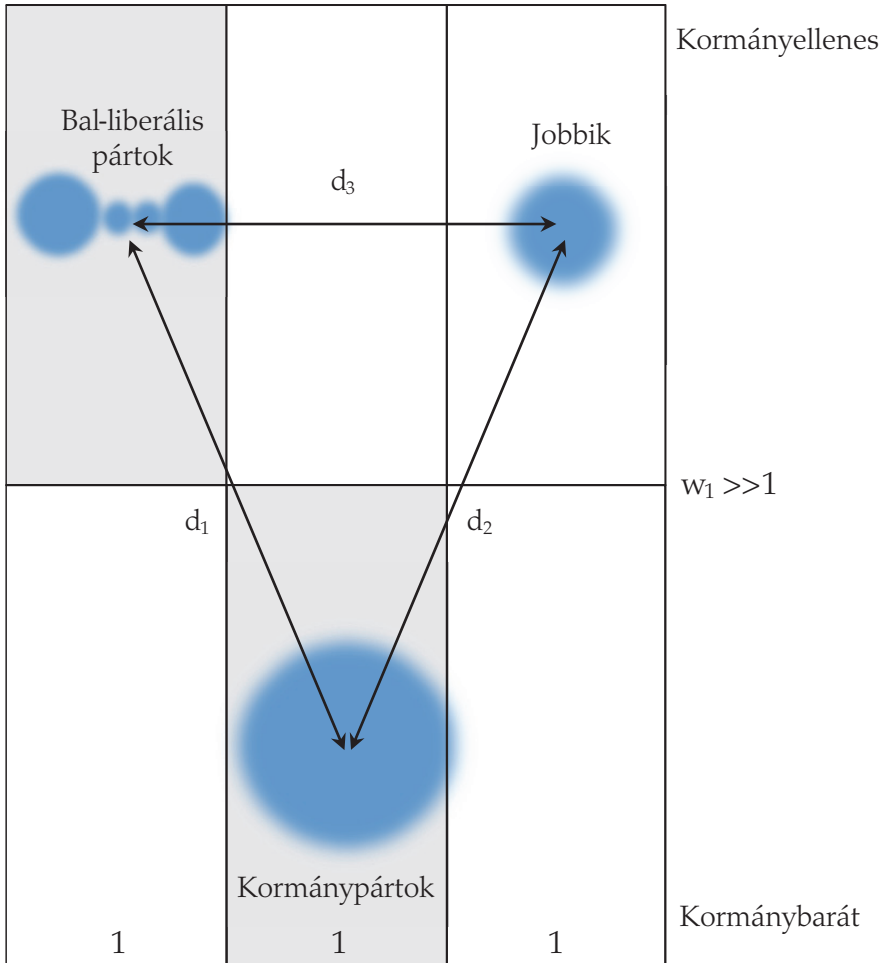
A 2.b ábra már megjeleníti a kormánypárti–ellenzéki dimenziót is. Változóinkat a modell megszorítása nélkül standardizálnak vehetjük, azaz a tengelyek kiindulásul szolgáló léptékeit egyezőnek. A két ellenzéki tömb új dimenzió menti elkülönülése megnöveli a kormányoldaltól mért d_1 , d_2 távolságaikat. Így kettejük változatlan d_3 távolsága relatív értelemben csökken a kormányoldaltól mértékhez képest. A 2.b ábra már alkalmas annak megjelenítésére, hogy a felek a kormányoldaltól is meglehetősen távol állnak. Ez azonban még nem feledteti egymással szembeni nem különben erős ellenérzésüket. Második dimenzióink nem valamely konkrét politikai kérdéshez kötődik, hanem a választási rendszerekben gyakran megjelenő ellentétes identitásokhoz. Hasonló, oppozícióval létrehívott és fenntartott szakadékok létrejötte jól ismert a szervezeti populációk szociológiájából is. A piaci forrásmegosztás elmélete (*resource partitioning theory*, Carroll, 1985) egyik specifikus modellje szerint a centrumot elfoglaló nagyvállalatok ellenében az ‘autentikus’ kínálatú apró szervezetek maguk hozzák létre a speciális termékeikből és elszánt vevőikből előálló piaci perifériát (Carroll–Dobrev–Swaminathan, 2002). Ilyen minőségi keresletet hozott létre az amerikai kézműves sörök mozgalma is a múlt évezred végén (*microbrewery movement*, Carroll–Swaminathan, 2000). A mozgalmár serfőzők karakteres ízű, autentikus módszerekkel főzött söröket kínáltak az olyan unalmas ipariak helyett, mint a Budweiser és a Heineken. A jól felszerelt ipari gyártók persze különösebb hűhó nélkül leutánozhatták volna e sörkülönlegességek fizikai és ízbeli tulajdonságait, viszont elkerülhetetlenül a rossz oldalon találták magukat a kis főzdék mozgalma által életre hívott és harciasan védett *autenticitás* dimenzió mentén. Az autenticitás kulturális termék (Hannan, Pólos és Carroll, 2007). Mibenlétét az alternatív főzdék és hard-liner fogyasztóik definiálták az ipari gyártók ellenében. Az ellentétes identitások mentén létrehozott dimenziók a Jó és a Rossz örök harcának szinterei, ha a címkék leosztásában nincs is egyetértés a felek között.

3.3. Súlyozás

A politikai cselekvés *trade-offok* menti választásokat követel. Ezért akár tetemes d_3 táv mellett is elképzelhető kisebbik rossz alapú társulás ellenzéki tömbök között, ha a kormányoldallal való szembenállásuk elegendően nagyra nő.

A térdimenziók jelentőségük (*salience*) szerint súlyozhatók. A szembenállási dimenzió nagyra nőtt súlyát léptékének növelésével jelenítjük meg. Így egységnyi eltérés a kormány–ellenzék-tengely mentén többel növeli a d távolságokat, mint egységnyi eltérés a vízszintes tengely mentén. A súlyozás affin lineáris transzformáció, mely w paraméterének nagysága szerint nyújtja vagy torlasztja a teret a súlyozásnak kitett tengely mentén. Az elasztikus tér hátán utazva megváltozik a teret benépesítők helyzete, méghozzá a koordinátáik változása nélkül: nem a szereplők másznak el, hanem a keret mozog.

3. ábra. Kormány és ellenzék fokozott szembenállása

Megjegyzés: A szürke cellák a választói sűrűség csúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra).

A 2.b ábrán a tengelyek súlyait még egységesen 1-nek vettük. A 3. ábrán a $w_1 \gg 1$ súly a függőleges tengely megnőtt jelentőségét jelzi, míg a vízszintesé változatlan maradt. A lépték, azaz a tércella élhosszúsága egységnyiről szintén w_1 -re nőtt a szembenállási tengely mentén. Megnyúlt terünkben a kormányoldaltól mért d_1 és d_2 távolságok már nagyobbak, mint az ellenzékéek változatlan d_3 távolsága. Modellünk súlyozása konszenzuális, a szereplők közös érzületén alapuló: kormányoldal és ellenzék egyként meghatározó jelentőséget tulajdonít a politikai szembenállásnak. A 2.b és 3. ábrák közötti különbség a szembenállási dimenzió jelentőségének az évezred eleje óta végbement változását jeleníti meg. Az ellenzéki tömbök változatlan d_3 politikai távolságuk melletti relatív közeledését mutatja a 3. ábra. A szembenállási változó súlyát a politikai szereplők közösen hízlalták nagyra; növekedése az ellentétes választói identitások jegecesedését tükrözi. De nem feltétlen azért vagyunk ellensége-sebbek egymással, mert a világról alkotott nézeteink távolodtak volna. Kormány és ellenzék távolságának növekedése nem igényli konkrét politikai kérdésekben, azaz a vízszintes tengely mentén elfoglalt pozícióikban megjelenő távolodásukat. Önigazoló lények lévén idővel a konkrét politikai kérdésekben vallott nézeteinket a pártállásunk szerint elvárhatóhoz igazíthatjuk. Az ilyen polarizációs hatások által is dagasztott, elkülönülő választói sűrűség-centrumokat szürke zónák jelzik a 2–4. ábrákon.

3.4 Fázishatár

Történetünk első fázisa itt véget ér. Az eddigiek nem feltételezték, és nem is zárták ki a közeledést az ellenzéki tömbök vízszintes tengely mentén ábrázolt átellenes politikai nézeteiben. A kormányoldaltól kerültek mindketten távolabb, mígnem a 2010-es évek végére a kormányoldaltól mért távolságaik meghaladták a kettejük közöttit. A relatív közeledés akár elegendő is lehet egy választásokig tartó nemszeretem technikai szövetséghez. Mint az illet szorgalmazó Heller Ágnes filozófus fogalmazott (2017a), az Egyesült Államok sem politikai rokonszenv alapján lépett ideiglenes szövetségre Sztálinnal. A szerző azóta politikai időszerűségét veszített másik írásában (2017b) még a Jobbik szégyenletes dolgairól és „befogott orral” való együttműködésről írt, azaz a megmaradó politikai távolságok mellett követendő bal-liberális hozzáállásról. De a tény, hogy az ellenzéki tömbök már közelebb álltak egymáshoz, mint a kormányoldalhoz ösztönzőleg hatott tényleges, mérhető közeledésük megkezdésére.

A második fázisban az ellenzéki tömbök távolsága abszolút értelemben is csökkent. A 2020-as évtől jól észlelhető, centivel is mérhető közeledésük két, egymást követő folyamattal ment végbe. Az egyik kognitív, és az összeférhetetlen politikai álláspontok eljelentéktelenítésére, tudati munkával történő hátratorolására irányult. Az elsőben az ellenzéki különbségek gondolati leérté-

kelése húzta összebb politikai térbeli távolságukat. Az elválasztó kérdések súlya (vízszintes tengely) ezúttal nem pusztán a szembenállás növekvő súlyához képest csökkent, hanem abszolút értékben is, amint geometriai keretünkben alább megjelenítjük (3.5). A második, távolságot apasztó folyamatban már nem a tér változik, hanem a szereplők térbeli koordinátái: az ellenzéki tömbök politikai kérdésekben elfoglalt álláspontjai egymás felé mozdulnak. Ezen migrációt majd a 4. pontban vizsgáljuk.

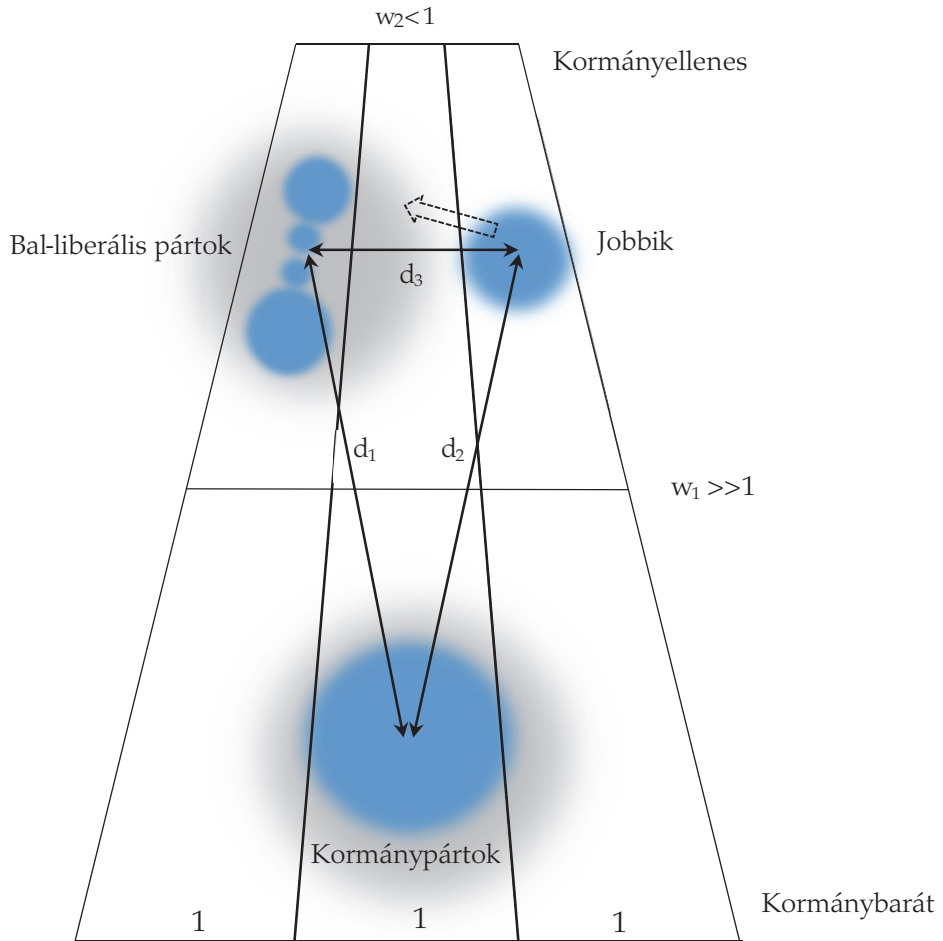
3.5 Szelektív súlyok

A 3.3 pont súlyozása a másikkal való szembenállás fontosságára vonatkozó nemzeti konszenzuson alapult. Az erre ráültetett második súlyozás viszont politikai oldalfüggő lesz, és az ellenzéki különbségek házon belüli átértékelését tükrözi. Utóbbi példázák a 2020-as borsodi időközi országgyűlési választás fejleményei. A választás előtt a közös jobbikos ellenzéki jelölt erőteljes ecsetvonásokkal vázolt, rasszista metaforái váltak ismertté, de pártja nem léptette vissza. Kármentésként a bal-liberális pártok jelei a helyszínre sietve biztosították támogatásukról az illetőt. A tényállásra botlásként tekintettek, mint a sokat látott gyarmati tisztviselő, ha neszét veszi, hogy kannibál szövetségesük suttyomban, szigorúan csak törzsi ünnepekkor, elfogyaszt egy-egy misszionáriust. Ezzel szándékuk szerint nem antirasszista eszméiket adták fel, hanem azok következetes képviselőjét, és azt is csak szövetségesük megítélésére szorítkozva. A féloldalas ítélezést féloldalas súlyozás jeleníti meg a 4. ábrán: tartja a distanciát a kormánypártokkal, de az elválasztó politikai kérdések vízszintes tengelyének léptékét összerántja az északi fertályon ($w_2 < 1$). Ezzel d_3 ellenzékek közti értéke lecsökken a 3. ábrán szereplőhöz képest, míg a d_1 és d_2 kormányoldaltól mért távok lényegében változatlanok maradnak.

4. OLY TÁVOL VAGY TŐLEM, ÉS MÉGIS KÖZEL

Bár a politikai különbségek jelentőségének leértékelése már abszolút értelemben csökkentette az ellenzékek észleleti távolságát, ez továbbra sem követelte meg konkrét politikai kérdésekben elfoglalt diametris álláspontjaik változását. De a 2022-es választások közeledtével már nem volt elegendő a tér kognitív gyűrűgése. Az ellenzéki tömböknek politikai térbeli koordinátáik mentén kellett egymás felé mozdulniuk, nem kímélve tabukkal védett, identitásképző álláspontjaikat sem. A Demokratikus Koalíció elnöke megértést fedezett fel magában a Jobbik nemzeti szempontokra figyelmeztető hozzáállása iránt (Heti Világgazdaság, 2020), míg utóbbi vezetője már megvitathatónak látta a határon túli állampolgárok szavazata esetleges elvételének kérdését (Heti Válasz, 2020). E gesztusok

4. ábra. A politikai távolságok szubjektív súlyozása

Megjegyzés: A szürke zónák a választói sűrűségcsúcsok helyeit jelölik (vö. 1.b ábra), s egyben a kormánypártok és a bal-liberális ellenzék elfoglalta niche-eket.

jól kivehető politikai térbeli elmozdulásokat jeleznek, a feromonok szintjén beinduló politikai kémiai. Már nem a színpad mozog, a szereplők lépnek egymás felé.

A forrásmegosztás-elmélet 3.2-es pontban ismertetett változatát az ellentétes identitások mentén történő elkülönülés leírására használtuk. Most az elmélet általánosabb kereslet-elengedési modelljét (*resource release*, Carroll, 1985; Carroll–Dobrev–Swaminathan, 2002; García-Díaz–Witteloostuijn–Péli, 2015) alkalmazzuk a Jobbik időleges nagyra növése, centrumba kívánczósága és ezt követő visszanyesése magyarázatánál. E modell politikai szervezetekre hangolt változata a következő: a politikai tér választói keresletben dús centrumát

elfoglalni vágyó nagy pártok általában széles választói merítési bázis (niche) jellemezte generalisták. De mert a pártok elkülönítenék identitásukat és politikai niche-eiket versenytársaikétól (Lowery et al., 2013), a centrumbeli tolongás taszítja is őket. A generalisták csak ritkán tudják bevenni a centrum közepét, inkább egyfajta centrum-periféria közötti helyzetet foglalnak el. A perifériákon pedig keskeny niche jellemezte, apró specialista pártok tenyésznek. A szavazóban gyér politikai peremet a nagyok általában meghagyják a radikálisoknak. Ezért e kis pártok létét legfeljebb hasonlóan apró radikálisok részéről éri fenyegetés, feltéve, hogy nyugton megmaradnak a nagyok küzdelmétől távoli perifériákon. A centrumbeli verseny hatására a nagy, generalista pártok egy része, vagy éppen többsége kiszoródik. Kiszorítóik pedig a megüresedett pozícióikat elfoglalva közelebb kerülnek a centrumhoz, ahol még nagyobbra nőnek. A választói merítési bázisuk határait azonban nem feszegethetik korlátlanul. A politikai niche túlszpanolásával összeegyeztethetetlen nézetű választók kerülnek egy kalap alá, ami nettó szavazatvesztést eredményezhet. Ezért a túlélő nagyok centrumba menetelükkel párhuzamosan kivonulnak a (fél)perifériákról, politikai képviselő nélkül hagyva az ottani választókat (*resource release*, kereslet elengedés). Ez kis specialista pártokat szív be a porond szélein megürülő helyekre. A választók felosztatnak a centrum nagyjai és a szélek apraja között, s innen egymás köreit nem zavarva üzengethetnek egymásnak.

Az MDF 1994-es összecsuklása után a Fidesz sikerrel mozdult rá a centrális jobb-közép pozíciókra, míg az MDF után árván maradt (fél)periférián előbb a MIÉP, majd a Jobbik rendezkedhetett be. A 2010 utáni NER-es elgondolás az elhagyott MSZP–SZDSZ centrumpozíciók jobbra néző részének elfoglalása és a bal-liberális ellenzék pártjai félperifériás, kis-közép párti helyzetbe tolása volt. A fideszes niche balfelé megnyúlt. A választók magát ettől elhanyagoltnak érző jobb széle felhizlalta a Jobbikot, ami egy nap a tükörbe pillantva egy Fidesz helyén lévő nagy pártot látott visszaneézni. Politikai niche-ét a közép-jobb centrum szavazói irányába (1.b ábra, jobb csúc) hosszabbítva meg, és egyúttal szél-jobbos pozícióit is őrizgetve azonban a Jobbik is a niche túlfeszítésének hibájába esett. De mert a szélek specialistái karakteres identitású politikai és életmód radikális szavazókra hajtanak, a Jobbik niche-bővítése erősebb elriasztó hatást keltett, mint az eleve közös nevezős generalista politikát kínáló Fideszé. A jobb centrumban így egy megtépzott hitelű Jobbik került gyilkos niche-átfedésbe a nagyobb és szervezettebb kormánypártokkal. Realizált niche-ét (Hannan–Freeman, 1989) – a politikai térdarabot, ahonnan ténylegesen reaszavaztak – visszametszették a 2018-as választások. A Jobbik évtized végi második közép felé mozdulása során már közvetlenül a bipoláris választói sűrűség-eloszlásnak a kormányellenes felső zónában lévő bal centruma irányába haladt (4. ábra). Mint az ábrán látszik, a Fidesszel való niche-átfedés elkerülését a szembenállási dimenzió súlya növekedésével szélesre nyíló északi átjáró tette lehetővé. A domináns ellenzéki szerephez addigra megnyugta-

tóan legyengülve, de így is jelentős mennyiségű szavazót mozgósítva végül bevehetővé vált a 2020 végén alakult ellenzéki koalícióba.³

1. tábla. Az ellenzéki közeledési dinamika jellemzői

	Első fázis 2010-es évek eleje-dereka	Második fázis 2010-es évtized vége	Az évtized fordulója
Ellenzéki távolság változási módja	Relatív csökkenés	Abszolút csökkenés	
Oka	Kormánnyal való szemben- állás növekedése	Ellentétek leértékelése	Közeledés tartalmi kérdésekben
Kommunikációs szinten	Jobbik: Meghirdetett középre mozdulás Bal-liberális tömb: Status quo őrzése	Kölcsönös igazodás	

5. ÖSSZEFOGLALÁS, ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A bal-liberális és jobbikos ellenzékek politikai térbeli közeledését két fázisban tárgyaltuk, amelynek főbb elemeit az 1. tábla foglalja össze. Az első fázis alatt (2010-es évek eleje-dereka) a relatív, kormányoldaltól mérthez viszonyított távolságuk csökkent a politikai szembenállási dimenzió eluralkodása következtében. A relatív közeledés megfért a tömbök identitásközeli kérdésekben elfoglalt ellentétes álláspontjainak továbbélésével. A második fázisban (2010-es évek vége) két egymást követő folyamat által abszolút értelemben is csökkent az ellenzékek politikai térbeli távolsága. Az első során ellentétes tartalommal tabusított álláspontjaikat még nem feladták, hanem jelentőségükben hátrасorolták. A második folyamattal már az álláspontjaikat kódoló politikai térbeli koordinátáik közeledtek. Az ezzel járó identitásbeli elmozdulás mértéke jóval nagyobb volt a Jobbik esetében.

A bemutatott modell elméleti, alapjául az elmúlt évek politikai példái szolgáltak. Változói (a politikai kérdések mentén elfoglalt álláspontok, a politikai szembenállás mértéke, az egyes politikai kérdések egymáshoz viszonyított jelentősége) mérhetőek a közvélemény-kutatások hagyományos eszközeivel. A relatív közeledés ábrázolásával geometriai modellünk összebékít olyan elmentmondó észleleteket, amelyek szerint az ellenzékek éveken át folyamatosan közeledtek egymáshoz, miközben rendíthetetlenül hűek maradtak összeegyeztethetetlen nézeteikhez. Az alkalmazási következtetések levonása tekintetében óvatosságra intó, hogy a politikai térbeli elhelyezkedésről a pártok közéleti megnyilvánulásai alapján alkotunk képet. A pártok, mint a szervezetek általában, nagy belső tehetetlenségű jószágok (Péli–Pólos–Hannan, 1999). Ezért a két ellenzéki blokk eggyé tömbösödésének sikere szempontjából döntő, miként kapcsolódnak a vezetői szintek politikai térbeli elmozdulásai a mögöttes táborokban zajló folyamatokhoz (lásd Róna elméleti áttekintését a politikai

törésvonalak meglétének szükséges és elégséges feltételeiről, 2008). A Jobbik megígérte, hogy megjavul. Mennyire követi a párt – klasszikus kifejezést kölcsönözve – „borzalmas”, vagy annak ítélt tagsága magukat kevésbé borzalmasnak tartó vezetőit? Ténnyé vált, hogy a mérvadó, civilizált közvélemény megjelenítőiként fellépő bal-liberális véleményformálók végleg kiengedték a politikai karanténból a Jobbikot. Ugyanakkor a párt bejelentette, hogy az előválasztásokon rovott múltú jeleseit, köztük a már említett borsodi választási fiaskó főszereplőjét gondolja szerepeltetni, ezzel újabb próbának téve ki szövetségesei megbocsátási kapacitását. Brechtí hasonlattal: nem csak a népet, de egy párt táborának nézetrendszerét sem egyszerű lecserélni.

JEGYZETEK

- ¹ Stanislav Dobrev kutatása (2000) a politikai polarizációs hatás sajátos társadalmi tovaterjedését példázza. Bulgária rendszerváltás utáni sajtópiaca az 1. b ábrához hasonló két púpú olvasói sűrűség-eloszlást mutatott. A két centrumhoz két politikai tömb tartozott, a posztkommunista baloldalé és a velük szemben formálódott jobbé. A centrumokat a nagy bal- és jobboldali napilapok olvasói alkották. A sajtó konglomerátumokhoz kisebb tematikus (sport, hobbi, életviteli) magazinok tartoztak, amelyek olvasótáborra szintén meghasadt, így a centrumok melletti perifériákon ugyanazon témakörök apró bal- és jobboldali lapjai tenyésztek. A szerző személyes közlése szerint a bal-jobb törésvonal a szexmagazinok specialista niche-ét is kettészelte, ha ennek tartalmi hatásaira nem is terjedt ki a kvantitatív kutatás.
  - ² Ennek egyszerűsítő hatásairól lásd például Róna és Sós írását (2011).
  - ³ Az írás anyaga 2021 májusában lett lezárva. A 2021 eleje óta bekövetkezett fejlemények magyarázata már alapvetően nem térelméleti. A politikai karanténból való kiengedtetés emancipációs ereje alighanem alá lett becsülve, az *akkor most már szabad szeretni*-hatás 2021 első harmadában ismét vezető ellenzéki pozíció közelébe emelte a Jobbikot.
- Az írás a Kovács Imre vezette *Törésvonalak a magyar társadalom szerkezetében: a fogyasztás, az intézmények és a területi különbségek hatásai* NKFIH kutatás (azonosító: K 1289615) keretében készült. A szerző ezúton fejezi ki köszönetét a *Politikatudományi Szemle* főszerkesztőjének és a két anoním lektornak lényegi pontokra mutató észrevételeikért.

IRODALOM

- Bíró-Nagy András (2019): Párhuzamos valóságok: A demokrácia minőségének percepciója Magyarországon. In: Szabó Andrea–Böcskei Balázs (eds.): *Hibrid rezsimok: A politikatudomány X-aktái*. Budapest, MTA TK, Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó, 59–76.
- Blau, Peter M. (1977): A Macrosociological Theory of Social Structure. *American Journal of Sociology*, Vol. 83, No 2, J26–54. <https://doi.org/10.1086/226505>.
- Bruggeman, Jeroen–Péli, Gábor (2014): Small Firm Subsistence and Market Dimensionality. *International Journal of Modern Physics C*, Vol. 25, No. 10, September, 1450053 p. <https://doi.org/10.1142/s0129183114500533>

- Carroll, Glenn R. (1985): Concentration and Specialization: Dynamics of Niche Width in Populations of Organizations. *American Journal of Sociology*, Vol. 90, No. 6, May, 1262–1283. <https://doi.org/10.1086/228210>
- Carroll, Glenn R.–Swaminathan, Anand (2000): Why the Microbrewery Movement? Organizational Dynamics of Resource Partitioning in the U. S. Brewing Industry. *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 3, November, 715–762. <https://doi.org/10.1086/318962>
- Carroll, Glenn R.–Dobrev, Stanislav D.–Swaminathan, Anand (2002): Organizational Processes of Resource Partitioning. *Research in Organizational Behavior*, Vol. 24, 1–40.
- Dobrev, Stanislav D. (2000): Decreasing Concentration and Reversibility of the Resource Partitioning Process: Supply Shortages and Deregulation in the Bulgarian Newspaper Industry, 1987–1992. *Organization Studies*, Vol. 21, January, 383–404. [https://doi.org/10.1016/s0191-3085\(02\)24002-2](https://doi.org/10.1016/s0191-3085(02)24002-2)
- Downs, Anthony (1957): *An economic theory of democracy*. New York, Harper and Row. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90400-9_27
- García-Díaz, César E.–Witteloostuijn, Arjen van–Péli, Gábor (2015): Micro-Level Adaptation, Macro-Level Selection, and the Dynamics of Market Partitioning. *Plos One*, Vol. 10, No. 12, e0144574. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0144574>
- García-Díaz César E.–Péli, Gábor–Witteloostuijn, Arjen van (2020): The Coevolution of the Firm and the Product Attribute Space. *Plos One*, Vol. 15, No. 6, e0234007. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0234007>
- Hannan, Michael T.–Freeman, John (1989): *Organizational ecology*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjz813k>
- Hannan, Michael T.–Pólos, László–Carroll, Glenn R. (2007): *Logics of organization theory: Audiences, Codes, and ecologies*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.1515/9781400843015>
- Heller Ágnes (2017a): Interjú: Orbánnál most a Jobbik is jobb. 24.hu/kozelet/2017/11/29/heller-agnes-orbannal-most-a-jobbik-is-jobb
- Heller Ágnes (2017b): Interjú: Nem akar a Jobbik múltjával foglalkozni Heller Ágnes. mandiner.hu/cikk/20171117_heller_agnes
- Heti Válasz (2020): Stumpf András interjúja: Kapaszkodjanak: az új Jobbik-elnök szerint nem feltétlenül kell szavazati jog a határon túliaknak! www.valaszonline.hu/2020/03/02/jakab-peter-jobbik-interju/
- Heti Világgazdaság (2020): Gyurcsány Ferenc 14 pontban foglalta össze az ellenzék teendőit. hvg.hu/itthon/20201206_Gyurcsany_Ferenc_14_pontban_foglalta_ossze_az_ellenzek_teendoit
- Hotelling, Harold (1929): Stability in Competition. *Economic Journal*, Vol. 39, No. 153, March, 41–57. <https://doi.org/10.2307/2224214>
- Irmen, Andreas–Thisse, Jacques (1998): Competition in Multi-Characteristics Spaces: Hotelling was Almost Right. *Journal of Economic Theory*, Vol. 78, No. 1, January, 76–102. <https://doi.org/10.1006/jeth.1997.2348>
- Kolosi, Tamás (1988): Stratification and Social Structure in Hungary. *Annual Review of Sociology*, Vol. 14, No. 1, August, 405–419. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.14.080188.002201>
- Kovács Imre (ed.) (2020): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest, Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont.

- Körösényi András (2012a): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. In: Boda Zsolt–Körösényi András (eds.): *Van irány?: Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Körösényi András (2012b): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás: Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21, No. 2, 7–26.
- Lancaster, Kevin J. (1966): A New Approach to Consumer Theory. *Journal of Political Economy*, Vol. 74, No. 2, April, 132–157. <https://doi.org/10.1086/259131>
- Lowery, David–Witteloostuijn, Arjen van–Péli, Gábor–Brasher, Holly–Otjes, Simon–Gherghina, Sergiu (2013): Policy Agendas and Births and Deaths of Political Parties. *Party Politics*, Vol. 19, No. 3., July, 381–407. pp. <https://doi.org/10.1177/1354068811407576>
- McPherson, J. Miller (2004): A Blau-Space Primer: Prolegomenon to an Ecology of Affiliation. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 13, No. 1, February, 263–280. <https://doi.org/10.1093/icc/13.1.263>
- McPherson, J. M.–Smith-Lovin, L.–Cook, J. M. (2001): Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, Vol. 27, No. 1, August, 415–444. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>
- Merrill, Samuel and Grofman, Bernard (1999): *A unified theory of voting: directional and proximity spatial models*. New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511605864>
- Montesquieu [1755]: *A rómaiak nagysága és hanyatlása*. Budapest, Magyar Helikon, 199–200.
- Patkós Veronika (2019): *Székértáborharc: Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó.
- Patkós Veronika–Farkas Eszter (2020): Boldogok a kormánypártiak *socio. hu*, Vol. 10, No. 4, December, 1–22. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.1>
- Péli, Gábor–Nooteboom, Bart (1999): Market Partitioning and the Geometry of the Resource Space. *American Journal of Sociology*, Vol. 104, No. 4, January, 1132–1153. <https://doi.org/10.1086/210138>
- Péli Gábor–Pólos László–Hannan, Michael T. (1999): Szervezeti tehetetlenség: Formalizálási stílusok, elméleti következmények. *Szociológiai Szemle*, Vol.9, No. 1, 120–142. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9901peli.pdf>
- Péli, Gábor–Witteloostuijn, Arjen van (2009): Optimal Monopoly Market Area Spanning in Multidimensional Commodity Spaces. *Managerial and Decision Economics*, Vol. 30, No. 1, January, 1–14. <https://doi.org/10.1002/mde.1428>
- Rabinowitz, George–Macdonald, Stuart Elaine (1989): A Directional Theory of Issue Voting. *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 1, March, 93–121. <https://doi.org/10.2307/1956436>
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 17, No. 4, 121–144.
- Róna Dániel–Sós Ildikó (2011): A térmodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20, No. 4, 113–140.
- Róna Dániel–Molnár Csaba (2017): Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In: Boda Zsolt–Szabó, Andrea (eds.): *Trendek a magyar politikában 2: A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet–Napvilág Kiadó. 168–196.
- Szabó Andrea–Gerő Márton (2017): A társadalom politikai integrációja: A politikai értékcsoportok. In: Kovách, Imre (ed.): *Társadalmi integráció : Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged, Belvedere Meridionale–MTA TK Szociológiai Intézet, 117–153.

MIGRÁCIÓ – BEVÁNDORLÁS

Ujlaki Anna

Miért legyen a migráció politikaelmélete feminista?

Tóth Szilárd János

Republikanizmus és bevándorlás: mit diktál a szabadság?

Kapelner Zsolt

Bevándorlás és a kizárás joga

MIÉRT LEGYEN A MIGRÁCIÓ POLITIKAELEMLETE FEMINISTA?*

Ujlaki Anna

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet
Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2021. március 18., opponálás: 2021. március 18. – 2021. április 7.,
véglegesítve: 2021. június 3.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, miben jelent korrekciót a feminizmus a migráció főáramú politikaelméletére nézve. A tanulmány először rávilágít a migráció kortárs szakirodalmának fő jellegzetességeire, így annak módszertani nacionalizmusára, majd felvázolja a téma átfogó és pontos politikaelméleti megközelítésének kritériumait. Ezt követően amellet sorakoztat fel érveket, hogy a tudományos vizsgálódás három – empirikus, politikaelméleti és etikai – szintjéhez tartozó feminista elképzelések hogyan járulnak vagy járulhatnak hozzá a migráció politikaelméletéhez.

Kulcsszavak: feminizmus ■ migráció, bevándorlás ■ politikaelmélet ■ módszertani nacionalizmus

A bevándorlás, vagyis a migráció speciális esete fontos témája volt az elmúlt évek hazai és nemzetközi politikai közbeszédének és egyúttal a politikaelméletnek is. Ugyan a tágabb értelemben vett migráció kérdésével a nemzetközi kapcsolatok elmélete és a migrációs tanulmányok interdiszciplináris területe is részletesen foglalkozik, a főáramú normatív politikaelmélet azonban viszonylag egyoldalúan ragadja meg a migrációval kapcsolatos problémákat, amikor a bevándorlásra, azon belül is leginkább a kizárás kérdésére összpontosít. Bár a politikai közösségbe való befogadás vagy kizárás rendkívül fontos kérdés, a migrációt és a mozgást, mint a társadalmi élet alapvető jellemzőit, és az ezekkel járó jelenségeket nem érthetjük meg pusztán ennek, a bevándorlók befogadásának vitáján keresztül. A tanulmány abból az elképzelésből indul ki, hogy abban az esetben érthetjük meg mind a szélesebb értelemben vett migrációt, mind annak speciális esetét, a bevándorlást, ha távolabb lépünk a témának a szakirodalomban bevett keretezésétől és egy átfogóbb, a kizárás és befogadás dichotómiájából kimozduló nézőpontból közelítjük meg. Bár egy

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I-BCE-15 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Program szakmai támogatásával készült.

ilyen megközelítésre elviekben több lehetőség is van, a tanulmány célja, hogy rámutasson, miben gazdagíthatják a migráció politikaelméletét a különféle *feminista* megközelítések. A feminizmus, pontosabban a különféle *feminizmusok* számos tekintetben hozzájárulhatnak a migráció jelenségének megértéséhez, fontosabb politikai és társadalmi vonatkozásainak felismeréséhez, és akár sürgető kihívásainak megoldásához is. A feminizmusok sokféleségének köszönhetően a szakirodalomban nem létezik és nem is létezhet átfogó feminista megközelítése a migráció politikaelméletének, inkább egyes témákra fogékony feminista álláspontok léteznek, amelyek ritkán reflektálnak közvetlenül a migráció témájára. A tanulmány célja ezért az, hogy egy olyan feminista nézőpontot kínáljon, amely az elemzés több szintjén is hozzájárulhat a migráció szakirodalmához, kiküszöbölve annak bizonyos hiányosságait, valamint újabb nézőpontokkal gazdagítsa a meglévő szakirodalmat.

A tanulmány a következőképp épül fel. Az első részben rávilágítok a migráció politikaelméletének sajátosságaira és hiányosságaira. A második részben felvázolom a migráció feminista politikaelméleti kutatásának egy átfogó programját, amelyben a megközelítések három szintjét különítem el. Az első szintet az *empirikus* vizsgálatok képezik. Ide a társadalmi nemek és a migráció sajátos összefüggéseit és a mozgással kapcsolatos eltérő tapasztalatokat feltáró empirikus kutatásokat sorolom, amelyek a normatív szempontok alapjául szolgálnak. A második szintet a *politikaelméleti* megközelítések jelentik, amik a feminista gondolkodókat foglalkoztató, a politika világával kapcsolatos témákra összpontosítanak, mint amilyen a politika individualista, érdekközpontú felfogása, a függőség és uralom kérdése, vagy a köz- és magánszféra elválasztásának kérdése és a nők kiszorulása az előbbiből. Ebben a részben arra mutatok rá, hogy ezek a témák a feministák számára fundamentális kérdések, mind fontos implikációkkal bírnak, amennyiben kiterjesztjük őket a migráció témájára. A harmadik, *etikai* szint esetében azt mutatom be, hogyan járulhat hozzá a migráció etikai megközelítéseihez a gondoskodás feminista etikája. A tanulmány utolsó részében azt a kérdést járom körül, milyen nehézségekbe ütközünk, amennyiben a migráció egy kifejezetten feminista nézőpontból történő vizsgálata mellett érvelünk, és hogyan kerülhetők ki ezek a kihívások.

A KÉRDÉSFELTEVÉS NEHÉZSÉGEI

A migrációval kapcsolatos normatív gondolkodás viszonylag új jelenség a kortárs politikaelméletben. Ennek ellenére a migráció mindig is foglalkoztatta a politikáról gondolkodókat, például Kant a hospitalitás kérdésével foglalkozott, Hannah Arendtet a „jog a jogok birtoklására” foglalkoztatta a téma kapcsán, John Rawls pedig a „népek joga” problematikája kapcsán fejtette ki észrevételeit a migrációról. A főáramú politikai gondolkodásban időről időre több, a

migrációval kapcsolatos kérdés is diszkusszió tárgyává vált, köztük az állampolgárság, a multikulturalizmus, a nacionalizmus vagy az asszimiláció kérdése is. A migráció, mint a politikai érdeklődés *sui generis* területe Joseph Carens (1987) *Aliens and Citizens: The Case for Open Borders* című híres tanulmányával robbant be a politikaelméleti diskurzusba, amit jóidőre meg is határozott Carens problémafelvetése. A migráció politikaelméletét nagyrészt a *bevándorlás* kérdése foglalkoztatja, a normatív viták pedig elsősorban a nyitott és zárt határok, azaz a befogadás és a kizárás kérdése mentén folynak (például Abizadeh, 2010; Miller, 2010, Wellman–Cole, 2011).

Habár ezek a viták rendkívül érdekesítőek és komoly befolyással is bírnak a bevándorlással kapcsolatos kérdésekre és a gyakorlati politika szintjén adott válaszokra, valójában csak egy kis szeletét fedik le a migráció jelensége kapcsán felmerülő kérdéseknek. Azzal, hogy gyakorlatilag a bevándorlás szinonimájaként kezelik a migrációt, és ezzel a befogadás és kizárás kérdése mentén húzzák meg a vita frontvonalait, indokolatlanul fedik el a migráció széleskörű jelenségének több dimenzióját, ráadásul egy speciális nézőpontra, a bevándorlót befogadó állam perspektívájára szűkítik a vizsgálódást. A migrációval kapcsolatos kérdéseknek ezek közé a meghatározott keretek közé szorítása azonban azért problematikus, mert egyoldalúvá teszi a megközelítéseket és korlátozott válaszlehetőségeket kínál a világ kihívásainak megválaszolására. Emiatt ebben a részben felvázolom, hogy a migráció politikaelméletét uraló diszkusszió problémafelvetése miért tekinthető alapvetően elhibázottnak abban az értelemben, hogy milyenek *kellene* lennie a migráció szélesebb értelemben vett átfogóbb, pontosabb vizsgálatának. Az ezt követő fejezet pedig már arra mutat rá, hogy a feminista megközelítések éppen ezeknek a hiányosságoknak a kiküszöbölésével képesek hozzájárulni a domináns szakirodalomhoz.

Az elmúlt években egyre szélesebb körben szokás a *módszertani nacionalizmus* miatt kritizálni a politikaelméleti szakirodalmat. Bár a kritika eredetileg a társadalomtudományok szélesebb területére vonatkozott, később kifejezetten a politikaelméletet is elérte, ez pedig nagyban befolyásolta a migráció normatív kutatásainak nyelvezetét (Sager, 2016, 2018, lásd még: Bauböck, 2017).

A módszertani nacionalizmus implicit módon elfogadott előfeltevések gyűjteménye, amelyek azon az elképzelésen alapszanak, hogy a világ természetes alapegységei a nemzetek vagy államok (Wimmer–Glick Schiller, 2002: 302.). Az előfeltevések kritika nélküli elfogadása megakadályozza a politikai gondolkodókat abban, hogy felismerjék a migrációban megjelenő releváns szereplőket, valamint azokat a nemzetközi és nemzeti politikai, társadalmi és gazdasági struktúrákat, amelyek hatással vannak az emberi mobilitásra és migrációra (Sager, 2016, 2018).

A módszertani nacionalizmus *ismeretelméleti* probléma, tehát a társadalmi világ megismerésével kapcsolatos kihívásokra vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy sem a módszertani nacionalizmusból, sem annak kritikájából nem következik

egyenesen a *morális* értelemben vett liberális nacionalizmus (elsősorban Rawls, 2008; Miller, 2016) vagy kozmopolitizmus (elsősorban Beitz, 1999; Benhabib, 2004; Carens, 2013; Pogge, 1992; Tan, 2004) elfogadása.

A migráció politikaelméletének módszertani nacionalizmusa egyik legfőbb ismeretelméleti problémája, hogy a *mozdulatlanság* iránti elfogultsághoz vezet, ami miatt a politikaelméleti gondolkodók ignorálják a mozgást vagy abnormálisnak tekintik azt (Sager, 2018: 3. és 20.). Emiatt a *bevándorlók* – akikkel elsősorban foglalkozik a szakirodalom – a rendszer *anomáliájaként*, *patológiaként* (uo. 25.) vagy kifejezetten a befogadó országokra jelentett *fenyegetésként* jellennek meg (De Genova, 2016: 315.). Alex Sager az Egyesült Államokban dolgozó mexikói bevándorlók példáján mutatja be, hogy a módszertani nacionalizmus hogyan akadályozza meg a politikai gondolkodókat abban, hogy megfelelő figyelmet szenteljenek a globális és regionális gazdasági rendszerek történetének és természetének, ami miatt ezeket a bevándorlókat nem az évszázados strukturális függőség eredményének látják, hanem a vizsgálódást zavaró anomáliának (Sager, 2016: 55.). Thomas Nail bár nem használja a módszertani nacionalizmus kifejezést, Sagerhöz hasonlóan amiatt kritizálja a főáramú kutatást, mert az tévesen a *szttázis* vagy mozdulatlanság és az állam nézőpontjából közelíti meg a migrációt és „a migráns figuráját”, ezáltal téves képet adva róluk (Nail, 2015).

A módszertani nacionalizmus kritikusai egy olyan kritikai kozmopolitizmust (Delanty, 2006), más elnevezéssel módszertani kozmopolitizmust (Beck, 2004; Chernilo, 2006) ajánlanak, amely elhivatott a „migráns nézőpontja” iránt (Sager, 2018). Nail kifejezetten a politikaelméletnek a migráns figurájára alapozott újragondolását szorgalmazza azzal, hogy rámutat, a történelem során „valamennyi társadalom kitermelte a saját migránsait” (Nail, 2015: 15. és 17.). Nail különböző migráns figurákon szemlélteti, hogy ezek az (el)üldözött emberek hasonló jegyeket mutattak, kizárásuk hasonló elméleti, történeti és politikai feltételeken alapult, és mivel magukban hordozzák annak lehetőségét, hogy megteremtsék a társadalmi kizárás alternatíváját zavargások, lázadások és az ellenállás révén, ezért valójában éppen ők jelentik a „társadalom történetének valódi hajtóerejét” (uo. 7.).

A módszertani nacionalizmus iránti elfogultság és a probléma sajátos nézőpontból való felvetése következményeképp a migráció normatív megközelítéseiből gyakran kimarad, hogy nemcsak a migráns figurájának, de a migrációnak is számos típusa létezik. A bevándorlók mellett nem feledkezhetünk meg a vendégmunkások, a menekültek, a turisták, a cserediákok tömegéről, de a még papírok nélkül érkező, számon nem tartott, az adott országban „illegálisan” tartózkodó emberekről sem. Továbbá, a bevándorlás mellett az emigráció is fontos normatív következményekkel bírhat, sőt, a migráció sem feltétlenül nemzetközi szinten történik. A migráció fontos dimenziói a belső, regionális migráció, a cirkuláris és a tranzitmigráció (Sager, 2018: 26. és 54; Nail,

2015: 1.). Egy, a módszertani nacionalizmussal szemben kritikus nézőpont érzékeny a migráció fogalmának sokrétűségére, ezért számos olyan tényezőt is figyelembe vesz, amelyek a „célállam” nézőpontjából kiinduló szakirodalom számára észrevétlenül maradnak vagy marginálisnak tűnnek. Ilyen tényező például, hogy a szélesebb értelemben vett migráció implikációi túlnyúlnak azon a *pillanaton*, amikor valaki átlépi egy állam határait. Ezeknek az embereknek az élete például transznacionális jelleget is ölthet, de gyakori, hogy bevándorlók leszármazottjai komoly diszkrimináció áldozatai abban az országban, ahol születtek és ahol egész életükben éltek (Laborde, 2008; Sager, 2018; Ujlaki 2020).

A módszertani nacionalizmus kritikája tehát arra mutat rá, hogy a migráció normatív politikaelméleti megközelítéseinek *kérdésfeltevése* alapvetően problematikus. A főáramú irodalom két szembenálló irányzata, a (morális értelemben vett) liberális nacionalizmus és a (szintén morális) kozmopolitizmus egyaránt egy jellegzetes kérdésre (a bevándorlókhoz való hozzáállásra) összpontosítanak egy speciális nézőpontból: a fogadó államból. Ebből az következik, hogy a migráció számos egyéb formája, normatív implikációja, és a migrációhoz kapcsolódó összetett folyamatok és szereplők rejtve maradnak a vizsgálódásuk előtt. Az egyenlő állampolgárság képe, amely rejtve meghúzódik ezek mögött az elképzelések mögött, valójában *fikció*: az emberek mozgása mindig is valamiféle kitettséggel járt együtt, elég Athén metoikoszaira vagy Róma barbárjaira gondolnunk.

A következő részben arra mutatok rá, hogyan fedik fel a különböző feminista megközelítések ezeket és az egyéb, a szakirodalomban kevésbé tárgyalt tényezőket. Amellett fogok érvelni, hogy a főáramú elméleteknek érdemes komolyan venniük a feminista elképzeléseket, mert azok kitágítják az elemzés horizontját. A feminizmus szakirodalma alkalmas arra, hogy az említett „migráns nézőpontjából” is értelmezze a mozgást, figyelembe vegye azokat a szereplőket és politikai, társadalmi, gazdasági struktúrákat, amelyek hatással vannak az emberekre a migrációt megelőzően, közben és azt követően.

A MIGRÁCIÓ FEMINISTA ÉRTELMEZÉSI KERETE

Ebben a részben a migráció politikaelméletének háromszintű feminista keretrendszerét vázolom fel, és amellett érvelek, hogy a jelenség pontos és átfogó megértéséhez a főáramú szakirodalomnak komolyan kell vennie a feminista megközelítések kontribúcióit. Rámutatok, hogy ezek fontos meglátásokkal bírnak a társadalomtudományi vizsgálódás három szintjén – az *empirikus*, a *politikaelméleti* és az *etikai* szinten –, amelyek vagy kifejezetten a migráció leírására és elemzésére irányulnak, vagy a migrációra nézve is fontos implikációkkal bírnak.

Mindenekelőtt szeretném tisztázni, mit értek „feminizmus” alatt. A feminizmus ellentmondásos fogalom, amely alatt a kortárs szakirodalom jellemzően a nők egyenlő jogaiban és a nemek egyenlőségében való hitet érti (Bryson, 2003). Történetileg a feminizmus a XVIII. századig nyúlik vissza, és sokáig *mozgalomként* volt jelen, bár vannak, akik egészen az antikvitásig vezetik vissza a történetét (Hawkesworth–Disch, 2016.). Politikai filozófiai perspektívából a feminizmus inkább a nyugati filozófiai hagyomány *kritikájaként* értelmezhető, amely tartalmi szempontból egészen szerteágazó (Benhabib–Cornell, 1987; Tong, 2008). A feminista tudományos érdeklődés sokoldalúsága miatt célszerű a feminizmus fogalmát tágabb értelemben, *feminista elképzelések köré*ként értelmezni. A következőkben tehát arra mutatok rá, hogyan járul hozzá ezeknek az elképzeléseknek a köre három különböző szinten a migrációról való elméletalkotáshoz.

Empirikus szint

A kortárs feminista gondolkodást diszciplínától függetlenül meghatározó fogalom a *gender*, azaz a *társadalmi nem*. Bár a gender legalább annyira vitatott fogalom, mint a feminizmus, a legelterjedtebb meghatározása alapján a gender „a (biológiai) nem társadalmi jelentése” (Haslanger, 2012: 7), azaz társadalmi konstrukció, a társadalmi gyakorlat szándékos vagy szándékolatlan terméke (Pateman, 1988: 225.). A következőkben bemutatom, hogyan jelent meg a gender fogalma mentén elsőként az empirikus társadalomtudományokban a migráció főáramú megközelítéseinek feminista kritikája.

A szociológia és a viszonylag újnak számító migrációtanulmányok jellemzően a migráció egyes aspektusainak és a migráns életutak empirikus elemzésével foglalkoznak (Gold–Nawyn, 2013; Várad, 2018). Stephanie Nawyn kutatása alapján a gender fogalmán alapuló empirikus kutatások három időszakra oszthatók. A társadalmi nem fogalma az 1970-es években és az 1980-as évek elején bináris kategóriaként jelent meg a kutatásokban, amelyek a *bevándorló* nők és férfiak eltérő tapasztalataira igyekeztek rámutatni. Az 1980-as években az elemzés fókusza áttevődött a társadalmi kapcsolatokra, így elsősorban a háztartásokon belüli, munkaerőpiaci és kulturális különbségeket vizsgálták empirikus megközelítésekben a kutatók, akik egyre több figyelmet szenteltek azoknak a körülményeknek, amelyek a migrációhoz vezető döntéseket és a migrációt követő tapasztalatokat befolyásolják. A kortárs migráció-tudományok feminista kutatói pedig már azt is vizsgálják, hogyan változnak a nemi szerepek a migráció következtében, illetve egyenlő figyelmet szentelnek a migráns férfiak tapasztalatainak is (Nawyn, 2010).

A migráció feminista vizsgálatának empirikus szintjén hasonló kihívások jelennek meg, mint a migráció főáramú, nem feminista kutatásaiban. Az elemzés gyakorlatilag kimerül a bevándorlók fogadó államban átélt tapasztalatai-

ban. A migráció egyéb formáinak elemzését pedig más szakterületekre hagyják a kutatók: a belső vándorlását a demográfiai kutatásra, a kényszerített migrációét a menekültekkel és a kényszerített migráció egyéb formáival foglalkozó szakterületre, míg például a szexuális kizsákmányolás céljából történő emberkereskedelem, amelyben a gender szembeütő szerepet játszik, valamilyen egészen marginális téma a szakirodalomban (Nawyn, 2010).

Az empirikus migrációkutatás feminista ága azonban fontos alapjául szolgál azoknak a gyakran empirikus megfigyelésekre alapozó elméleti kutatásoknak, amelyeket a vizsgálódás politikaelméleti és etikai szintjéhez sorolok. A normatív elméletekre fontos hatással van a nemek nemzetközi migráció során felmerülő eltérő tapasztalatairól született szakirodalom, valamint a bevándorlók társadalmi neme és életkörülményei, családon belüli hatalmi viszonyai, foglalkoztatási lehetőségei, illetve az egyéb politikai, társadalmi és gazdasági lehetőségei közötti összefüggéseket feltáró empirikus kutatások.

Az empirikus feminista kutatások egyik alapvető felfedezése a migráció tekintetében a fundamentálisan eltérő nemi tapasztalatok feltárása, amelyek közül a szakirodalom három sajátosságot emel ki. Az első a „migráció feminizációja”, azaz a női migránsok számának fokozatos növekedése (Castles–Miller, 1993; Passerini et al., 2010). A második annak felismerése, hogy a bevándorló nők komoly hátrányokkal néznek szembe társadalmi kapcsolataik terén, hazájukban korlátozottak a lehetőségeik (főleg az oktatás terén), míg a célszágokban a bevándorló férfikkal ellentétben nem az emberi tőke, hanem a kulturális normák határozzák meg a lehetőségeiket. Mindemellett a fejlett országokban egész iparágak (gondozás, takarítási szolgáltatások, prostitúció) épülnek a bevándorló nők munkaerejére. A harmadik sajátosság, amelyre rávilágítanak a kutatások, hogy a nők arányának megemelkedése a fogadó országok munkaerőpiacán átalakítja a bevándorló nők (és lányok) családon belüli relatív hatalmát (Nawyn, 2010).

Az empirikus kutatások egy másik fontos, bár egyelőre kevésbé elismert eredménye, hogy nem csupán a nők és férfiak eltérő migrációs tapasztalataira világítanak rá, hanem arra is, hogy a gyermekekre és a felnőttekre is különböző hatással lehet a mozgás, illetve, hogy a bevándorló gyermekek lehetőségei eltérnek a nem bevándorló gyermekekétől. Bár az empirikus szakirodalomban egyre gyakoribb téma, hogy a kényszerített migráció *legsebezhetőbb* alanyai a gyermekek, az ő tapasztalataik kutatása mégis alulreprezentált az akadémiai elemzésekben. A feminista kutatók arra mutattak rá, hogy téves az a korábban bevett nézet, amely a nemzetközi migrációban a nőket csupán a férfiak „poggyászának” tekinti, a migrációval foglalkozó kutatások a gyermekeket továbbra is a felnőttek migrációjának járulékaiként tekintik, főként a migrációt vagy a maradást motiváló érvek valamelyikeként (Thorne et al. 2003: 242.).

A migrációval kapcsolatos feminista kutatásoknak a két említett iránya, a társadalmi nemtől és az életkortól függően eltérő tapasztalatok több tekintet-

ben is a migráció feminista politikaelméleti diszkussziója alapjául szolgálnak. A társadalmi nemmel kapcsolatos empirikus kutatások amiatt rendkívül relevánsak a migráció politikaelmélete szempontjából, mert alátámasztják azokat a normatív diszkussziókat, amelyek során a feminista politikai filozófusok a liberális politikai filozófiai tradíció „általános nézőpontját” kritizálják (Benhabib, 1987, Okin 1989a, 1989b; Young, 1989). Az egyenlőségre, autonómiára és racionalitásra épülő liberális hagyományt amiatt kifogásolják a feminista gondolkodók, mert az teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a társadalmi nemektől függő eltérő tapasztalatokat és lehetőségeket. A genderre alapozó empirikus kutatások rámutatnak, hogy amellet, hogy a nők és a gyermekek a *legsebezhetőbb* alanyai a migrációnak, a bevándorló nők sokkal kizsákmányolhatóbb munkaerőt jelentenek, akár a bevándorló férfiaknál, akár a nem bevándorló nő állampolgároknál.

A feminista kutatók azzal, hogy rávilágítanak a gyermekek eltérő migrációs tapasztalataira, segíthetik a normatív kutatásokat abban, hogy felismerjék a migrációval kapcsolatos releváns kihívásokat. Kerber (2009) arra mutat rá, hogy a gyakorlatban az állampolgárság megszerzésének gyakorlatával párosuló nézet gyermekek tömegét taszítja hontalanságba, amely marginálisnak tekinti őket. Szintén az empirikus tapasztalat segítheti az egyenlőség kérdésére érzékeny kortárs normatív elemzéseket abban, hogy reflektáljanak arra, hogy a bevándorló gyermekek alacsonyabb társadalmi-gazdasági helyzete és iskolai szegregációja szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenések újratermelésében (Jacobs–Devleeshouwer, 2016). A gyermekek és a gyermekkor a politikaelméletben jellemzően figyelmen kívül hagyott témának számítanak, aminek két oka is lehet. Egyrészt a politikaelmélet a racionális gondolkodásra képes, autonóm felnőtteket tekinti a vizsgálódás alanyának, másrészt pedig a politikai gondolkodók vélhetik azt, hogy a gyermek- és felnőttkor megkülönböztetése nincs hatással az érvelésükre. Azonban több politikaelméleti gondolkodó felveti, hogy a politikaelméleti kutatásban egyenlő figyelmet kellene fordítani a gyermekek érdekeire (Gutmann, 1980), vagy kifejezetten a gyermekkorra kellene a vizsgálódás fókuszába helyezni, mivel az empirikus tapasztalatok azt jelzik, hogy a gyermekkori lehetőségeink alapvetően határozzák meg a felnőttkori lehetőségeinket (Bojer, 2000).

A feminista kutatók migrációval kapcsolatos empirikus észrevételei tehát azért jelentenek rendkívül fontos korrekciót a migráció politikaelmélete számára, mert felfedik a migrációban részt vevő szereplők és a migrációt befolyásoló körülmények sokféleségét, valamint a migráns emberek nemtől és életkortól függően eltérő tapasztalatait. Ezek a kutatások befolyásolhatják, hogy a migráció főáramú politikaelméletének módszertani nacionalizmustól befolyásolt, sajátos, a bevándorlókat befogadó állam nézőpontjával azonosuló, a bevándorlásra összpontosító megközelítéseivel szemben a migrációt összetettebb, többféle emberi vándorlást vagy mozgást magába foglaló jelenségként

írja le a politikaelmélet. A feminista perspektíva emellett lehetővé teszi, hogy a politikaelmélet ahelyett, hogy elsősorban a mozdulatlanságot zavaró *anomáliaként*, vagy egyenesen az állam gazdaságára, kultúrájára és társadalmára jelentett *fenyegetésként* tekintene a migráns figurákra, reflektáljon a migráns nézőpontjából felmerülő normatív kérdésekre is, a mozgással együtt járó, a társadalmi nemtől függő sebezhetőségre és eltérő lehetőségekre. A feminista kutatások továbbá rávilágítanak a migrációs rezsimek, a globális munkaerőpiac és a nemzetközi szereplők kapcsolatára is.

Politikaelméleti szint

A feminista gondolkodás tradíciója egészen a korai feminista gondolkodókig, köztük Mary Astell és Mary Wollstonecraft munkásságáig nyúlik vissza. A feminista politikai filozófiai gondolkodás a mainstream liberális politikai filozófiát egyre inkább a „malestream” jellege, azaz férfiközpontúsága miatt kritizálta (a szójátékon alapuló fogalmat Mary O’Brien [1983] alkotta meg). A szintén liberális alapokon nyugvó kortárs feminista kritika elsősorban a társadalmi igazságossággal foglalkozó normatív politikaelmélettel szemben jött létre, vélhetően azért, mert annak épp az egyének közötti önkényes egyenlőtlenségek megszüntetése a célja, amellyel *per definitionem* a feministák is szimpatizálnak. Az utóbbiak azonban olyan téves gendersemlegességgel vádolják nem feminista kortársaikat, amely egyszerűen elfedi a társadalmak és az azokról alkotott elméletek mögöttes társadalmi nemi struktúráit (Okin, 1989a; Pateman, 1988).

A kifejezetten a migrációról szóló feminista elméletek ritkák a politikaelméleti irodalomban. A feminizmus inkább *ad hoc* jelleggel jelenik meg a migrációról szóló vitákban, azaz számos témát és érvet egyértelműen feminista perspektívából vetnek fel egyes szerzők, azonban nem igazán beszélhetünk olyasvalamiről, mint a *migráció feminista politikaelmélete*. A következőkben emiatt olyan a politikaelméletben létező elképzeléseket csoportosítok, amelyek iránytűt jelenthetnek a migráció átfogó feminista szemléletéhez. Ehhez a normatív vizsgálódás három jellegzetes csoportját azonosítom: az első az érdekek politikában és migrációban játszott szerepére vonatkozik, a második a mozgáshoz és a migrációhoz szorosan kapcsolódó függőségre és uralomra reflektál, a harmadik pedig a köz- és a magánszféra dichotómiájának kritikájával kapcsolatos.

A migráció sajátosan feminista politikaelméleti vizsgálatának első csoportjába azokat a megközelítéseket sorolom, amelyek az érdekek szerepével kapcsolatosak. Az elsősorban a liberális feminizmushoz sorolható politikai gondolkodók ugyanis gyakran azzal kritizálják a főáramú politikaelméletet, hogy azok túl nagy szerepet tulajdonítanak az érdekeknek, amelyeket egyrésztől

adottnak és megváltoztathatatlanak állítanak be. A feministák szerint ez elrejti azokat az egyenlőtlen, internalizált hatalmi struktúrákat, amelyek befolyásolják az önmagunkról alkotott képünket. Másrésztől, az alkukon és szerződéseken alapuló érdekközpontú politikakép alkalmatlan arra, hogy az emberek életét befolyásoló egyéb tényezőket, elsősorban az emberi kapcsolatokat és érzelmeket komolyan vegyük.

Az érdekek hangsúlyozása a főáramú politikaelméletben kétféle módon jelenik meg. Az egyik esetben az elméletalkotó néha vállaltan, de leggyakrabban implicit módon maszkulin szférának tekinti a politikát, a magánélet világát pedig történetileg feminin területnek. Ezt a kritikát mind a liberális mind a radikális, illetve a marxista alapokon nyugvó feminista politikaelmélet megfogalmazza, ugyanakkor ebből szubsztantív tekintetben már egészen különböző következtetéseket vonnak le (a köz- és magán dichotómiájára később még visszatérek). A másik megoldás az elméletalkotás során történő absztrakció eredménye (Schwartzman, 2006: 6–7). A feministák szerint az utóbbiért az az *androcentrikus* előítélet felel, amely miatt az elméletalkotók azt feltételezik, hogy minden egyén hasonló érdekekkel bír. A probléma az, hogy ilyenkor a Rawlshoz (1997) hasonló politikai filozófusok azt feltételezik, hogy a család egy harmonikus egység, amelyben minden tagnak azonosak az érdekei (és ezeket a családfő képviseli), vagy téves gendersemlegességgel azt a látszatot keltik, hogy a „férfi” vagy „ember” kifejezés alatt (a „man” kifejezés mindkettőre vonatkozhat a téma túlnyomórészt angolnyelvű normatív politikaelméletében) akár „nőt” is érthetünk (Bryson, 2003: 244.; Lindemann, 2019: 24–28.; Okin, 1989a; Pateman, 1988).

Ahogy Seyla Benhabib (1987) és Iris Marion Young (1989) is rámutat, egy ilyen általánosított nézőpont csak felerősíti a meglévő egyenlőtlenségeket egy olyan társadalomban, amelyben egyes csoportok privilegizáltak, míg mások elnyomottak. A feministák szerint a főáramú elméletek az általuk alkalmazott egyszerűsítések miatt alapvetően tévesek, hiszen a valódi társadalmakat erőteljesen befolyásolja a társadalmi nem, amely meghatározza a nők sajátos tapasztalatait és korlátozza a számukra elérhető lehetőségeket. Kimberlé Crenshaw (1998) ezt a nemi és a faji dimenziók által együttesen okozott *interszekcionális* kirekesztettség fogalmával egészítette ki.

A feministák politikaelméleti kritikái kimondottan szembeszökők, amikor a *migráció* politikaelméletére kerül sor. Ahogy korábban említettem, a migráció szakirodalmának sajátos kérdésfeltevése és érvrendszere mögött az az elképzelés húzódik meg, amely minden egyént egyenlőnek tekint. Ahogy a feminista megközelítések empirikus szinten rávilágítottak, hogy ez az elképzelés téves, hiszen a mozgás, különösképp az államhatárokon átívelő migráció többféle szempontból is deprivált helyzetet teremt, hiszen nemcsak a nem és az életkor befolyásolja az egyén helyzetének bizonytalanságát, de a mozgással

együtt járó bizonytalanság és sebezhetőség gyakran jóval a migráció befejezte után is fennmarad (lásd: Nawyn, 2010), a normatív vizsgálatok segítenek rávilágítani, milyen elméleti konstrukciók révén alakulhat ki az egyenlőségnek ez a fajta *fikciója*. Mivel a migráns nők és gyermekek helyzete hosszútávon is rosszabb a migráns férfiak és a nem migráns nők helyzeténél, ezért a migrációval foglalkozó érdekközpontú politikaelmélet feminista korrekciójának foglalkoznia kell a mozgásban lévő emberek sajátos érdekeivel, szükségleteivel és viszonyaival.

A feminista elméletek második csoportjába azokat a megközelítéseket sorolom, amelyek alkalmasak arra, hogy felfedjék, hogy a *függőség*, az *uralom*, illetve az *elnyomás* és *kizsákmányolás* inherens részei az emberek mozgásának. A feminista szakirodalom, rendkívül gazdagon tárgyalja a nők elnyomásának különböző formáit, kiváltképp azt, ahogyan a nemi egyenlőtlenségek újratermelődnek a nyugati liberális demokráciákban (Jaggar–Rothenberg, 1984: 186.; Lindemann, 2019: 23–39.). A migráció szempontjából a nők egyenlőtlenségének és elnyomásának kérdése úgy fogalmazható újra, ha arra kérdezzük rá, a migráció megerősíti-e a nemi egyenlőtlenségeket, és ha igen, miképpen teszi ezt. Ehhez a migráns figurájának fogalmát kidolgozó Nail észrevételeit idézem fel segítségül: „Még ha a migráció végül pénz, hatalom vagy más hasznok élvezetének relatív növekedésével jár, a migráció folyamata önmagában szinte mindig együtt jár valamiféle, bizonyos ideig tartó bizonytalansággal: a tulajdonjog vagy a tulajdonhoz való hozzáférés elvesztésével, a szavazati joghoz vagy a jóléti szolgáltatásokhoz való hozzáférés megszűnésével, a munkához vagy vezetéshez való jogi státusz felfüggesztésével, esetleg az utazással és a lakóhely megváltoztatásával járó pénzügyi veszteséggel.” (Nail, 2015: 2. – saját fordítás.)

Míg a migráció főáramú szakirodalmának kritikájaként értelmezhető Nail-féle gondolat a migrációban fellelhető deprivációt emeli ki, a feminista gondolkodók a társadalmi nemek különbségéből fakadó hátrányokra fókuszának. A két nézőpont kombinációja a migráció politikaelméleti korrekciójának alapjait jelentheti, hiszen arra mutat rá, hogyan függ össze a mobilitás és a migráció a nemi (és más, például faji, etnikai, szexuális alapú, életkor alapú vagy társadalmi osztályhoz tartozáson alapuló) diszkriminációval. A migráció és az egyenlőtlenség kérdése több esetben is megjelenik a feminista szakirodalomban.

A már említett feminista elméletek egy eddig nem említett ága, a „multikulturális feminizmus” a nők csoportjai közötti különbségekre összpontosít, és előszeretettel foglalkozik a migráció és a kolonizáció, valamint bőrszín és etnikai hovatartozás következtében eltérő női tapasztalatokkal (Tong, 2008: 200–220.). Amennyiben kifejezetten a migráció tekintetében vizsgáljuk a kérdést, a leginkább szembeötlő jelenség a határellenőrzésben szerepet játszó szexizmus és rasszizmus (Fine, 2016). Ha pedig a migrációról szóló normatív

vitákat motiváló egyik elképzelés helyett – amely a bevándorlók fogadó államokra jelentett fenyegetésének kérdését járja körül – inkább feminista nézőpontból vizsgáljuk az emberek mozgását, vagy akár kifejezetten a bevándorlást, az lehetőséget teremt arra, hogy azzal foglalkozzunk, újratermeli-e magát a bevándorló családok patriarchális viszonyrendszere; vagy éppen a migrációs lehetőségek jelenthetik-e a kiutat sokaknak arra, hogy felszabaduljanak az őket elnyomó hatalmi viszonyok alól; illetve milyen implikációkkal bír a társadalmi-politikai világunkra nézve az egyik, illetve a másik eshetőség. Szintén a migráció politikaelméletét gazdagíthatja a gender és a munkaerőpiaci részvétel kapcsolatában született feminista irodalom, amely érinti a nemek eltérő oktatási lehetőségeit, a nők reprodukív jogának korlátozását, valamint a gyakorlatban munkaként el nem ismert házimunka, gyermek-, idős- és beteggondozás, alulfizetett gyárimunka, szexualizált munka és prostitúció, amelyeket elsődlegesen nők végeznek és gyakran a nők férfiak általi szexuális kizsákmányolásán alapszanak (Ferguson, 1989; Freibach-Heifetz és Stopler, 2008, Pateman, 1988; Okin, 1989a; Tong, 2003: 223–224.). Ezek a feminista elképzelések, amelyek figyelemmel vannak a bizonytalanságra, diszkriminációra, függőségre, uralomra, elnyomásra és kizsákmányolásra, amik gyakran együtt járnak az emberek mozgásával, tovább gazdagíthatja a migrációról való elméleti vizsgálódást.

A migrációs politikaelmélet feminista korrekciójának harmadik csoportjába azokat az feminista elméleteket sorolom, amelyek már a *köz* és a *magán* elválasztásának kapcsán kritizálják nem feminista kortársaikat. Ahogy korábban említettem, a szakirodalom nem-feminista ága és a feminista politikaelméletek közötti egyik fő vita, hogy az utóbbiak amiatt kritizálják az előbbieket, mert azok alapvető dichotómiát vélnek felfedezni a férfiak, a racionalitás és a politika uralta közélet, illetve a nők, az érzelmek és a személyes kapcsolatok által vezérelt magánélet között (Okin, 1989a: 110–111.; lásd még: MacKinnon, 1989: 95.). Ezért míg a radikális feminizmus „a személyes: politikai” jelszava nyomán a köz és magán dichotómiájának teljes eltörlését tűzi ki célul, addig a liberális megközelítések inkább a gender által strukturált társadalmi intézmények, elsősorban a család újraértelmezését követelik, arra alapozva érveiket, hogy a család a szocializáció elsődleges színtere, ezért fundamentális jelentőséggel bír abban, ahogyan magunkra tekintünk, és elsődleges forrása a nemi egyenlőtlenségeknek és a nők közéletből való kizárásának (Haslanger, 2012: 285.; Okin; 1989a; 1989b: 128–132.; Pateman, 1988: 141.).

A köz és magán dichotómiájának és a nők politikai életből való kirekesztésének kritikája a migráció elméletei számára is fontos meglátásokat tartogat. A feminista gondolkodók rámutattak arra, hogy míg a dichotómia azt feltételezi, hogy a magánélet teljesen szabad az állami beavatkozástól, a valóság az, hogy az állam döntő szereppel bír a magánélet és a családi élet tekintetében (kezdve azzal, hogy az állam határozza meg, mit ért család alatt).

Amennyiben az elméleti vizsgálódás és a hatóságok is csupán a migráns férfiak poggyászaként tekintenek a nőkre és a fiatalok migránsokra, azzal nemcsak megerősítik a fennálló nemi egyenlőtlenségeket, hanem érzéketlen maradnak azzal az erőszakkal szemben, amely a migráns emberek magánéletében történik, és azokkal a hátrányokkal, amelyekkel a migráns nőknek és gyermekeknek a helyzete együtt jár. Emiatt a feminista megközelítéseknek a köz és magán problémájára érzékeny csoportja a bevándorlók kizárásának és befogadásának problémájára összpontosító elméletek korrekciójaként is tekinthető.

Etikai szint

A migráció feminista megközelítéseinek harmadik szintje – az empirikus és a politikaelméleti szint mellett, amelyen a meglévő feminista elképzelések kihívást és korrekciót jelenthetnek a migráció politikaelméletének uralkodó diszkussziójára nézve – az etikai szint. Etikai értelemben a főáramú gondolkodásnak azok a feminista etikák jelenthetik az alternatíváját, amelyek a bevándorlás etikája helyett a migráció jellegzetesen *feminista etikáit* kínálják. Bár a „feminista etika” a szakirodalomban olyan megközelítéseket takar, amelyek igyekeznek „megérteni, kritizálni és korrigálni azt, ahogyan a társadalmi nem a morális és társadalmi elképzeléseinkben és gyakorlatainkban működik” (Lindemann, 2019: 15.), a gondoskodás és a sebezhetőség etikai olyan szubsztantív etikai elméletek, amelyek az ismert etikaiakat, így a kantiánust és utilitáriust vagy az igazságosság elméleteit hivatottak helyettesíteni (ibid.: 75–99.).

A gondoskodás etikája a pártatlan, személytelen és univerzális etikai elméletekkel ellentétben egy olyan megközelítést kínál, amely morális jelentőséget tulajdonít azoknak a „nőiesnek”, femininnek tekintett értékeknek, mint amilyen a gondoskodás vagy az emberi kapcsolatok kiemelt szerepe. Ez az etika azokon a már említett empirikus és politikaelméleti elképzeléseken alapszik, amelyek rámutatnak, hogy a gyakorlatban mind a fizetett, mind a fizetetlen gondoskodási, gondozói munkát – beleértve a gyermekek nevelését, valamint az idősek és betegek gondozását – többnyire nők végzik. A feministák ezért emellett érvelnek, hogy ezekben a gondoskodó viszonyokban, amelyek alapvetően feminin jellegűek (Gilligan, 1982; Noddings, 2013), a gondoskodó szerep morális értelemben elismerést igényel, illetve a gondoskodásnak nemtől független felelősségnek kell lennie (Ruddick, 1989; Held, 1993; 2007; Kittay 1999).

A gondoskodás etikája normatív értelemben a migráció politikaelméletét uraló speciális nézőpont alternatíváját kínálhatja. Amíg a főáramú diszkusszió az állam és a bevándorló viszonyában jelenik meg, ami miatt a vitát a *migránsok*, közülük is elsősorban a *bevándorlók jelentette veszély* fogalma uralja, addig

a gondoskodás etikája alkalmas a *migránst fenyegető veszélyek* felismerésére, mint amilyenek a kizsákmányoló vagy hierarchikus társadalmi viszonyok.

A globális „gondoskodási láncra” reflektálva, amely a gondozásra szakosodott munkaerő áramlását írja le, több feminista kutató is megkísérelte a migráció kontextusára alkalmazni a gondoskodás etikáját. Hamington (2017) és Raghuram (2012) például arra mutat rá, hogy mivel a gondoskodás etikája a gondozott és a gondoskodó közötti speciális kapcsolaton alapszik, ezért a bevándorlókkal szembeni bánásmód nem univerzalizálható. Emiatt Hamington amellet érvel, hogy a gondoskodás etikájának ebben a kontextusban a *hospitalitás* elvében kell megmutatkoznia (Hamington, 2017: 249.). Datta et al. (2010) szintén empirikus kutatásra alapozva vázolja fel a migráció egyfajta gondoskodási etikáját, amelyet szerinte elsősorban a nemzetközi migráció, a nemzetiség és a gender tényezője befolyásol. Robinson (1999) pedig a „gondoskodás kritikai etikáját” alkalmazza a nemzetközi viszonyok területén, és amellet érvel, hogy a migráció több (önkéntes és kényszerített) formájának kihívásait a gondoskodás etikáján keresztül érdemes megközelíteni. Egy ilyen megközelítés, mint a migrációra alkalmazott gondoskodás etikája, rávilágít a társadalmi viszonyok szerepére, sürgeti a politikai közösség egy olyan szemléletét, amely túlnyúlik az egyenlő állampolgárság fikcióján, és tekintettel van a valódi emberi tapasztalatokra és sebezhetőségeire. A gyakorlatban ez azt jelentheti, hogy a migrációra adott normatív válaszoknak nemcsak a nyilvánvaló, gazdasági, kulturális vagy politikai értelemben vett okokra és hatásokra, hanem a migrációban rejlő egyenlőtlenségekre és elnyomásokra is reflektálnia kell.

KONKLÚZIÓ: A FEMINISTA PERSPEKTÍVA KIHÍVÁSAI

A tanulmányban a migrációról való sikeres és átfogó elméletalkotás kérdését jártam körül. Először azt igyekeztem bemutatni, hogy a téma főáramú politikaelméletét uraló fő álláspontok – a liberális nacionalizmus és a kozmopolitizmus – ugyanattól az ismeretelméleti problémától, a *módszertani nacionalizmus* iránti elfogultságtól szenvednek. Bár a módszertani nacionalizmus kritikája nem feminista sajátosság, a tanulmányban kifejezetten azt vizsgáltam, hogy a feminizmusok mennyiben jelenthetnek megoldást a beazonosított kihívásokra. Amellet érveltem, hogy emiatt a migráció jelenségét és normatív implikációit abban az esetben érthetjük meg, ha a főáramú vitától egyet hátra lépve egy olyan, *kritikai kozmopolita* nézőpontból közelítjük meg a témát, amely egészen más szemmel tekint a migrációra és a *migráns figurájára*. Ezután azt igyekeztem bemutatni, hogy a feminizmus, pontosabban a különféle feminista elképzelések magukban hordozzák annak a lehetőségét, hogy ilyesfajta szemszögből közelítsék meg a migrációval kapcsolatos kérdéseket, ezáltal egyfajta *korrekcióját* vagy *kiegészítését* jelentsék a főáramú diszkusszióknak. Ezt úgy

igyekeztem alátámasztani, hogy a feminista elképzelések három különböző – empirikus, politikaelméleti és etikai – szintjét azonosítottam, és rávilágítottam, hogy az egyes szinteken megjelenő feminista elképzelések mivel *járulnak* vagy *járulhatnának* hozzá a migráció politikaelméletéhez. A feminista kontribúciók gyakorlati jelentősége kétrétű: a feminizmusok efféle interpretációja a migráció kontextusában egyrészt azt az optimista elképzelést támasztja alá, amely szerint létezik alternatívája a gyakran téves előfeltevéseken és korlátozott nézőponton alapuló főáramú diszkusszióknak. Másrészt arra is rámutat, hogy lehetséges normatív értelemben reflektálni azokra a migrációval járó kihívásokra is, amelyek gyakran csak a *migráns nézőpontjából* értelmezhetők; így a politikaelmélet relevanciája sokkal erősebbé válhat a gyakorlati politikai útmutatás tekintetében. Bár a praktikus alkalmazhatóság nem szükségszerűen célja a politikaelméleti vizsgálódásnak, a migrációhoz hasonló, kihívásokkal teli kérdésekben, amelyek ráadásul gyakran a közvéleményt is foglalkoztatják, fontos erény lehet, ha a tudomány kézzelfogható válaszokat tud kínálni.

A feminista megközelítések azonban több nehézséget is magában hordoznak, ami magyarázatot jelenthet arra nézve, miért nem jellemző a szakirodalomra a migráció átfogó, feminista politikaelméleti vizsgálata. Az első nehézséget az jelenti, hogy mind a „feminizmus”, mind a „migráció” vitatott és tágan definiált fogalmak, ezért a feminizmust a migráció kontextusában értelmezni rendkívül összetett folyamat révén lehetséges, ráadásul mindkét fogalomnak gyakori a pejoratív áthallása a közbeszédben, de még az akadémiai szférában is. A negatív felhang okai a tudományos kutatásban jelenlévő pusztá szexizmustól a mögöttes elképzeléseket befolyásoló androcentrikus előítéleteken át egészen a társadalmi nemmel kapcsolatos adatok rögzítésének nehézségéig terjedhetnek (Nawyn, 2010: 758–759.). Ezekből következik a második nehézség, a feminizmus „gettoizációja”, azaz, hogy a tudományos szférában a feminista elképzelések azzal a sajátossággal bírnak, hogy előbb jutnak el más diszciplínák feminista gondolkodóinak körébe, még mielőtt a saját diszciplína nem feminista kutatóit elérné (Bryson 2003: 4; Nawyn, 2010: 752.). A harmadik nehézség a migrációról való elméletalkotást érinti: az egyes *feminizmusok* annyira eltérő kérdésekre irányulnak, és olyan széles skálán mozognak a liberális feminizmustól a multikulturális és interszekcionalista feminizmuson át a radikális feminizmusig, amik gyakran éppen egymással szemben is megfogalmazzák kritikájukat, hogy nehéz lenne a migráció egy olyan megközelítését megalkotni, amellyel valamennyi feminista elégedett volna. Ezek a nehézségek komoly kihívást jelentenek a politikaelméleti vizsgálódás szempontjából, ugyanakkor a tanulmány remélhetőleg meggyőző érveket sorakoztatott fel mellett, hogy ezek ellenére miért kellene a migráció politikaelméletének bizonyos mértékig feministának lennie.

- Abizadeh, Arash (2010): Democratic Legitimacy and State Coercion: A Reply to David Miller. *Political Theory*, 38 (1): 121–130. <https://doi.org/10.1177/0090591709348192>.
- Bauböck, Rainer (2018): *Democratic Inclusion: Rainer Bauböck in Dialogue*. Manchester, Manchester University Press.
- Beck, Ulrich (2004): Cosmopolitical Realism: On the Distinction between Cosmopolitanism in Philosophy and the Social Sciences. *Global Networks*, 4 (2): 131–156. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2004.00084.x>.
- Beitz, Charles (1999): Social and Cosmopolitan Liberalism. *International Affairs*, 75 (3): 515–529. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.00091>.
- Benhabib, Seyla (2004): *The Rights of Others Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Benhabib, Seyla (1987): The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg–Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: Benhabib, S.–Cornell, D. (eds.): *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*. University of Minnesota Press, 77–95.
- Benhabib, Seyla–Cornell, Drucilla (eds.) (1987): *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Bojer, Hilde (2000): Children and Theories of Social Justice. *Feminist Economics*, 6 (2): 23–39. <https://doi.org/10.1080/13545700050076098>.
- Bryson, Valerie (2003): *Feminist Political Theory: An Introduction*. 2nd ed. Houndmills–Basingstoke–Hampshire–New York, Palgrave Macmillan.
- Carens, Joseph (2013): *The Ethics of Immigration*. New York, Oxford University Press.
- Carens, Joseph (1987): Aliens and Citizens: The Case for Open Borders. *The Review of Politics*, 49 (2), 251–273.
- Castles, Stephen–Miller, Mark (1993): *The Age of Migration*. New York, Macmillan Press.
- Chernilo, Daniel (2006): Social Theory’s Methodological Nationalism: Myth and Reality. *European Journal of Social Theory*, 9 (1): 5–22. <https://doi.org/10.1177/1368431006060460>.
- Crenshaw, Kimberlé (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine. Feminist Theory, and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1. 139–167.
- Datta, Kavita et al. (2010): A Migrant Ethic of Care? Negotiating Care and Caring among Migrant Workers in London’s Low-Pay Economy. *Feminist Review*, 94 (1): 93–116. <https://doi.org/10.1057/fr.2009.54>.
- De Genova, Nicholas (2016): The “European” Question: Migration, Race, and Post-Coloniality in “Europe”. In: A. Amelina–K. Horvath–B. Meeus (eds.): *An Anthology of Migration and Social Transformation, IMISCOE Research Series*. Cham, Springer International Publishing, 343–356.
- Delanty, Gerard (2006) The Cosmopolitan Imagination: Critical Cosmopolitanism and Social Theory. *The British Journal of Sociology* 57 (1): 25–47. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2006.00092.x>.
- Disch, Lisa Jane–M. E. Hawkesworth (eds.) (2016): *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Ferguson, Ann (1989): *Blood at the root: Motherhood, Sexuality and Male dominance*. Pandora Press.

- Fine, Sarah (2016): 'Immigration and Discrimination'. In: S. Fine–L. Ypi (eds.): *Migration in Political Theory*. Oxford University Press, 125–150.
- Freibach-Heifetz, Dana–Gila Stopler (2008): On Conceptual Dichotomies and Social Oppression. *Philosophy & Social Criticism*, 34 (5): 515–535. <https://doi.org/10.1177/0191453708089197>.
- Gilligan, Carol (2003): *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Harvard University Press, 38. print.
- Gold, Steven–Nawyn, Stephanie (eds.) (2013): *Routledge International Handbook of Migration Studies*. London–New York, Routledge.
- Gutmann, Amy (1980): Children, Paternalism and Education: A Liberal Argument. *Philosophy and Public Affairs*, 9 (4): 338–358.
- Hamington, Maurice (2017): Social Readiness: Care Ethics and Migration. In: S. W. Bender–W. F. Arrocha (eds.): *Compassionate Migration and Regional Policy in the Americas*, London: Palgrave Macmillan UK. 237–252.
- Haslanger, Sally Anne (2012): *Resisting Reality: Social Construction and Social Critique*. New York, Oxford University Press.
- Held, Virginia (1993): *Feminist Morality: Transforming Culture, Society and Politics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Held, Virginia (2007): *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- Jacobs, Dirk–Devleeshouwer, Perrine (2016): Migrant Children and Educational Challenges. In: Triandafyllidou, A. (ed.): *Routledge Handbook of Immigration and Refugee Studies*. Routledge.
- Jaggar, Alison–Rothenberg, Paula (eds.) (1993): *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men*. 3rd ed. New York, McGraw-Hill.
- Kerber, Linda (2009): The Stateless as the Citizen's Other: A View from the United States. In: Benhabib S.–Resnik J. (eds.): *Migrations and Mobilities: Citizenship, Borders and Gender*. NYU Press, 76–124.
- Kittay, Eva Feder (1999): *Love's Labor: Essays on Women, Equality, and Dependency*. New York, Routledge.
- Laborde, Cécile (2008): *Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Lindemann, Hilde (2019): *An Invitation to Feminist Ethics*. 2nd edition. New York, Oxford University Press.
- MacKinnon, Catharine (1989): *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Harvard University Press.
- Miller, David (2010): Why Immigration Controls Are Not Coercive: A Reply to Arash Abizadeh. *Political Theory*, 38 (1): 111–120. <https://doi.org/10.1177/0090591709348194>.
- Miller, David (2016): *Strangers in Our Midst: The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, Harvard University Press.
- Nail, Thomas (2015): *The Figure of the Migrant*. Stanford, Stanford University Press.
- Nawyn, Stephanie (2010): Gender and Migration: Integrating Feminist Theory into Migration Studies: Feminist Theory and Migration Studies. *Sociology Compass*, 4 (9): 749–765. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00318.x>.

- Noddings, Nel (2013): *Caring: A Relational Approach to Ethics & Moral Education*. 2. ed., updated. Berkeley, University of California Press.
- Okin, Susan Moller (1989a): *Justice, Gender, and the Family*. New York, Basic Books.
- Okin, Susan Moller (1989b): Reason and Feeling in Thinking about Justice. *Ethics*, 99 (2): 229–249. <https://doi.org/10.1086/293064>.
- Passerini, Luisa et al. (2010): Editor's Introduction. In: L. Passerini et al. (eds.): *Women Migrants from East to West: Gender, Mobility, and Belonging in Contemporary Europe*. New York–Oxford, Berghahn Books, 1–20.
- Pateman, Carole (1988): *The Sexual Contract*. Stanford, Stanford University Press.
- Pogge, Thomas (1992): Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics*, 103 (1): 48–75.
- Raghuram, Parvati (2012): 'Global Care, Local Configurations – Challenges to Conceptualizations of Care'. *Global Networks*, 12 (2): 155–174. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2012.00345.x>.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris.
- Rawls, John (2008): *A népek joga: Visszatérés a közös gondolkodás eszméjéhez*. Fordította: Krokovay Zsolt. Budapest, L'Harmattan.
- Robinson, Fiona (1999): *Globalizing Care: Ethics, Feminist Theory, and International Relations*. Boulder, Westview Press.
- Ruddick, Sara (1990): *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. 1st British publication. London, The Women's Press.
- Sager, Alex (2016): Methodological Nationalism, Migration and Political Theory. *Political Studies*, 64 (1): 42–59. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12167>.
- Sager, Alex (2018): *Toward a Cosmopolitan Ethics of Mobility: The Migrant's-Eye View of the World*. Cham, Switzerland, Palgrave Macmillan.
- Schwartzman, Lisa (2006): *Challenging Liberalism: Feminism as Political Critique*. University Park, Pennsylvania State University Press.
- Tan, Kok-Chor (2004): *Justice without Borders: Cosmopolitanism, Nationalism, and Patriotism*. Cambridge University Press.
- Thorne, Barrie et al. (2001): 'Transnational Childhoods: The Participation of Children in Processes of Family Migration'. *Social Problems*, 48 (4): 572–591. <https://doi.org/10.1525/sp.2001.48.4.572>.
- Tong, Rosemarie (2009): *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*. 3rd ed. Boulder, Westview Press.
- Ujlaki, Anna (2020): Republikanizmus: A Migráció egy lehetséges értelmezése? *Politikatudományi Szemle*, 29 (2): 25–44. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.25>.
- Váradi Mónika Mária (2018) (szerk.). *Migráció alulnézetből*. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete–Augmentum.
- Wellman, Christopher Heath–Cole, Phillip (2011): *Debating the Ethics of Immigration: Is There a Right to Exclude?* Oxford, Oxford University Press.
- Wimmer, Andreas–Glick Schiller, Nina (2002): Methodological Nationalism and beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 2 (4): 301–334. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00043>.
- Young, Iris Marion (1989): Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship. *Ethics*, 99 (2): 250–274.

REPUBLIKANIZMUS ÉS BEVÁNDORLÁS: MIT DIKTÁL A SZABADSÁG?*

Tóth Szilárd János
(TK Politikatudományi Intézet)

*Tanulmány beérkezett: 2021. március 18., opponálás: 2021. március 18. – május 10.,
véglegesítve: 2021. június 24.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A migrációról szóló politikafileozófiai viták egyik fő kérdése az, hogy a bebocsátást kérő tömegek igényeit vajon korlátozhatja-e a fogadó állam kormányának és polgárainak igénye, hogy önállóan rendelkezzenek a közösségük sorsáról. Az utóbbi években sokan próbálták bebizonyítani, hogy a republikánus elmélet megoldja a dilemmát. A tanulmányban ezt a próbálkozást kritizálom, és emellett érvelek, hogy a republikánus elmélet kétértelmű.

Kulcsszavak: republikanizmus ■ bevándorlás ■ szabadság ■ határellenőrzés

A migrációról szóló politikafilozófiai viták egyik legneuralgikusabb pontja az a kérdés, hogy a bebocsátást kérő tömegek igényeit vajon korlátozhatja-e a fogadó állam kormányának és polgárainak igénye, hogy önállóan rendelkezzenek a közösségük sorsáról. A liberális elmélet híresen nem ad egyértelmű választ erre. Ezt nyilván lehet limitációnak is tekinteni. A 2015-ös bevándorlási-, részint menekültválság óta a határellenőrzés kérdése az európai politikai viták középpontjába került, és mivel most is százezrek, sőt milliók remélnek bebocsátást az Unió külső határai közelében, igencsak sürgető lenne kitalálni, hogy mi a teendő. Ha kifejezetten a politikafilozófiától várjuk, hogy világosan megmondja, mit lenne helyes tennünk, akkor a liberalizmusnak (sajnos?) nincs túl sok haszna. Éppen ezért lehet figyelemre méltó azoknak a mai republikánusoknak a próbálkozása, akik a liberális elmélet helyett a republikanizmust ajánlják alternatívaként, mondván, hogy ez már igenis megoldja a dilemmát, és bebizonyítja, hogy az állami határellenőrzés és a bevándorlás korlátozása *igenis* erkölcsstelen dolgok. A dilemmát szerintük az dönti el, hogy minden embernek jogos igénye lehet a szabadságra, vagyis arra, hogy senki más ne gyakoroljon fölötte domináló túlhatalmat. Ez az igény alapvető, ezért hát perdöntő súlya van a határellenőrzés kérdésében is.

* A tanulmány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének 2020-as gyakornoki programja keretében készült.

A tanulmányban ezt a republikánus vállalkozást kritizálom, és bebizonyítom, hogy a liberálishoz hasonlóan a republikánus elmélet sem ad egyértelmű választ a dilemmára. A dominanciától mentességeként értett szabadság ugyanis elvont eszmény, az állami bevándorláskorlátozás ellenzése és támogatása egyaránt kikövetkeztethető belőle. Húzzuk alá kétszer: nem akarom eldönteni, hogy melyik politika a helyes. Sem a nyitott, sem a zárt határok, sem az állami szuverenitás erősítése, sem annak gyöngítése mellett nem érvelek. Csak azt szeretném bebizonyítani, hogy az efféle dilemmákat, illetve konkrétan az *állami* határellenőrzéssel kapcsolatos dilemmát az esetek elsöprő többségében a republikánus szabadságmérce (és a republikánus elmélet általában) sem dönti el. Mindössze két konkrét esetben egyértelmű, hogy a mérce mit diktál: a menekültek befogadását írja elő, és azt, hogy minden bevándorló rendelkezzen egy *minimális* kihívási joggal a saját bebocsátási igényének az elbírálása során. De hogy ezen túlmenően mi a teendő, és hogy a bevándorlók többségét kitevő „gazdasági” bevándorlók előtt ki kéne-e nyitni a határt vagy sem, vagy hogy az állami szuverenitás erős legyen-e vagy sem – minderre nem ad választ a republikánus mérce. Úgyhogy akármelyik politika mellett szeretnénk érvelni, egyéb dolgokra is muszáj lesz hivatkoznunk.

VAN-E REPUBLIKÁNUS ALTERNATÍVA?

Az államok kormányai és a társadalmak szélesebb rétegei is gyakran úgy ítélik meg, hogy a tömeges bevándorlás negatív hatásainak lassítása érdekében állami határellenőrzésre van szükség. Ha pedig egy ember, vagy ha ezzel analóg módon: egy közösség kimondja, hogy mit akar, és hogyan képzei el a jövőjét, annak súlya van. A motivációk nyilván sokfélék lehetnek. A tömeges bevándorlás megváltoztatja a fogadó társadalmakat: egyes régiók túlnépesednek, átalakulnak a munkaerőpiaci viszonyok, egyes szférákban csökkennek a bérek, terhelődik a szociális ellátó rendszer, gyöngül a kohézió és a bizalom és helyenként megszűnik a társadalom régi kulturális arculata is (Alesina–Ferrara, 2002; Delhey–Newton, 2005; Putnam, 2007; Soroka–Johnston–Kevins–Banting–Kymlicka, 2018).^{*} Ezek a dolgok sokakat zavarnak. A másik oldalon viszont azt is magától értetődőnek szokás venni, hogy a demokratikus önrendelkezést is érdemes némileg korlátozni. A többség hajlamos erkölcsileg nagyon problémás dolgokba is beleegyezni. És amint szólnak megfontolások a bevándorlás korlátozása, úgy a támogatása mellett is szólnak érvek. Olyan elképesztő gazdasági és erőforrásbeli különbségek vannak ma a világon, hogy

* Természetesen nemcsak efféle, erkölcsileg méltányolható indokokra hivatkozva szokták a bevándorlás korlátozását követelni. A szélesebb társadalmi rétegekben jelen levő bevándorlásszeptikus attitűdök mögött irracionális félelmek, alulinformáltság és rasszizmus is előfordul.

ha a nyugati államok lezárják a határaikat, azzal rontják a harmadik világba született szegények lehetőségeit, hogy kikecmeregjenek a helyzetükből. A kitörési lehetőség sokak számára az emigrálás. A nekik nyújtható segítség kézenfekvő formája ezért a befogadás (Carens, 2013).

Nyilvánvaló tehát, hogy dilemmával van dolgunk (Benhabib, 2004: 19; Blake, 2013; Blake, 2020; Hoye, 2016; Miller, 2005; Miller, 2010; Miller, 2016; Wellman, 2008; Wellman, 2016). Kérdés, hogy egy republikánus mit kezdhetne vele. Az utóbbi évek politikafilozófiai vitáiban könnyen azonosítható a fősodorbéli vélemény: eszerint a republikanizmusnak *eredeti és egyértelmű* mondanivalója van a dilemmáról, amely mondanivaló a dominanciától óvó szabadságeszményből ered. Eszerint nem a tényleges beavatkozások az érdekesek, hanem az, hogy vannak-e a társadalomban ágensek, akiknek *lehetőségiük* van rá, hogy önkényesen avatkozzanak az életünkbe. Arra van szükség, hogy mindenki önállóan irányítsa a saját életét. Ennek viszont az lenne a konkrét előfeltétele, hogy kiegyenlítettek legyenek a hatalmi viszonyok, és senki se bírjon túlhatalommal, *domináns* befolyással mások életére. Ez a republikánus szabadság kritériuma (Pettit, 2012). Másfelől az is fontos, hogy a republikánusok elég megengedően viszonyulnak a konkrét beavatkozásokhoz. Ellentétben a liberálisokkal, ők nem gondolják, hogy a beavatkozások mindig ellentétesek lennének a szabadsággal. Csakis akkor tartják őket ilyennek, ha önkényesek is. Az életünk „önálló irányítása” ugyanis azt jelenti, hogy ha úgy akarjuk, jóvá is hagyhatunk beavatkozásokat. Amíg nálunk van a „gyeplő”, nincs miért aggódni.

A bevett republikánus konklúzió vagy az, hogy a határellenőrzés és a bevándorlás korlátozása általában erkölcstelen dolgok, vagy az, hogy az állami, egyoldalúan gyakorolt határellenőrzés az, ami erkölcstelen. Ez vegytiszta *legitimitási* kérdés. A republikánus konklúzió az, hogy az államoknak nincs legitím joguk ahhoz, hogy korlátozzák a területükre való belépést és ott a letelepedést. Ennek viszont nem az az oka, hogy az állami határellenőrzés sérti az esélyegyenlőséget és a mozgásszabadságot – ez a liberális Carens érve (2013) –, hanem az, hogy kiszolgáltatottságot teremt, alávetve a bebocsátást kérőket a fogadók domináns hatalmának. Ez az, ami perdöntő jeletőségű.

Minimális változatosság persze a fősodorbán is van. Az elsőprő többség szót sem ejt róla, hogy a republikánus szabadságeszményt kétértelműség jellemezné az állami határellenőrzés kérdésében (Benton, 2014; Costa, 2020; Hoye, 2016; Hoye, 2018; Hoye, 2019; Owen, 2014; Sager, 2014; Ujlaki, 2020). Mások elismerik a kétértelműséget, de bagatellizálják, és nem is igazán érvelnek ellene (Honohan, 2014; Rochel, 2019). Alább ezeket a véleményeket kritizálom. Nagyon kevés, a fősodortól eltérő megközelítés áll rendelkezésre. Az egyik kivétel Philip Pettit, aki egy az egyben tagadja, hogy az állami határellenőrzés domináns volna (Pettit, 2012: 162.). Ezzel nem értek egyet, helyette Sarah Fine 2014-es cikkét követem, és hozzá hasonlóan a republikánus elmélet és benne a szabadságeszmény messzemenő kétértelműsége mellett érvelek (Fine 2014). Megjegyzendő, hogy a fősodo-

ron belül érdekes kivétel Hoye-é, aki bár szintén egyértelműnek látja, hogy mit diktál a szabadság, ehhez hozzáteszi, hogy a republikánus hagyomány és a szélesebb elméleti keret azért igenis kétértelmű (Hoye, 2016; Hoye, 2018).

REPUBLIKÁNUS ÉRVEK AZ ÁLLAMI HATÁRELLENŐRZÉS ELLEN

Mi köze tehát a dominanciának a bevándorláshoz? Pettit szerint alapesetben semmi. Az állami határelőrzés analóg a hazai törvénykezéssel: beavatkozásnak mindkettő beavatkozás, de ha nem dominálnak, akkor nem is szabadságellenesek. Nagyon fontos, hogy érvényesülnie kell a „nem kell, ha nem lehet” kritériumának. A helyzet az, hogy a fejlettebb államok, ha akarnák, sem tudnák befogadni a globális dél valamennyi rászorulóját. Erre nincsen kapacitás. A *kivándorlás* engedélyezése nem vitás: ha az állam bezárja az állampolgárait, és nem ereszti őket külföldre, akkor jóformán börtönként működik. De a *befogadás* más eset. Itt muszáj, hogy érvényesüljenek észszerűségi kritériumok. Ha egy fejlett állam teljesen megnyitja a határait, akkor előbb-utóbb olyan nagy bevándorló tömegek árasztják el, hogy kétségessé válik a joguralom és azoknak a politikáknak a működtetése is, amelyek a szabadságot otthon garantálják (Pettit, 2012: 162–179.). Ez afféle „horror forgatókönyv” volna: a sokszerűen végbemenő túlnépesedés várhatóan lakhatási válságot okoz, tömegek kerülnek az utcára, a szociális ellátó rendszer, illetve az egészségügy túlterheltté válik, nő a bűnözési ráta, széthullik a társadalmi kohézió és így tovább. Az államnak pontosan azért van legitim joga a határelőrzésre, hogy az efféle „horror” elkerülhető legyen.

Hogy Pettit megközelítése reális-e, az persze vitatható. De akár reális, akár nem, *republikánus* szemszögből mindenképpen támadható (Benton, 2014; Costa, 2020; Honohan, 2014; Owen, 2014; Rochel, 2019; Sager, 2014; Ujlaki, 2020). A migráció különféle formái közti differenciálás *nélkül* is el lehet mondani, hogy a bevándorlók egy csomó, dominálónak is nevezhető élethelyzetbe kerülnek. A túlhatalom, amivel találkozni szoktak, néha állami, máskor privát eredetű. Először is, a nyugati államok kormányai nem ritkán már azelőtt meg akarják állítani a bevándorlókat, hogy azok a határaihoz érnének. Ennek érdekében egyezségeket kötnek idegen országokkal, sőt akár nem állami milíciákkal is, hogy ők blokkolják a vándorlási útvonalakat. A potenciális bevándorlónak semmi kontrollja nincs az efféle egyezségek megkötése fölött, így ezek nagyon is dominálónak mondhatóak (Costa, 2020: 3).

De tegyük föl, hogy az illető eljut a célország határához! Ha legálisan szeretne bebocsátást kérni, rögtön aláveti magát a fogadó bürokrácia hatalmának (Costa, 2020: 4., 7–8.; Owen 2014; Rochel, 2019). Costa ezt a hatalmat még az EU és az USA esetében is rendkívül önkényesnek tekinti, és például arról beszél, hogy a bürokraták teljesen egyoldalúan dönthetnek a befogadásról, senki

sem ellenőrzi őket, és nyugodtan visszautasíthatnak olyanokat is, akiket elvileg igenis be kéne ereszteni. Ez erős túlzás. Nem igaz, hogy a határokon működő bürokrácia fölött ne lenne ellenőrzés: belső, hatósági vizsgálatok is léteznek, de civil szervezetek is, amelyek az esetleges jogsértéseket jelentik (vö: Rochel, 2019). Abban az értelemben viszont a bürokrácia hatalma igenis önkényes, hogy maguk az érintett bevándorlók semmi kontrollal nem rendelkeznek afölött, hogy kapnak-e státust vagy sem.

Azután, még akiknek sikerül is legálisan bejutniuk, gyakran ők is hatalmilag alárendelt helyzetbe kerülnek a befogadó társadalomban. Ezek az emberek elvileg bármikor deportálhatóak. Nem rendelkeznek azonos politikai jogokkal (Magyarországon csak az önkormányzati választásokon szavazhatnak, de az országgyűlésin nem), és ezért a politikai pártokat sem ösztönzi semmi, hogy az igényeiket azonos súllyal vegyék tekintetbe (Costa, 2020: 4–5.). Az állampolgársággal nem rendelkező bevándorlók emellett fokozottan kiszolgáltatottak a privát hatalomnak is (Benton, 2014: 57.). Ha a vízum meghosszabbítása aktív munkaviszonyhoz kötött, az rákényszerítheti az embert, hogy kizsákmányoló munkahelyi feltételeket is elfogadjon. Az is előfordulhat, hogy a vízum meghosszabbítása helyi állampolgárral kötött házassági viszony fennmaradásához kötött. Benton kizárólag bevándorló nőkkel példálózik, azt sugallva, hogy az efféle kritériumok patriarchális elnyomást eredményeznek: a bevándorló nők kénytelenek lesznek mindent eltérni az „őshonos” férjüktől, mert ha nem így tesznek, deportálják őket. Benton ezt nem véletlenül nem mondja ki kerek pereg, hiszen ez, ebben a formában nem is volna igaz. A házassági kritériumban semmiféle eredendő szexizmus nincsen, hiszen az eset fordított is lehet: bevándorló férfi is nőülhet „őshonos” nővel, ennek eredménye pedig pontosan a nő javára kedvező hatalmi aszimmetria lenne.

Egy másik tekintetben viszont Benton lényeges pontosítást vezet be. Az állampolgársággal nem rendelkező bevándorlók valójában *nem* mindig domináltak, hanem csak akkor, ha „költséges” nekik kilépni a helyzetükből. Kilépni kétféleképpen lehet: vagy újabb emigrálással, vagy az állampolgárság megszerzésével. A „költségek” is sokfélék lehetnek: ezek egy része személyes, másik része adminisztratív jellegű. Az újabb emigrálás személyes költsége lehet az új hazában szerzett család, barátok, ismeretségek, társadalmi hálózat, munkahely és egyebek elvesztése. Adminisztratív, intézményi szemszögből az a releváns kérdés, hogy mennyire szigorú a naturalizációs törvény. Ha nehéz állampolgárságot szerezni, az magas költség, időben, energiában és pénzben egyaránt. A dominántság mértékének *általános*, tehát mind a személyes, mind pedig az adminisztratív költségek mérlegelése kapcsán érvényes indikátorai viszont azok, hogy a bevándorló mióta tartózkodik az országban, milyen jól beszél a nyelvet, milyen státusa van, mennyi a pénze, mekkora a keresete, és az, hogy milyenek a körülmények (van-e háború, üldöztetés, stb.) abban az

országban, ahonnan a bevándorló eredetileg jött, és ahová esetlegesen visszaküldhetik (Benton, 2014).

Rengetegen viszont egyáltalán nem legális úton jutnak át a határon. Ezek a „papírokkal” nem rendelkező, illegális bevándorlók sok szempontból még az eddigi esetekhez képest is kiszolgáltatottabbak. Minthogy szabálysértéssel lépnek be az ország területére, folyton attól kell tartaniuk, hogy a hatóságok fölfedezik, megbüntetik, majd deportálják őket. Ugyancsak kitétek a privát dominanciának, még hozzá még nagyobb mértékben, mint az állampolgársággal nem rendelkező, ámde legális bevándorlók. Nem bízhatnak a munkaadójukban, a főbérőjükben, sőt a szomszédaikban sem, hiszen ezek konfliktus esetén bármikor följelethetik őket a hatóságoknál. Ha bajba kerülnek, nem hívhatják a rendőrséget, mert ezzel lelepleződne a státusuk, ami valószínűleg megintcsak a deportálásukhoz vezetne. Egy szó, mint száz, az illegális bevándorlót a törvény egyszerűen nem védi ugyanúgy, mint mindenki mást. Ez is jogosan nevezhető dominanciának (Costa, 2020: 4.).

A lényeg tehát az, hogy Pettit bevándorlás korlátozását védő modelljének a republikánus mérce felől nézve túl erősek az előföltevései, és ezért csak egy nem létező, ideális világban működik. Konkrétan akkor lenne igaz, hogy a határelenőrzés és a bevándorlás korlátozása nem dominálnak, ha a korlátozásokat bilaterális egyezmények szabályoznák, és ha a szóban forgó határ két demokratikus államot választana el. Így csakugyan föltehetnénk, hogy a bilaterális egyezmények a két állam polgárainak akaratát tükrözik. Még ha a korlátozások bele is avatkoznának az emberek mozgásszabadságába, nem lennének dominálóak, és tekinthetnénk rájuk „balszerencseként”, ahogy Pettit mondaná. Csakhogy ezek az előföltevések a valóságban ritkán érvényesülnek. Létezik persze alternatívája a bilaterális egyezményeknek. Ez egy multilaterális egyezmény volna, valamiféle kontrolláló és demokratikusan is elszámoltatható nemzetközi szervezettel. Pettit modellje számára ez persze nem lenne kiút: ő pontosan azt szeretné bizonyítani (kevés sikerrel), hogy az államok részéről egyoldalúan meghatározott bevándorlási korlátozások önmagukban nem dominálnak (Costa, 2020: 9.).

AZ ÁLLAMI HATÁRELLENŐRZÉS ELLEN SZÓLÓ ÉRVEKRE ALAPOZOTT REPUBLIKÁNUS POLITIKA

Mi lenne tehát a következetesebb republikánus válasz a bevándorlás kérdésére? El kell mondani, hogy a fősodor valamelyest megosztott ezen a téren, Costa a nyitott határok politikája mellett foglal állást. A Pettit által vizionált „horror forgatókönyvet” nem tartja valószínűnek, hozzáátéve, hogy a fejlett országok már most is rengeteg költségvetési forrást fordítanak olyan, szerinte másodlagos szférákra, mint a hadsereg, vagy a gazdasági és technológiai fejlesztés. Ezeket

a forrásokat át lehetne csoportosítani, és így a jelenleginél messze több bevándorló befogadására maradna pénz (Costa, 2020: 17). Hogy az ötlet életszerű-e, az persze vitatható. Ha a bevándorlók befogadására költött pénz alternatív költsége óriásira nő, és például a gazdasági- és a technológiai fejlesztés kárára megy, az hosszú távon csökkenti a költségvetés bevételi oldalát és az állam befogadási kapacitásait is. De ez különálló, inkább praktikus kérdés. Egy másik, Costától eltérő álláspont szerint a bevándorlás korlátozása nem önmagában szabadságellenes (hiszen „csak” beavatkozás), ezért amit föl kell számolni, az az államok által önkényesen, tehát *egyoldalúan* gyakorolt, bevándorlást korlátozó politika (Fine, 2014: 18.). Ezt többféleképpen is meg lehet csinálni. Az egyik megoldás az lenne, ha maguk az érintettek, tehát a bebocsátást kérők kapnának beleszólást a határellenőrző mechanizmus és talán a bevándorlási politika meghatározásába is (Honohan, 2014: 34–42.). A másik megoldás egy nemzetközi ellenőrző hatóság létrehozása lenne, esetleg a máris létező UNHCR megerősítése a bevándorlásról meghozott állami döntések felügyeletére. A cél mindkét esetben ugyanaz volna: a nemzetállami hatáskörök gyöngítése, elmozdulás a többszintű szuverenitás felé (Bohman 2008), és mindezt annak érdekében, hogy a bevándorlók ne legyenek kitéve a kormányzati bürokráciák önkényes hatalmának (Fine, 2014: 24–25.; Honohan, 2014; Costa, 2020: 8.).

Mi a helyzet a már bevándoroltak jogaival? A republikánus diskurzus főszórában egybehangzó a vélekedés: ezeknek az embereknek az állampolgárságra hasonlító, vele körülbelül azonos jogosítványokkal járó státus kellene, hogy járjon, méghozzá az országban való, akár csak ideiglenes letelepedés (Benton, 2014: 62–65.; Honohan, 2014: 34–42.; Owen, 2014), sőt akár az illegális határátlépés után is automatikusan (Sager, 2014). Szintén lehetséges megoldás, hogy az ország egyes városai „menedékként” működjenek, ahol a helyi hatóságok nem alkalmazzák az országosan egyébként hatályos, az illegális migránsokra vonatkozó kiutasítási törvényeket (Hoye, 2019). A nyugati társadalmakban a bevándorlók persze most sincsenek teljesen magukra hagyva. Sokukat már az érkezéskor családtagok várják, de ha nem, hát rosszabb esetben is majdnem mindig van már helyben egy számukra otthonos etnikai diaszpóra közösség. Ugyancsak vannak bevándorlást támogató politikai pártok, nemzetközi civil és érdekszervezetek, NGO-k. A fogadó államok, különösen az EU-ban, mindenféle szociális juttatásokat és integrációs programokat biztosítanak a jövevényeknek, és elvi lehetőséget nyújtanak az állampolgárság megszerzésére is. Hogy mindez elég-e vagy sem, arról persze lehet vitatkozni. Benton sajnos elég nagy általánosságban beszél, és ezen az általános szinten mondja, hogy a naturalizációs törvény laza, a szociális juttatások szintje pedig magas kell, hogy legyen (Benton, 2014). De hogy ez *konkrétan* mit jelent, és hogy például a svéd, a brit vagy a német szabályozás megfelel-e az elvárásoknak, az már homályban marad.

Ám a lényeg nem is ez. Sem a könnyített naturalizáció, sem a menedékvárosok, sem a szociális juttatások, sem a támogató közeg nem üti meg a republikánus mércét önmagában. Hogy a bevándorlók ne legyenek dominálva, ahhoz legfőképpen az kell, hogy ők maguk is bírjanak némi kontrollal a saját sorsuk fölött. A *demokráciát* innen nézve tehát nemigen lehet pótolni (Benton, 2014; Fine, 2014: 21–22.). Sager az összes alternatívát hiányosnak látja. Először is, az USA-ban szokásos bírói felülvizsgálat például – amellet, hogy nem kellően hatékony – csak a létező jogszabályokra építhet, holott a bevándorlók részéről arra is lenne igény, hogy a jogszabályok változzanak, megkönnyítve a letelepedést. Másodsor, a demokratikus jogokat – a republikánus mérce perspektívájából – nem csak a bírósági ellenőrzés, de a szociális jogok és a formális kereteken kívül eső, mozgalmi politika sem helyettesítheti, legfeljebb csak kiegészítheti. Egyrészt a hazai szakszervezetek érdekei nem ritkán nagyon is ütköznek a jövevények érdekeivel (hiszen versengenek velük a munkahelyekért, a bevándorlók olcsóbban vállalnak munkát, és ezért az érkezésük lenyomja a béreket), másrészt pedig az informális politikai képviselőt egyszerűen nélkülözi a törvényi garanciákat, és ezért is instabil a formális politikai jogokhoz képest (Sager, 2014: 11-2). Végül, Sager szerint a bevándorlókat „küldő” országok kormányaitól szintén nem várható a diaszpóra érdekeinek képviselete, hiszen ezek az országok nem rendelkeznek valódi hatalommal a célországokban. Sager itt helytelenül általánosít: ha a célország és a küldő ország közti hatalmi aszimmetria a küldőnek kedvez, akkor az efféle érdekképviselet igenis lehet sikeres. Panama nyilván nehezen védi meg az állampolgárait az USA-ban. De fordítva már nem ez a helyzet.

REPUBLIKÁNUS ÉRVEK AZ ÁLLAMI HATÁRELLENŐRZÉS MELLETT

Ezek volnának hát a következetes republikánus nézetek, szemben Pettit következetlenségeivel? Bizonyítottnak tekinthetjük, hogy az egyetemes szabadság célja a nemzetállami szuverenitás csorbítását diktálja? Nem, ennyire mégsem letisztult a kép. A dominanciától való megszabadulás valójában nagyon is diktálhat állami határellenőrzést. Fine arra emlékeztet, hogy a szabadság megélésének nem csak egyéni, de kollektív szintje is van. A (demokratikus) kormányok igénye, hogy a határellenőrzésről önállóan dönthessenek, nagyon is (kollektív) *szabadságigénynek* nevezhető a szó republikánus értelmében. Mert mi történik akkor, ha a nemzetállami szuverenitást akár a bebocsátást kérők, akár valamiféle nemzetközi szervezet korlátozza? Ilyenkor pontosan az történik, hogy a politikai közösség veszít az önkormányzati, önmagát *hatalmilag* kontrolláló jogosítványjaiból, és ehelyett „idegenek” szereznek befolyást a hazai törvények és politikák meghatározásába. Ha például egy nemzetközi szervezet határozza meg, hogy egy-egy állam mennyi bevándorlót engedjen be, az

csökkenti az állampolgárok jogát arra, hogy a saját, kollektív akaratuk szerint szervezzék meg a politikai életet otthon (Fine, 2014: 22–23.; lásd Skinner, 2010: 98–99.). Ez nagyon is hatalmi, nagyon is dominanciakérdés.

A probléma elméleti szinten persze kezelhető. A republikánus kozmopolitizmus például éppen erről szólna: ha az emberek közvetlen demokratikus kontrollt gyakorolnának a nemzetközi szervezetek fölött is, akkor az itt meghozott döntések már nem lennének dominálóak. Hogy a valóságban az ilyen elképzelések mennyire életszerűek, az persze vitatható. Fine elég szkeptikus: szerinte, ha széttagoljuk a szuverenitást, annak csak az lesz a vége, hogy a döntéshozatal még kevésbé lesz demokratikusan ellenőrzött, mint manapság. A nemzetállami politika egyáltalán nem optimális, de az alapján, amit eddig tudunk például az EU működéséről, elég nehéz elképzelni, hogy az efféle, nemzetek feletti szervezetekben hatékonyabb lehetne a demokratikus elszámoltathatóság (Fine, 2014: 24–25.).

Ugyanakkor van másik eshetőség is, amivel Fine valamiért nem számol. Fine a nemzetközi szervezetek és az államok (továbbá a *demokratikus* államokon keresztül a polgárok) viszonyában észlel potenciális dominanciát. De ugyanígy lehet domináló a kormányok és a saját állampolgáraik közti viszony is, mégpedig akkor, ha a kormány nem olyan politikát folytat, mint amelyet a polgárok szeretnének. Nyilván mindkét irányban lehet elfogult a kormány: előfordulhat, hogy a többség nyitott határokat szeretne, és ehhez képest a kormány korlátozza a bevándorlást, és fordítva, az is előfordulhat, hogy a többség a bevándorlás (szigorúbb) korlátozását szeretné, ennek ellenére viszont a kormány nagyszámú jövevényt enged be. *Ha van* mérhető és demokratikus procedúrák során született többségi preferencia a bevándorlással kapcsolatosan, és a kormány ezt következetesen figyelmen kívül hagyja, az nyugodtan értelmezhető dominanciaként. Fine-nak igaza van: ha egy demokratikus állam kormánya nem dönthet szabadon egy olyan központi kérdéstről, mint a határ-ellenőrzés, akkor az közvetve dominálhatja a kormányt megválasztó polgárokat is (Fine, 2014: 24.; lásd még Laborde–Ronzoni, 2016). De az szintén dominálhatja őket, ha a *tulajdon* kormányuk cselekszik következetesen a demokratikus akarat ellenében: ekkor is ugyanúgy elvesztik a kontrollt afölött, hogy miként alakuljon az otthonuk népességszáma, lakhatási helyzete, szociális körülményei, kulturális arculata és sok minden egyéb.

És ráadásul nem is csak maga a szabadság, hanem a szabadsághoz *instrumentálisan* kapcsolódó egyéb értékekre hivatkozva is lehet republikánusként az állami határ-ellenőrzés mellett érvelni. Pettit „horror forgatókönyve” nyilván így is olvasható lenne: a tömeges bevándorlás azzal is árthat a szabadság ügyének, hogy erodálja a társadalomban a közösségi kötelekeket, a kohéziót, a bizalmat és az állampolgári erényt – márpedig ezekre az „eszközökre” óhatatlanul szükség lenne a szabadság garantálásához. A tanulmány legelején már említettem, hogy van rá némi empirikus bizonyíték, hogy a tömeges beván-

dorlásnak csakugyan ilyen hatásai vannak. A bevándorlók eltérő kulturális referenciákkal rendelkeznek, gyakran más nyelvet beszélnek és más vallásúak, és ez megnehezíti a kapcsolatteremtést a többségi lakossággal. Hoyo is abból indul ki, hogy ezek a kulturális eltérések gyakran politikai implikációkkal bírnak: a jövevények olyan társadalmakból érkeznek, ahol mások a normák, mást szokás gondolni a jó politikáról és az erkölcsről. Ha viszont a nemzetállam szintjén akarunk erényes polgárokat nevelni, akkor valamiféle – vitatható, de valamelyest azért stabil – helyi konszenzusra mégiscsak szükség lesz a normákról. A konszenzus védelmének egyik lehetséges módja a bevándorlás állami korlátozása (Hoyo, 2016: 3.).

Elméleti szinten a kozmopolitizmus ezt a problémát is kezeli. Ha az erényre nevelés azért diktálja a bevándorlás korlátozását, mert maga az erény az állami kerethez kapcsolódik, akkor egyszerűen el kéne felejtetni az államot, és az erényről szóló vitát inkább egy nemzetek fölötti föderáció, esetleg a „világköztársaság” szintjén kéne lefolytatni. Hogy egy ilyen kísérlet mennyire lenne reális, az azért bizonytalan (Fine, 2014: 24–25.). Ténykérdés, hogy a modern demokráciának támasztékot adó fő közösségi köteték *manapság* még mindig csak a nemzetállamban adott. Csakis itt garantált a szükségesnek vélt összetartás és bizalom a társadalom tagjai között (Miller, 2008: 142–143.). Nem tudjuk, hogy a kozmopolita identitás ezt a szerepet rövid vagy középtávon be tudná-e tölteni helyette. És minthogy ezt nem tudjuk, érdemes körültekintőnek lennünk, mert máskülönben nem csak az állam, hanem vele együtt a demokrácia alatt is vágni fogjuk a fát (Laborde, 2002: 604.).

De erényre nevelés ide vagy oda, a tömeges bevándorlás *középtávon* a dominanciát csökkenteni hivatott jóléti államnak sem tesz jót. Azért csak középtávon érvényesül a hatás, mert a tömeges bevándorlásnak előbb meg kell történnie, idő, amíg ez elkezd bizonyos társadalmi rétegeket zavarni, és még több idő, amíg ezt az „érzetet” valamely politikai erő fölkarolja, és eljuttatja a döntéshozatal szintjére. Hogy a jóléti állam visszaszorulása mire nézve jó indikátor, az persze vitatható. Mindenesetre tény, hogy a hatás létezik. *Nem* egészében érinti a jóléti államot: míg az univerzális juttatásokra nézve nincs szignifikáns hatása, addig egyes célzott programokra már nagyon is van. Ezek pontosan azok a juttatások, legfőképpen a munkanélküli segély, amelyek kedvezményezettjei között a bevándorlók felülreprezentáltak (Soroka–Johnston–Kevins–Banting–Kymlicka, 2018). Ezt a hatást szokás „jóléti sovinizmusnak” is nevezni.

A DILEMMA FELOLDÁSA?

Egy szó, mint száz, a bevándorlás korlátozása mellett és ellen is fölhozhatóak republikánus megfontolások. A jelek szerint tehát visszajutottunk a kiinduló dilemmánkhoz. Nagy kérdés, hogy ez a dilemma megoldható-e a republiká-

nus keretben. Ha kimutatható lenne, hogy a bebocsátást kérőket érő dominancia messze nagyobb, mint a fogadó állam polgárait fenyegető dominanciaformák, az nyilván megoldás lenne, mert kiderülne, hogy a dilemma mégiscsak áldilemma. Eddig általánosságokban írtam, és nemigen differenciáltam a migráció különféle formái között. De vannak egyértelmű esetek. A tipikus példa a háborúk, éhínség vagy üldöztetés elől menekülőké (Fine, 2014: 14–15.). Ezek az emberek olyan mértékig kiszolgáltatottak, hogy a fogadó állam polgárainak önkormányzati igényei a dominancia-mércével mérve is eltörpülnek mellettük. Ha a menekülteket nem fogadják be valahol, akkor súlyos szenvedés, akár a halál várja őket. Csakhogy ez egyáltalán nem is vitás kérdés. Mindenki, tehát a bevándorlást korlátozó liberális nacionalisták és Pettit is egyetértenek abban, hogy a menekülteket be kell fogadni (Fine, 2014: 17.; Miller, 2016; Pettit, 1997: 152.). Ha a dominanciától óvó mérce csak az ilyen, teljesen egyértelmű esetekben oldja meg a dilemmát, az még nem túl érdekes. Az lenne az érdekes, ha a gazdasági bevándorlók sokkal bizonytalanabb ügyéről is mondana valami egyértelműt. Erre viszont, mint mindjárt látjuk, nem képes.

Első érv: a tömeges bevándorlás nem veszélyezteti a republikánus politikai programot

A kortárs diskurzusban ötféle módon próbálnak reagálni erre a problémára és a dilemmát az állami szuverenitás csorbítása javára eldönteni. Az első típusú próbálkozás Rochelé, aki elismeri, hogy a dilemma abban az értelemben valós, hogy a határellenőrzés jogának elvétele és a nemzetállami szuverenitás csökkentése is dominálhatja az adott állam polgárait. Rochel éppenséggel csak úgy véli, hogy ez nem nagy ár a bevándorlók segítése érdekében. A dilemmát végső soron a tapasztalati tudásunk dönti el. Rochel szerint, míg a gazdasági bevándorlók jellemzően tényleg segítségre szorulnak, addig semmi jel sem utal arra, hogy a tömeges bevándorlás fölszámolná a szabadságot garantáló intézményeket a fogadó államokban. Mindezért, véli Rochel, az univerzalista republikanizmus egyértelműen az állami szuverenitás gyöngítése mellett áll (Rochel, 2019: 17–18.).

És egy banális szinten ebben van is igazság. Nyugat-Európa országai hét évtizede a tömeges bevándorlás célpontjai, és lám, egyikük sem változott még liberális demokráciából autokráciába. Akkor hát megoldódott a dilemmánk? Nem, erről sajnos nincsen szó. Rochel ugyanis csúsztat. Egyrészt az, hogy a Pettit-féle „horror forgatókönyv” sehol sem vált még valóra, részint nyilván annak tudható be, hogy a totálisan nyitott határok politikáját sem alkalmazta még egyik nyugat-európai ország sem. A tapasztalati tudás, amire Rochel hivatkozik, pontosan az állami határellenőrzést föl nem számoló gyakorlat eredménye. Másrészt még ha a szabadság és a szabadságot garantáló „eszközök”

nem is vesztek el ezekben az országokban, negatív tendenciákról igenis beszélhetünk. Hivatkoztam már a kutatásokra, amelyek ezt támasztják alá: a tömeges bevándorlás erodálja a közösségi kötelékeket, a kohéziót, a bizalmat és az állampolgári erényt. Ezek a vizsgálatok természetesen nem állnak vitán fülül. De figyelmen kívül hagyni az efféle adatokat, és magától értetődőnek venni, hogy „semmi” sem utal rá, hogy a tömeges bevándorlás kihívás lenne a szabadságra nézve: ez súlyos csúsztatás.

Második érv: a határellenőrzés nem szuverén jog

A második típusú próbálkozás Honohané, aki úgy oldja meg a dilemmát, hogy a határellenőrzést egyszerűen kivonja mind a szuverén, mind pedig a demokratikus önrendelkezési jogok köréből. Ami a szuverenitást illeti, ennek lényege, véli Honohan, a kormányzat és a neki alávetett népesség, illetve a kormányzat és az idegen kormányzatok közti viszonyok szabályozásában rejlik. Az, hogy kik, hogyan és mennyien kelnek át az ország határain, a szuverenitás szempontjából érdektelen kérdés, és ezért az államnak egyáltalán nem csökkenti a szuverenitását, ha a bevándorlás-politikáról nem dönthet önállóan, hanem például egy nemzetközi ellenőrző hatóságnak kénytelen alávetni magát. Ezzel párhuzamosan, habár minden közösségnek joga van a demokratikus önrendelkezéshez, de mivel a politikai közösség nem olyan, mint egy klub, ez a jog nem terjedhetne ki a tagság korlátozására (Honohan, 2014: 43–44.). Persze meglehet, hogy ezek a dolgok csakugyan így vannak. Ami viszont rendkívül meglepő, az az, hogy Honohan egyáltalán semmiféle érvet sem hoz föl a tézisei mellett. Így elég nehéz bármit is kezdeni velük. Az egész elképzelés *ad hoc* jellegű. Ezzel persze nem mondom, hogy a határellenőrzés erős jog lenne, vagy hogy magától értetődően felülírná a bebocsátást kérő migránsok igényeit. De itt nem is ez a kérdés. A kérdés az, hogy a határellenőrzés értelmezhető-e szuverén vagy önrendelkezési jogként. Honohan semmivel sem támasztja alá, hogy ne lehetne akár így, akár úgy értelmezhető.

Harmadik érv: a bevándorlók nem domináló ágensek

A harmadik típusú próbálkozás szintén Honohané, aki ugyanebben a tanulmányában azt is fölveti, hogy az állami határellenőrzés azért is illegitim, mert a bevándorlás korlátozása nem analóg a területvédelemmel. Nem vitás, hogy egy politikai közösség csak akkor lehet szabad, ha *kívülről* nem dominálják más államok vagy ilyen-olyan szervezetek (Laborde–Ronzoni, 2016; Pettit, 2014). A republikánus elmélet élesen ellenzi a gyarmatosítást, de a nagytőke elhatalmasodását is. Csakhogy, véli Honohan, a bevándorlás nem állítható

párhuzamba ezekkel a dolgokkal: a bevándorlók nem domináló ágensek, hiszen nem áll rendelkezésükre ehhez elegendő erőforrás, egyénileg, vagy legföljebb csak a családjukkal kelnek útra, és gyakran kifejezetten szegények is a fogadó társadalom átlagához képest – úgyhogy értelemszerűen inkább ők vannak alárendelt helyzetben (Honohan, 2014: 43–44.). Honohannek ebben igaza is van. Ezért a dilemma azon a szinten most már eldőlni látszik, hogy a bebocsátást kérőnek a republikánus szabadság felől nézve igenis jó, ha van *valami* beleszólása abba, hogy beeresztik-e vagy sem.

De kérdés, hogy ez a „valami” mit jelent és kikre vonatkozik. Sajnos Honohannél sűrű homály van ezen a téren is (Honohan, 2014: 42.). Ha például a bevándorlók beleszólása kvázi vétőjogot jelentene, az nem sokat segítené, mert egyszerűen csak megfordítaná a helyzetet: a határellenőrző bürokrácia elvesztené minden hatalmát, intézményileg kiüresedne, és a valódi döntéseket egy mindenkori kisebbség hozná meg. Ha viszont a beleszólás egy korlátozott *kihívási* jogot jelentene csak, az már értelmesebb cél volna, habár persze sok múlna a részleteken. Kiknek jár beleszólás és mibe? Ha csak a bevándorlási hatóságokkal kapcsolatba került jövevényeknek járna beleszólás a *saját* esetük elbírálásába, az életszerű lenne: jogos elvárás például, hogy ezek az emberek, ha nincsenek megelégedve a helyi bürokrácia döntésével, akkor feljebbviteli fórumhoz, mondjuk, a bírósághoz fordulhassanak az igényük újratárgyalásáért.

Ám, ha nem csak a konkrét határellenőrzési procedúrába, hanem a bevándorlás-politika meghatározásába is jár beleszólás – márpedig Honohan egy ponton *ezt* is javasolja (2014: 42.) –, és nem csak a határokhoz ért bevándorlók-nak, hanem a potenciális bevándorlóknak is, az már tényleg kiüresítené a szuverenitást és a demokratikus önrendelkezést, és ráadásul rettenetes praktikus nehézségeket eredményezne. Amíg a bevándorlás-politikáról az állam parlamentje (esetleg helyi népszavazás) határoz, addig egy efféle beleszólás csakis úgy lenne kivitelezhető, hogy minden bebocsátást kérő, sőt akár a potenciális bevándorlók is szavazati jogot kaphassanak a fogadó államban. Ebben az esetben már milliókról, sőt tízmilliókról beszélünk, olyanokról, akik esetlegesen több ezer kilométerre élnek az adott államtól, nincs hozzá semmi kötődésük és így tovább. Ennek így megint csak nem lenne semmi értelme.

Honohan viszont nem is ezt szeretné. Az ő modellje alapján erkölcstelen dolog, ha az állam önállóan határozhat a bevándorlás-politikáról: ehelyett szerinte egy nemzetek fölötti ellenőrző szervre volna szükség, például egy megerősített UNHCR-re. Evidens, hogy a (potenciális) bevándorlók igényei, panaszai számára ez lehetne a megfelelő „feljebbviteli” fórum és nem a nemzetállami parlamentek. Honohan javaslatai tehát – a bevándorlók kihívási jogosítványai és a globális szabályozás – kéz a kézben járnak. Csakhogy éppen ez az a pont, ahol „kilóg a lóláb”, és meglátszik, hogy ebben az érvelésben is van egy súlyos csúsztatás. Magukat a bevándorlókat tényleg értelmetlenség volna domináló ágensekként kezelni. Ebben Honohannek igaza van. De ha-

csak a bevándorlók kihívási jogait nem értelmezzük meglehetősen korlátozottan, és nem zárjuk ki a bevándorlás-politikába való beleszólást, akkor ezek a kihívási jogok automatikusan a nemzetközi ellenőrző hatóság pártolásába „csapnak át”. Egy ilyen hatóság pedig igenis dominálhat. Említettem, hogy a nemzetközi szervezetekről szerzett tapasztalati tudásunk egyelőre nem támasztja alá, hogy ezek a szervezetek demokratikusabban működjenek, mint a nemzetállamok. Épp az ellenkezője az igaz. Ezek a szervezetek „távol” vannak a polgároktól, nehezebb őket elszámoltatni és nehezebb átlátni a működésüket. Magyarul mondván, habár maguk a bevándorlók nem domináló ágensek, a nekik járó erőteljesebb – tehát a bevándorlás-politika meghatározására is vonatkozó – kihívási jogok megkövetelik egy olyan szervezet működését, ami már igenis domináló ágenssé válhat. Ez ismét visszavezet a kezdő dilemmánkhoz. Honohan érve nagyon korlátozott értelemben nyújt rá megoldást: egyedül arra szolgáltat nyomós okot, hogy a hatóságokkal kapcsolatba került bevándorlók a nemzetállami bírósághoz fordulhassanak a határellenőrző bürokrácia esetleges visszaélései miatt, de ezen túlmenően semmi egyébre sem.

Negyedik érv: az önkényes hatalom jelentése

Egy negyedik megközelítés, ami szintén kapcsolódik a dilemmához, M. Victoria Costáé (2020). Eddig a manapság bevett republikánus definíciót használtam, ami szerint valaki akkor van dominanciának alávetve, ha nem nála van a „gyeplő”, tehát nem ő kontrollálja a saját sorsát. El kell mondani azonban, hogy nem ez az egyedüli definíció. A hatalmi önkényt a kortárs republikánus diskurzusban háromféleképpen szokás érteni. Costa ezeket a különféle értelmezéseket veti össze és megvizsgálja, hogy melyikből mi következik az állami határellenőrzésre nézve. A *kontroll*-alapú megközelítés tanulságairól már volt szó. Costa egyáltalán nem említi, hogy ennek a következetes alkalmazása bármiféle kétértelműséget eredményezne. Csak annyit szögez le, hogy ha az önkény az egyoldalúan, tehát kizárólag az állam által gyakorolt kontrollt jelenti, akkor ez a határellenőrzés esetében nyilvánvalóan fennáll. Costa ugyanakkor nem ejt szót a kétértelműségről, holott a kontroll-alapú megközelítésnél ez nagyon is létezik.

De mi a helyzet az önkény másik két definíciójával? A Lovett-féle *procedurális* megközelítés már Costa szerint is kétértelmű. Lovett kritériuma szerint akkor beszélhetünk hatalmi önkényről, ha két cselekvő társadalmi viszonyba kerül egymással, és a viszonyukat egyenlőtlen függőség jellemzi, olyannyira, hogy a hatalmi fölényt élvező cselekvő procedurális korlátok nélkül avatkozhat a hátrányban levő cselekvő dolgába (Lovett, 2012). Costa elégedetlen ezzel a definícióval, mert felőle nézve *nem* minden, intuitíve domináló szituáció azo-

nosítható a bevándorlás esetében. Konkrétan: csakis a határon már átlépett emberek problémái azonosíthatóak így, de nem a határon bebocsátást kérőké. Ennek az az oka, hogy társadalmi viszony és egyenlőtlen függőség csakis az előbbi, de nem az utóbbi esetben áll fönn. A bebocsátást kérő migránsok helyzete Costa szerint pontosan azért nehéz, mert *nem* állnak még társadalmi viszonyban a fogadó politikai közösséggel, holott igényük lenne erre. Lovett definíciójával az a fő baj, hogy a viszonyra és a függőségre tett hangsúly miatt az efféle kitettséget nem ismeri föl. Egy másik, eltérő probléma az, hogy a procedurális kritérium önmagában azt sem árulja el, hogy milyen a jó procedura. A rasszista szelektálás a határon jó vagy sem? Procedurális alapon ez eldönthetetlen kérdés, hiszen létezhet jól kidolgozott, ám rasszista procedura is (Costa, 2020: 11–13.).

Costa végső soron úgy véli, hogy a három önkényesség-definíció közül az *érdek*-alapú a legmegfelelőbb. Ennek kidolgozása Pettit korai műveiben található, és a lényege az, hogy akkor önkényes egy beavatkozás, ha nem az érintettek *objektíven* belátható érdekében áll (Pettit, 1997). Ha van beavatkozás, ami a bebocsátást kérő migránsok érdekeivel ellentétes, akkor az az állami határellenőrzés. Ezek az emberek jobb gazdasági feltételeket keresve hagyták vagy hagynák el a szülőhazájukat, és ha a célország kormánya akadályozza őket ebben, az egyértelműen nem szolgálja a javukat (Costa, 2020: 14–16.). Ez triviálisan igaz. Costa azonban egyoldalú. Nem veszi észre, hogy az érve az ellenkező tézis szolgálatába is odaállítható lenne. Egy dolog, hogy az állami határellenőrzés nem áll a bebocsátást kérők érdekében. Csakhogy a másik oldalon az is igaz, hogy a bevándorlás meg a fogadó társadalomnak nem áll mindig érdekében. Maradva a hideg kalkulációnál: gazdasági szempontból a képzetlen tömegek érkezése gyakran költség a szociális ellátó rendszernek, rövid, de néha még középtávon is. Persze *nem* mindig az: ahol munkaerőhiány van, ott igenis szükség van bevándorlásra a termelékenység növelése érdekében.

És léteznek egyéb, a gazdaságival össze nem mérhető, inkább szubjektív költségek is: emlékezhetünk rá, hogy ilyenek a helyi társadalom kulturális arculatának változásával, a bizalom és a kohézió erodálásával kapcsolatos féltelmek. Ezért ha a közérdek a kritériuma annak, hogy a beavatkozás önkényes-e vagy sem, akkor, ha egy nemzetközi ellenőrző hatóság rákényszeríti az államot, hogy több bevándorlót fogadjon be, mint amennyire „szüksége” volna, az nagyon is tekinthető önkényes beavatkozásnak. Sőt, ha úgy vesszük, a közérdek mint kritérium éppenséggel azt is diktálhatja, hogy az állam bevándorlás-politikája végzettség, életkor, kulturális háttér és vélt gazdasági „haszon” szerint *diszkrimináljon* a bebocsátás kérő migránsok között – mint ahogy a kanadai rezsim ezt meg is teszi. A dilemma tehát továbbra is fennáll, Costa megközelítése nem oldja meg.

Ötödik érv: a tömeges bevándorlás segítheti az erényre nevelést

De, ha maga a szabadságeszmény felől nézve nem is oldható meg a dilemma, az nem jelenti, hogy bizonyos, a szabadsághoz *instrumentálisan* kötődő értékek segítségével ne lehetne mégis megoldható. Erre tesz kísérletet az ötödik, egyben utolsó vizsgált megközelítés. Hoye sajátos történelmi tablón próbálja szemléltetni, hogy a republikanizmus miért kellene, hogy pártolja az állami szuverenitás gyöngítését. A tabló egyik fő referenciája Machiavelli, aki abból indul ki, hogy a bevándorlás eltérő kultúrájú embertömeget hoz a városba, fölborítva a normákról szóló viszonylagos helyi konszenzust. Emlékezhetünk néhány bekezdéssel korábbról, hogy Hoye szerint az egyik lehetséges republikánus válasz erre a kihívásra a bevándorlás korlátozása. Csakhogy nem ez az egyedüli lehetséges válasz. Machiavelli szerint a normákról szóló viszonylagos konszenzus fölborulása éppenséggel jót is tehet az állampolgári erényeknek: vérfrissítést ad a közvitáknak és lehetőséget a konszenzusban „eltunyult” polgároknak, hogy megedződjenek és végre gyakorolhassák az erényt. Az erény ugyanis csakis akkor edzett, ha kihívások érik, van mitől védeni, és van kiket meggyőzni a normák helyességéről. Akkor tehát, ha ott van vele szemben valami „más” is (Hoye, 2016: 8.).

Habár Hoye-nak ez a megfontolása logikus, megvan az a hibája, hogy teljesen spekulatív, és semmivel sem megalapozottabb, mint a vele ellentétes konklúzió, ami a normákról szóló konszenzust a bevándorlás korlátozásával védené. Az Európába érkező bevándorlók között sok az ultrakonzervatív közösség. Minél többen jönnek, annál nagyobb a republikánus konszenzust érő kihívás. Másfelől a tömeges bevándorlás gyakran a rasszista szélsőjobboldal megerősödéséhez vezet. A feszültségek elkerülhetetlenek, és ennél fogva nem világos, hogy az egész jót tesz-e az erényre nevelés programjának.

Hoye történelmi tablója azonban nem csak Machiavellire, de XVIII–XIX. századi amerikai republikánusokra is hagyatkozik. Mint Hoye másutt bemutatja, létezett egy irányzat, ami a bevándorlásban egyáltalán nem veszélyt látott, hanem lehetőséget: akik az elnyomást ismerik és el is menekülnek előle, azok várható, hogy az új, amerikai hazában a szabadság legmegbízhatóbb őrei lesznek majd, megbízhatóbbak, mint azok, akik a szabadságba otthon „belekényelmesedtek” (Hoye, 2018: 18–22.). Túl azon, hogy ismét rendkívül spekulatív, Hoye-nak ezzel az érvével az a másik baj, hogy csak egy nagyon specifikus bevándorlótípusra, az üldöztetés elől menekülőkre vonatkoztatható, mintsem a gazdasági bevándorlók sokkal bonyolultabb esetére, amiről ez az egész dilemma szól. Hoye ráadásul úgy von le normatív következtetést a XVIII. századi amerikai diskurzus nyomán, hogy közben kissé elkeni annak történelmi körülményeit. A korabeli amerikai republikánusok ugyanis joggal teheték föl, hogy az üldözött és hozzájuk menekülő emberek többségében nem katolikusok, nem zsidók és nem is muszlimok, hanem nyugat- és közép-európai protestánsok lesznek, olyan közösségek tehát, amelyek kulturálisan hasonlítanak

az amerikai többségi társadalomra. Itt tehát rasszista indokok is megférhettek. Arról nem beszélve, hogy lehetetlenség általánosítani: az elnyomó társadalmakból az emberek nem csak az elnyomás miatt emigrálnak, hanem például gazdasági indokokból is, és ezért az új társadalomba érkezve sem mind a szabadság, hanem sokan éppen a „hozott kulturális csomagjuk” legmegbízhatóbb „őreivé” válnak. Ezt egyébként Hoyer is nagyon jól tudja, elvégre a Machiavelire hagyatkozó korábbi érve pontosan ebből a premisszából indul ki.

BEFEJEZÉS

Húzzuk alá ismét: nem akartam eldönteni, hogy az állami szuverenitás erősítése vagy a gyöngítése-e a helyes. Csak annyit akartam bebizonyítani, hogy ezt a dilemmát a republikánus szabadságmérce nem dönti el, úgyhogy akármilyen politika mellett akarunk érvelni, muszáj lesz más dolgokra is hivatkoznunk. Ezt az elméleti munkát nem lehet megspórolni. A republikánus mércék minden igyekezet ellenére nem oldják meg az efféle dilemmákat, pontosabban csak rendkívül kevés esetben oldják meg őket. Ez komoly limitáció. Ugyanez a liberális, *negatív* szabadságról egyébként nem mondható el – és ennek fényében kissé meglepő is, hogy egyesek, akik a nyitott határokat védik, nem erre, hanem inkább a republikánus alternatívára hagyatkoznak. A negatív szabadság szemszögéből alapesetben semmilyen bevándorlás-korlátozás sem igazolt, éppen ezért a korlátozóspárti liberálisoknak is egyéb megfontolásokra kell hivatkozniuk (Fine, 2014: 17–18.).

Az utóbbi években mégis sokan próbálkoztak meg vele, hogy a republikánus szabadságmércét önmagában, egy mindent megoldó normatív „varázspálcaként” használják föl a bevándorlással kapcsolatos, súlyos politikafilozófiai kérdések eldöntésére. Ez a mérce erre nem alkalmas. Amire alkalmas, az csak annyi, hogy megismételje a *menekültekre* vonatkozó konszenzusos véleményt, és hogy előírjon bizonyos, ámár elég korlátozott kihívási jogokat a bebocsátást kérő (gazdasági) bevándorlók számára (is). Ezen fölül a szabadág mint mérce messzemenően kétértelmű. A gazdasági bevándorlókat érő dominanciát nehéz összemérni a demokratikus önrendelkezés korlátozásával járó dominanciával. Olyan ez, mintha az almát akarnánk a körtéhez hasonlítani. Különféle dominanciátípusok ezek, és egyáltalán nem magától értetődő, hogy melyik orvoslásának mikor kéne prioritást élveznie. Még csak az sem biztos, hogy az ilyen dilemmákat elvont, elméleti szinten kéne megoldani. Nem mintha nem léteznének áthidaló megoldások. Ilyen a fönti gondolatmenet során bűvópataként, újra meg újra megjelenő kozmopolitizmusé. Bohman, Honohan és mások reménykednek benne, hogy *lehetséges* olyan, a nemzetállamok bevándorlás-politikájába avatkozó nemzetek fölötti szervezet, ami a polgárok kezében hagyja a demokratikus kontrollt. Ezek a remények nagyfokú és nem

túlságosan megalapozott optimizmusra vallanak. Az állam mint intézményi keret belátható időn belül nem tűnik el, és a nemzetek fölötti szervezetekről eddig szerzett tapasztalati tudásunk sem kecsegtet azzal, hogy az efféle szervezetek az államoknál demokratikusabban fognak majd működni. Ez persze változhat. Azonban a jelenlegi és a belátható időn belül várható realitásokkal számolva a republikánus kozmopolitizmus egyelőre nem életszerű, inkább csak *elméleti* megoldása egy rettenetesen komplikált problémának.

IRODALOM

- Alesina, Alberto–Ferrara, Eliana La (2002): Who trusts others? *Journal of Public Economics*, 85: 207–234.
- Benhabib, Seyla (2004): *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790799>.
- Benton, Meghan (2014): The problem of denizenship: a non-domination framework. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 17 (1): 49–69. <https://doi.org/10.1080/13698230.2013.851479>.
- Blake, Michael (2013): Immigration, Jurisdiction, and Exclusion. *Philosophy and Public Affairs* 41 (2): 104–130. <https://doi.org/10.1111/papa.12012>.
- Blake, Michael (2020): *Justice, Migration, and Mercy*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190879556.001.0001>.
- Carens, Joseph (2013): *The Ethics of Immigration*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.3402/egp.v7.24942>.
- Costa, M. Victoria (2020): Neo-Republicanism and the Domination of Immigrants. *Res Publica*, november: 1–19. <https://doi.org/10.1007/s11158-020-09489-7>
- Fine, Sarah (2014): Non-domination and the ethics of migration. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 17 (1): 10–30. <https://doi.org/10.1080/13698230.2013.851481>.
- Delhey, Jan–Newton, Kenneth (2005): Predicting cross-national levels of social trust: global pattern and nordic exceptionalism? *European Sociological Review* 21: 311–327. <https://doi.org/10.1093/esr/jci022>
- Honohan, Iseult (2014): Domination and migration: an alternative approach to the legitimacy of migration controls. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 17 (1): 31–48. <https://doi.org/10.1080/13698230.2013.851482>.
- Hoye, J. Matthew (2016): Neo-republicanism, Old Imperialism, and Migration Ethics. *Constellations*, 24 (3): 1–13. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12259>
- Hoye, J. Matthew (2018): Migration, membership, and republican liberty. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 1–27. <https://doi.org/10.1080/13698230.2018.1532228>.
- Hoye, J. Matthew (2019): Sanctuary Cities and Republican Liberty. *Politics & Society*, 1–31. <https://doi.org/10.1177/0032329219892362>
- Laborde, Cécile (2002): From Constitutional to Civic Patriotism. *British Journal of Political Science*, 32 (4): 591–612.

- Laborde, Cécile–Ronconi, Miriam (2016): What is a Free State? Republican Internationalism and Globalisation. *Political Studies*, 64: 279–296. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12190>
- Lovett, Frank (2012): What counts as arbitrary power? *Journal of Political Power*, 5: 137–152. <https://doi.org/10.1080/2158379X.2012.660026>
- Miller, David (2005): Immigration: The case for limits. In: Cohen, A.–Wellman, C. (szerk.): *Contemporary debates in applied ethics*. Oxford, Blackwell, 193–206.
- Miller, David (2008): Republicanism, National Identity, and Europe. In: Laborde, Cécile–Maynor, John (szerk.): *Republicanism and Political Theory*. Oxford, Blackwell, 133–158.
- Miller, David (2010): Why immigration controls are not coercive: A reply to Arash Abizadeh. *Political Theory*, 38 (1): 111–120. <https://doi.org/10.1177/0090591709348194>.
- Miller, David (2016): *Strangers in Our Midst. The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.1093/migration/mnw033>.
- Owen, David (2014): Republicanism and the constitution of migrant statuses. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 17 (1): 90–110. <https://doi.org/10.1080/13698230.2013.851485>.
- Pettit, Philip (1997): *Republicanism. A theory of freedom and government*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198296428.001.0001>.
- Pettit, Philip (2012): *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139017428>.
- Pettit, Philip (2014): *Just Freedom: A moral compass for a complex world*. New York, W.W. Norton.
- Putnam, Robert D. (2007): *E pluribus unum: diversity and community in the twentieth century*. *Scandinavian Political Studies*, 30: 134–174. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x>.
- Rochel, Johan (2019): The end of discretionary immigration policy? A blueprint to prevent multidimensional domination. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1573348>.
- Sager, Alex (2014): Political Rights, Republican Freedom, and Temporary Workers. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 17 (2): 1–22. <https://doi.org/10.1080/13698230.2012.733586>.
- Skinner, Quentin (2010): On the slogans of republican political theory. *European Journal of Political Theory*, 9 (1): 95–102. <https://doi.org/10.1177/1474885109349407>.
- Soroka, Stuart–Johnston, Richard–Kevins, Anthony–Banting, Keith–Kymlicka, Will (2018): Migration and welfare state spending. *European Political Science Review*, 8: 173–194. doi:10.1017/S1755773915000041.
- Ujlaki Anna (2020): Republikanizmus: a migráció egy lehetséges értelmezése? *Politikatudományi Szemle*, 29 (2): 25–44. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.25>.
- Wellman, Christopher (2008): Immigration and Freedom of Association. *Ethics*, 119 (1): 109–141. <https://doi.org/10.1086/592311>.
- Wellman, Christopher H. (2016): Freedom of Movement and the Rights to Enter and Exit. In: Fine, Sarah–Ypi, Lea (szerk.): *Migration in Political Theory*. Oxford, Oxford University Press, 80–102. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199676606.003.0005>.

A BEVÁNDORLÁS ÉS A KIZÁRÁS JOGA

Kapelner Zsolt

(Department of Philosophy, Central European University)

*A tanulmány beérkezett: 2021. március 18., opponálás: 2021. március 18. – 2021. április 13.,
véglegesítés: 2021. április 28.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A bevándorlásról szóló jelenkori diskurzusok egyik központi témája a kizárás joga: jogában áll-e az államnak egyoldalúan kizárni potenciális bevándorlókat a területéről? A szakirodalom három fő érvtípust ismer a kizárás joga mellett: az önrendelkezésből vett érvet, a funkcionista érveket és az úgynevezett joghatósági érvet. Tanulmányomban amellet érvelek, hogy egyik érvtípus sem képes igazolni a kizárás jogát. Ez a gondolatmenet egy *a posteriori* érvet nyújt a kizárás joga ellen. Nem azt mutatja meg, hogy a kizárás jogának igazolása lehetetlen, hanem hogy a kortárs szakirodalom legerősebb érvei kudarcot vallanak. Bár e végkövetkeztetés nem zárja ki teljes bizonyossággal a kizárás jogának igazolhatóságát, mégis alapos indokot nyújt annak elvetésére. Mindez fontos következménnyel jár a bevándorlás politikaelméletére nézve.

Kulcsszavak: bevándorlás ■ a kizárás joga ■ politikaelmélet ■ önrendelkezés ■
funkcionalizmus ■ szabadság

A bevándorlás körüli viták az elmúlt években rendkívüli jelentőségre tettek szert mind a tudományos mind a köznapi politikai diskurzusban. E viták egyik központi kérdése a *kizárás jogára* vonatkozik: jogában áll-e az államnak egyoldalúan kizárni potenciális bevándorlókat a területéről? Bár napjainkban igen elterjedt a gondolat, hogy az állam elidegeníthetetlen joga a kívülállók kizárása, ebben a tanulmányban amellet érvelek, hogy jó okunk van azt gondolni, hogy a kizárás joga nem igazolható. Ez nem jogtudományi vagy szakpolitikai, hanem politikafilozófiai állítás. Nem azt állítom, hogy a nemzetközi jog vagy államjog fennálló konvenciói ne rögzítenék a kizárás jogát, vagy hogy e jognak a fennálló politikai intézmények ne tudnának érvényt szerezni, hanem hogy minden okunk megvan úgy vélekedni, hogy a kizárás joga nem bír morális alappal. Az első szakaszban meghatározom, mit értek pontosan a kizárás jogán, azonosítom a tárgyalás előfeltevéseit és korlátait. Ezután sorra veszem azt a három jellemző érvtípust, amelyet a jelenkori szakirodalomban a leggyakrabban használnak fel a kizárás jogának igazolására: az önrendelkezésből vett érvet, a funkcionista érveket, és az úgynevezett joghatósági érvet. A má-

sodik, harmadik és negyedik szakaszban megmutatom, hogy egyik sem képes igazolni a kizárás jogát. Ez a gondolatmenet egy *a posteriori* érvet nyújt a kizárás joga ellen. Nem azt mutatja meg, hogy a kizárás jogának igazolása lehetetlen, hanem hogy a kortárs szakirodalom legerősebb érvei kudarcot vallanak. Bár e végkövetkeztetés nem zárja ki teljes bizonyossággal a kizárás jogának igazolhatóságát, mégis alapos indokot nyújt annak elvetésére. Ennek következményeit a bevándorlás és a migráció politikájára a konklúzióban tárgyalom.

A KIZÁRÁS JOGA

Mindenekelőtt szeretném pontosan körülhatárolni a vizsgált problémát. A kizárás jogának kérdését érdemes elkülönítenünk attól, amit a megengedett kizárás problémájának nevezhetünk. Ez utóbbi arra a kérdésre vonatkozik, hogy megengedhető-e az állam számára bizonyos esetekben a potenciális bevándorlók kizárása. Erre a kérdésre jószerével a szakirodalom egésze igennel felel. Azt állíthatjuk, hogy a következő általános kijelentés nem képezi elméleti vita tárgyát:

A megengedett kizárás elve: ha *C* körülmények közt *P* személy belépése *S* állam területére *Q* személy vagy csoport kellően jelentős érdekeinek vagy jogainak sérülésével járna, és *P* kizárása *S* területéről nem sérti *P* kellően jelentős érdekeit vagy jogait, akkor *P* kizárása *S* területéről a *Q*-t érő kár elhárítása céljából *prima facie* megengedett.

A megengedett kizárás elvét még a nyitott határok olyan elkötelezett hívei is explicit módon elfogadják, mint Joseph Carens (Carens, 2013: 293.). Természetesen kiterjedt viták folyhatnak és folynak is arról, hogy pontosan mely *C* körülmények tehetik indokolttá a kizárást, illetve melyek *P* és *Q* kellően jelentős jogai és érdekei. Ám lényegében senki nem tagadja, hogy elgondolhatók ilyen körülmények. Ha például egy világjárvány esetén (*C*) a fertőzésveszélyt jelentő külföldiek (*P*) kizárása hatékony védelmet jelentene valamely veszélyeztetett csoport (*Q*) számára, és a kizárás egyúttal nem veszélyeztetné súlyosan a kizártak jelentős érdekeit vagy alapvető jogait, akkor a kizárás megengedett lehet. Ez azonban önmagában még nem szükségképpen jelenti a kizárás jogának elismerését.

Először is a kizárás jogán az *állam* jogát értjük,¹ ám a megengedett kizárás elve más ágenseknek, akár magánszemélyeknek is megengedhetővé teszi a kizárást. Az elv nem állít semmit arról, ki jogosult fellépni *Q* érdekeinek és jogainak védelmében, csak azt állítja, hogy ezek védelmében *P* kizárása megengedett lehet. Ez érthető is, hisz ha a cél *Q* érdekeinek védelme, úgy lényegtelen, hogy e védelmet ki látja el: amiként mindegy, hogy az égő házban rekedt embert a tűzoltó menti ki vagy egy hősiek járókelő, mindketten jogosultak betörni a lángoló házba és kihozni a bajbajutottakat attól függően, hogy melyi-

kük képes e feladatnak jobban megfelelni, úgy Q érdekeinek védelmében is bárki kizárhatja P -t, ha képességei megengedik.

A kizárás jogát továbbá kézenfekvő az államnak a *bevándorlókkal* szembeni jogaként felfogni: jogként arra, hogy bizonyos idegeneket – egyéneket, akik nem állampolgárai az adott államnak – kizárjon. Ám a megengedett kizárás elve az államot akár saját állampolgárai kizárására is feljogosíthatja. Ha a fent említett járványhelyzetben nem külföldiek, hanem hazatérő állampolgárok jelentenének kellően súlyos fertőzésveszélyt valamely veszélyeztetett csoportra, a megengedett kizárás elve értelmében az ő kizárásuk is jogos lenne. A megengedett kizárás jogának elismerése és tartalmának pontosítása tehát önmagában nem feltétlenül mond el semmit a kizárás jogáról.

A kizárás jogának kérdését helyénvalóbb azon kérdésként felfogni, hogy igaz-e a következő állítás:

A kizárás jogának elve: minden legitim S állam *prima facie* és *pro tanto* morális joggal bír arra, hogy tetszőleges P idegent egyoldalúan kizárjon a területéről, azaz megtagadja tőle a belépést vagy kiutasítsa őt.

Mit jelent pontosan a kizárás jogának elve? Elemezzük részletesen ezt a meghatározást! A kizárás joga *prima facie* jog. Ezen azt értem, hogy meglétét nem speciális körülmények fennállása igazolja, mint a megengedett kizárást. Ha a kizárás joga létezik, akkor bármely államról további információ hiányában feltételezhető, hogy bír a kizárás jogával. A kizárás joga ugyanakkor *pro tanto*, azaz behatárolt és nem abszolút érvényességgel bíró jog. Még ha az állam rendelkezik is a kizárás jogával, e jogot nem mindig megengedett a számára gyakorolni. A kizárás jogával összefér a következő állítás:

A megengedhetlen kizárás elve: ha C körülmények közt P személy vagy csoport kizárása S állam területéről P kellően jelentős érdekeinek vagy jogainak sérülésével járna, akkor P kizárása *prima facie* nem megengedhető.

A menekültjog világos példával szolgál. Amennyiben egy potenciális bevándorló kizárása azzal járna együtt, hogy a szóban forgó bevándorló alapvető jogai vagy emberi jogai² védtelenek maradnak, vagy sérülnek – másként: az illető a „menekült” morális kategóriájába tartozik³ –, a kizárás *prima facie* nem megengedett.⁴ Ez akkor is így van, ha az állam egyébként rendelkezik a kizárás jogával: a kizárás joga sem jogosítja fel az államot senki alapvető jogainak vagy emberi jogainak megsértésére. Végül a kizárás joga morális jog: ha az állam rendelkezik ezzel a joggal, úgy még ha a nemzetközi vagy állami jogi konvenciók nem kodifikálják is, kodifikálniuk kellene. Függetlenül a bevett jogi vagy politikai gyakorlatoktól, az államhatalom birtokosai számára helyénvaló e jogra hivatkozni migrációs politikájuk kialakításakor.⁵

Miért fontos a kizárás jogának kérdése? Miért nem elégséges pusztán a megengedett kizárás elvének kifejtése és pontosítása? A kérdést egy analógiával szeretném megvilágítani. Mindenki elismerheti, hogy az állam – vagy bárki – bizonyos vészhelyzeti körülmények között súlyos károk elkerülése érdekében kisajátíthatja egyének magántulajdonát. Ha a Föld felé száguldó aszteroida szétrombolásának és az emberiség megmentésének egyetlen módja az lenne, hogy az Egyesült Államok kisajátítja Elon Musk magánűrrakétáit, ezt alighanem megengedhetőknek gondolnánk. A kérdés, hogy ez az eljárás milyen körülmények között indokolt, érdekes és fontos. Azonban lényegileg különbözik attól a kérdéstől, hogy az állam normális hatáskörébe tartozik-e, hogy céljai elérése és funkciói ellátása érdekében kisajátítsa az állampolgárok magántulajdonának egy részét – például adó formájában. Természetesen elgondolható egy olyan álláspont, amely szerint az adószedés jogát *ugyanaz* igazolja, mint Elon Musk űrrakétáinak kisajátítását – valamely súlyos katasztrófa elkerülése. Ez azonban csak az egyik – és semmi esetre sem a legvédhetőbb – igazolása az adószedés jogának. Az adószedés jogának támogatói vagy ellenzői nem kell, hogy szükségképpen ehhez a megfontoláshoz folyamodjanak.

Hasonlóképpen a kizárás jogának kérdése nem azonos azzal a kérdéssel, hogy milyen veszélyeket rejt magában a bevándorlás és melyek az erre adható arányos válaszok. Aki igaznak tartja a kizárás jogának elvét, azt állítja, hogy az állam normális hatáskörébe tartozik nemcsak az adószedés, a közszolgáltatások rendszerének kialakítása, a gazdasági tevékenység szabályozása, de az is, hogy – a megengedhetetlen kizárás elvének keretei között – rendelkezzen arról, mely idegenek kívánatosak, és kik számára tilos a belépés. E jog mellett szélsőséges esetben érvelhet valaki a megengedett kizárás elvére támaszkodva mondván, hogy a bevándorlás *mindig*, vagy legalábbis normális esetben olyan súlyos veszélyt jelent a hazai lakosságra, amely indokolttá teheti a kizárást. Ez azonban a kizárás jogának csak az egyik lehetséges – és koránt sem legvédhetőbb – igazolása. Aki igaznak tartja a kizárás jogának elvét, nem szükségképpen gondolja, hogy a bevándorlás mindig valamiféle súlyos fenyegetést jelent, és hasonlóképpen, annak, aki tagadja ezt az elvet, nem elég annyit megmutatnia, hogy a bevándorlás nem jelent ilyesfajta veszélyt.

A kizárás jogának elvét tagadni annyi, mint tagadni, hogy az idegenek kizárása – a megengedhetetlen kizárás elve által definiált korlátok között – rendszeren az állam hatáskörébe tartozik, hogy a kizárás egy az állam rendelkezésére álló megannyi eszköz között, amelyet felhasználhat céljai elérése, funkciói ellátása érdekében. Így például a kizárás jogának ellenzője tagadhatja, hogy az állam gazdaságpolitikai céljai elérése érdekében az adópolitikai intézkedések vagy a munkajogi szabályozás mellett a bevándorlók kizárását is latba vetheti eszközként oly módon, hogy csak bizonyos gazdasági helyzetben lévő vagy iskolázottságú bevándorlók belépését engedélyezi. A kizárás jogának ellenzője tagadhatja, hogy az állam kultúrpolitikai céljai elérésében az

oktatási reform és az állami kultúrafinanszírozás átalakítása mellett a kizárás jogával is élhet, és csak bizonyos kulturális háttérű bevándorlók belépését engedélyezi. Ezek a kérdések messze túlmutatnak a megengedett kizárás elvén.

Mégis felvetődik a kérdés: mi a tétje a kizárás joga körüli vitának? Hiszen láttuk, hogy még ha a kizárás jogának elve igaz is, ez akkor sem jelenti, hogy megengedhető lenne a menekültek önkényes fogva tartása, éheztetése, gyermekeik szüleiktől való elválasztása, a segítség megtagadása a süllyedő hajókon rekedt menekültektől és így tovább – amint az sajnálatos módon mára bevett gyakorlattá vált Ausztráliától az Egyesült Államokon át Európáig és Magyarorszáig. És megfordítva, még ha nem is igazolható a kizárás joga, ebből nem következik minden további nélkül a nyitott határok álláspontja: az, hogy az államnak nincs *prima facie* joga kizárni, még nem következik, hogy mindenkinek *prima facie* joga belépni. Nem áll minden szabadságodban, amit nincs jogom megtiltani neked. Nem tilthatom meg neked, hogy a szomszédom engedélye nélkül használd az autóját – hiszem nem az enyém, hogy rendelkezem vele –, de ez nem jelenti, hogy szabadságodban áll elkötni az autót.⁶ A kizárás jogának tagadásából még kevésbé következik az, hogy az államnak *semmiféle* felügyeleti joga nincs határait illetően – erről bővebben a konklúzióban.

A bevándorlással kapcsolatos köznapi politikai diskurzus egyaránt hivatkozik a kizárás jogára és a megengedett kizárás elvére: a bevándorlás jelentette veszélyek épp annyira vita tárgyát képezik, mint az állam szuverén joga a nemkívánatos idegenek kizárására. Bárhogy is válaszolunk a kizárás jogának kérdésére, ez a válasz nem dönti el önmagában a bevándorlás olyan jelentős aktuális kérdéseit, mint hogy morálisan, jogilag vagy politikailag elfogadható-e az Európai Unió vagy az Egyesült Államok jelenkori bevándorláspolitikája. Mégis, a kizárás jogának kérdése kihatással van számos, a bevándorlást érintő kérdésre, meghatározza, hogy miféle megfontolásokra hivatkozhat az állam saját migrációs politikája kidolgozásakor, és hogy más államok és nemzetközi kormányzati szervek milyen megfontolások mentén járhatnak el a migráció nemzetközi szabályozásának megalkotásakor.

ÖNRENDELKEZÉS

A kizárás joga mellett három jellemző érvtípust szokás felhozni a jelenkori szakirodalomban: az önrendelkezésből vett érvet, a funkcionalista érvet és azt, amit Michael Blake nyomán joghatósági érvnek nevezhetünk.⁷ Ebben a szakaszban az első érvtípust tárgyalom.

Az önrendelkezés joga politikai közösségek általánosan elismert joga, amely mellett számos politikafilozófiai érv felhozható (Margalit–Raz, 1990; Buchanan, 1991; Waldron, 2010; Stilz, 2016). Bár az önrendelkezés jogának pontos tartalma vitatott, a továbbiakban egy politikai közösség azon morális jogát értem ezen,

hogy maga alakítsa közösségi életét és szabadon kifejezze saját értékrendjét, függetlenül más politikai közösségektől vagy intézményektől. A kizárás joga melletti önrendelkezésből vett érv szerint az önrendelkezés joga előfeltételezi a kizárás jogát. Csakis akkor tekinthetünk egy politikai közösséget önrendelkezőnek, amennyiben *prima facie* jogában áll saját területéről egyoldalúan kizárni az idegeneket (a megengedhetetlen kizárás elvének korlátai közt).⁸

Milyen érvek szólnak emellett? Az első, hogy az önrendelkezés előfeltételezi a *szuverenitást*, azaz a politikai közösség korlátlan autoritását a területileg meghatározott joghatósága alá tartozó személyek fölött. Minthogy egy szuverén politikai közösség vagy állam autoritása joghatóságán belül korlátlan, ezért jogában áll a területére való belépésről is tetszőleges szabályokat hozni, azaz rendelkezik a kizárás jogával. A szuverenitásra való hivatkozás azonban problematikus. Egyrészt a szuverenitás modern elméletei a politikai autoritás szuverén gyakorlásának jogát nem tekintik korlátlanak (Kis, 2019), így további érvelést igényel annak megmutatása, hogy e jogkörbe a kizárás joga is beletartozik. Másrészt – ahogy amellett máshol érveltem –, az önrendelkezés joga nem vonja maga után a szuverenitás jogát – nemszuverén politikai berendezkedéseket is tekinthetünk önrendelkezőnek (Kapelner, 2019: 40. skk.).

Az önrendelkezésből vett második érv az önrendelkezés és a *kulturális integritás* kapcsolatán alapul. Eszerint az önrendelkezés előfeltételezi a kulturális integritás – a közösséget összetartó *életforma* – megőrzésének képességét. A kizárás jogának hiánya veszélyezteti e képességet, így az önrendelkezés biztosításához szükséges a kizárás jogának biztosítása is (Walzer, 1983: 61.; Miller, 2005, 2016). Ez az érv számos nehézséggel küzd. Egyrészt csak olyan esetekben releváns, amikor a bevándorlók kultúrája kellő mértékben különbözik a befogadó ország kultúrájától, továbbá kellő számban képviseltetik magukat, és képesek érdemi hatást gyakorolni a befogadó ország kultúrájára. Ezen az alapon aligha igazolhatnánk például Norvégia jogát egy maroknyi svéd bevándorló kizárására, akik a sarkköri erdőkben kívánnak mindenkitől elvonultan letelepedni. Márpedig a kizárás joga *prima facie* jog: ahogy az állam adót szedni sem csak akkor jogosult, ha ezt az adott körülmények feltétlenül szükségessé teszik, úgy elvileg a kizárás jogának sem szabadna ilyen értelemben körülményfüggetlennek lennie, annak az állam normális hatáskörébe kellene tartoznia.

Másodszor kérdéses, hogy a kulturális integritás megőrzése csakugyan szükséges-e az önrendelkezéshez. Nem azért, mert könnyedén találhatunk önrendelkező, ám kulturálisan heterogén, multiethnikus államokat, mint amilyen Kanada vagy az Egyesült Államok. A kulturális integritás nem szükségképpen jár együtt kulturális homogenitással. A kulturális integritás követelménye, hogy az állampolgárok saját – alkalmasint komplex és sokszínű kultúrájukra – *sajátjukként*, önmagukra e kultúra örököseiként és tovább vivőiként tekinthessenek. Ez alapozza meg az állampolgárok közötti bizalmat és közöségiséget, amely egy önrendelkező politikai közösség létfeltétele (Miller, 2016:

64. skk.). Hogy az önrendelkező politikai közösségeket csakugyan jellemzi-e effajta kulturális integritás, vitatható empirikus állítás, ahogyan az is, hogy a bevándorlás szükségképpen veszélyt jelent-e rá.

Csakis egy szélsőségesen xenofób nézet képviselői gondolhatják, hogy a bevándorlás minden esete vagy akár paradigmaticus esetei a politikai közösség kulturális integritásának, magának a politikai közösségnek a megsemmisülésével fenyegetnek. A történelem számos példával szolgál arra, hogy nagymértékű bevándorlásnak kitett politikai közösségek – mint az Egyesült Államok vagy az Egyesült Királyság – hosszú időn át képesek megőrizni önrendelkező mivoltukat. Ahogy Miller maga megjegyzi: „nem azt a konklúziót kell levonnunk, hogy a bevándorlást azonnal meg kell állítani, hanem, hogy lehetséges költségei közé be kell számítanunk a[z állampolgárok közötti – K. Zs.] bizalom csökkenését és ennek politikai következményeit.” (Miller, 2016: 65.) Ez azonban arra utal, hogy a kulturális integritásból vett érv *nem* a kizárás jogának elvét igazolja. Amint – a megengedett kizárás elvének értelmében – egy világhírű esetén indokolt lehet egyes bevándorlók kizárása az egészségügyi katasztrófa elkerülése érdekében, úgy bizonyos szélsőséges esetekben talán indokolt lehet – bár személy szerint kétlem, hogy így volna – egyes bevándorlók kizárása a politikai-kulturális katasztrófa elkerülése érdekében. Ebből azonban semmi esetre sem következik, hogy az államnak *prima facie* joga lenne – a megengedhetetlen kizárás korlátain belül – megválogatni, miféle egészségi állapotú vagy kulturális hátterű bevándorlókat enged be, vagy zár ki.

A harmadik önrendelkezésből vett érv Christopher H. Wellmantól (2008) származik. Kiindulópontja, hogy az önrendelkezés fontos eleme az egyesülési szabadság. Egy közösséget – legyen az politikai vagy sem – jellemzően akkor tekintünk önrendelkezőnek, ha tagjai önállóan rendelkezhetnek a tagságról, arról, kivel szeretnének egy közösséget alkotni. Az egyesülés szabadsága azonban szükségszerűen együtt jár az elkülönülés szabadságával. Vegyünk egy egyéni példát. Az egyesülés szabadsága magában foglalja, hogy szabadon dönthetek arról, kivel lépnek házasságra, ám egyúttal azt a jogot is, hogy bárki házassági ajánlatát elutasítsam. Az egyesülés joga tehát egyet jelent az egyesülés kényszerétől való mentességgel, az elkülönülés jogával. Ez épp úgy igaz egyénekre, ahogy közösségekre. Ahogy az egyéneknek joguk van megtagadni az egyesülést másokkal, úgy a közösségeknek – beleértve a politikai közösségeket is – joguk van kizárni másokat maguk közül.

Wellman érvelésével szemben számos ellenvetés tehető. Egyrészt a kizárás jogának elvetése nem jelenti a közösség azon jogának megtagadását, hogy maga döntsön a tagságáról. A bevándorlók nem válnak automatikusan állampolgárrá, a politikai közösség tagjává. Wellman válaszolhatná, hogy bár a bevándorlás önmagában csakugyan nem jelent formális tagságot a politikai közösségben, általa a bevándorló mégis olyan sajátos viszonyba kerül az állampolgárokkal, amelyet jogukban áll megtagadni. A bevándorló – különösen a letelepedett be-

vándorló – adót fizet, részt vesz a politikai közösség életében, így bizonyos mértékig még állampolgárság híján is a politikai közösség tagjává válik.

Még ha el is fogadjuk azonban Wellman válaszát, érve súlyosabb problémákkal is szembesül. Wellman nem ismeri fel ugyanis, hogy egy közösség elkülönülési (kizárási) jogának pontos tartalma a szóban forgó közösség céljaitól és e célok igazolásától függ, más szóval attól, hogy e közösség milyen szerepet tölt be, milyen *funkciót* lát el tagjai életében. A ferences rend nem jár el helytelenül, ha kizárja tagságából a katolikus hitre át nem tért zsidó vagy muszlim jelentkezőket, ám meglehetősen problémásnak tartanánk, ha egy közönyvtár megkövetelné, hogy zsidó vagy muszlim tagjai a beiratkozás előtt keresztelkedjenek meg. Ennek oka, hogy e két közösség, illetve a közösség működésének keretét adó két intézmény más funkciót lát el, más célokat szolgál és e célokat más megfontolások igazolják. Egy közösség vagy intézmény funkcióját nem elsősorban a közösség tagjainak szándéka határozza meg. Még ha a közönyvtárak teljes vezetősége és tagsága kizárólag antiszemita könyvszeretőkből állna is, ez akkor sem igazolná a zsidók kizárását a közönyvtárak tagságából. Valamely közösség és a hozzá tartozó intézmény – a kizárás morális joga szempontjából releváns – funkcióját mindenekelőtt az határozza meg, mely célok tulajdoníthatók a legészszerűbb módon a szóban forgó közösségnek és e célokat mely elvek igazolhatják a legplauzibilisebb módon. E kérdésre nem annyira empirikus szociológiai vagy politológiai, hanem sokkal inkább filozófiai elemzés adhat választ.⁹

Wellman érve tehát implicit filozófiai előfeltevéseken alapszik a politikai közösség és az állam funkciójáról. Csakis ezen előfeltevések explicitté tétele és kiértékelése révén állapíthatjuk meg, hogy az állammal rendelkező politikai közösség önrendelkezése csakugyan magában foglalja-e a kizárás jogát. Hiszen még ha igaz is, hogy a közösségek az önrendelkezés jogának folytán általában rendelkeznek a kizárás *prima facie* jogával, ebből akkor sem következik, hogy az állam és a hozzá tartozó politikai közösség szintén rendelkezik ezzel a joggal. Az állam funkciójának közelebbi elemzése kimutathatja, hogy az nem követeli meg a kizárás semmiféle tartalmas jogát. Ezen a ponton azonban az önrendelkezésből vett érvek helyett a kizárás jogának úgynevezett funkcionista igazolásait kell szemügyre vennünk.

FUNKCIONALIZMUS

A kizárás joga mellett szóló úgynevezett funkcionista érvek abból a megfontolásból indulnak ki, hogy az állam működését csakis bizonyos alapvető legitimáló funkciók ellátása igazolhatja.¹⁰ Ezek közé tartozhat az állam joghatósága alá tartozó egyének alapvető jogainak és emberi jogainak védelme, a társadalmi együttélés javainak és terheinek igazságos elosztása, és így tovább.¹¹

E funkciókra hivatkozva tarthat igényt az állam bizonyos jogokra és erőforrásokra, így például azon jogra, hogy kötelező érvényű előírásokat alkosson a joghatósága alá eső személyek számára, azaz politikai autoritására. De szintén e legitimáló funkciók ellátása igazolja az állam területális jogait, azaz a saját területe fölötti rendelkezés jogát.

A kizárás joga melletti funkcionalista érveknek azt kell állítaniuk, hogy ezek a területális jogok magukban foglalják a kizárás jogát: az államnak a legitimáló funkciók ellátásához rendelkeznie kell a kizárás jogával. Ismét fontos elkülönítenünk a kizárás joga melletti érvet a megengedett kizárás eseteitől. Senki nem tagadja, hogy elgondolhatók olyan sajátos körülmények, amelyek közt további bevándorlók befogadása közvetlen veszélyt jelent az állam legitimáló funkcióinak ellátására – például mert a túlterhelt állami intézmények összeomlanának a további terhelés súlya alatt –, és ilyenkor a kizárás megengedett lehet. Ennek elismerése azonban semmit nem mond el a kizárás jogáról.

Miért követelné meg az állam legitimáló funkcióinak ellátása a kizárás jogát? Két fő funkcionalista elméletsoportot különböztethetünk: a locke-i és a kanti nézetet. A Locke-féle elképzelés szerint az állam legitimáló funkcióinak ellátásához szükséges, hogy az állam saját területe fölött *tulajdonjogszerű* jogosultságokkal bírjon. A tulajdonjog azonban szükségképpen magában foglalja a kizárás jogát. Valamivel – például egy földterülettel vagy egyéb erőforrással – csakis annyiban rendelkezem tulajdonomként, ha szabadon kizárhatok másokat a használatából. Az állam épp úgy tetszőlegesen megtilthatja az idegeneknek a belépést, ahogyan a gazda megtilthatja az idegenek belépését gazdasága területére – a megengedhetetlen kizárás elvének korlátai közt. De miért rendelkezne az állam tulajdonjoggal saját területe fölött? Locke eredeti elképzelése szerint az állam területi jogai lényegileg azért tulajdonjogok, mert az állam területi jogai azonosak az állampolgárok saját földbirtokuk fölötti birtokolt, ám az államra átruházott tulajdonjogával (Locke, 1986: 123.).

Locke legtöbb jelenkori követője azonban nem közvetlenül a területi jogok – igen problematikus – eredeti locke-i elméletéből vezeti le a területi jogok neolocke-iánus elméletét. Az olyan szerzők, mint Cara Nine (2008), Ryan Pevnick (2011), és A. John Simmons (2016) kiindulópontja a tulajdon elsajátításának általános Locke-féle elmélete. Locke – mint közismert – úgy vélte, hogy az egyének munkájuk által kisajátíthatják a nem birtokolt természet erőforrásait (Locke, 1986: 58.). Épp így egy politikai közösség, amely egy adott területen államot létesít és tart fent, ezen a területen infrastruktúrát épít, természeti erőforrásokat nyer ki, és egyéb módon felhasználja azt, tulajdonjogot nyer területe fölött, ilyen módon pedig szert tesz a kizárás jogára. Persze a munka általi kisajátítás érvényessége morális feltételekhez kötött. A rablással, hódítással szerzett terület birtoklása nem legitim (Locke, 1986: 165. skk.), és persze itt is érvényes a híres *locke-i megkötés*: semmilyen erőforrás nem sajátítható ki más kárára, a kisajátítás másnak is elég és ugyanolyan jó erőforrást kell

meghagynia kisajátítás céljából (Locke, 1986: 61.).¹² Mindezeket figyelembe véve kétséges, hogy ezen elmélet értelmében bármely jelenkori állam legitim módon birtokolná saját területét.

Am még ha ezt a megfontolást félre is tesszük, akkor is megmarad a következő probléma. A locke-i elméletet – szemben például Nozickkal – itt funkcionalista elméletként kezelem. Mind az egyéni tulajdonjogot, mind a politikai közösségnek az állam területe fölött gyakorolt (állítólagos) tulajdonjogát e jog morális funkciója igazolja. Az egyén esetében e tulajdonjog elismerése a locke-iánusok szerint szükséges az egyéni önrendelkezés biztosításához (Simmons, 1992: 231.). Az állam esetében – állítják a neo-locke-iánusok – a terület fölött gyakorolt tulajdonjog szükséges az állam legitimáló funkcióinak ellátásához – például az állampolgárok alapvető jogainak védelméhez. Más szóval, ha a politikai közösség saját munkája által kisajátított területén nem bírna a kizárás jogával, nem lenne képes ellátni legitimáló funkcióit.

Ez azonban kétséges. A kizárás jogának gyakorlása bizonyos területek fölött kétségtelenül indokolt. Ha például a politikai közösség – a kisajátítás morális követelményeivel és a locke-i megkötéssel összhangban – valamely területen veszélyeshulladék-tárolót létesít, a lakosság védelme érdekében alkalmazhatja magának a jogot, hogy egyoldalúan kizárhasson egyéneket a tároló területéről és szigorúan megszabja a belépés feltételeit. Ez azonban nem minden esetben igaz. Egy természetvédelmi terület esetében nincs mindig értelme a belépés szigorú szabályozásának, sokkal helyénvalóbb a területen tartózkodók magaviseletének ellenőrzése: szemetelniük-e, betartják-e a tűzgyújtási előírásokat és így tovább. Még ha igaz is tehát, hogy a politikai közösségnek vagy az államnak bizonyos területek fölött sajátos jogosultságokkal kell bírnia legitimáló funkciói állításához – ide tartozhat a veszélyes hulladékok biztonságos tárolása, de a természeti kincsek megőrzése is –, e jogosultságok akkor sem szükségképpen foglalják magukban a kizárás jogát. Az állam területe nem esik egységesen sem a veszélyeshulladék-lerakó, sem a nemzeti park kategóriájába. Ahogy Cara Nine (2019) – a locke-i elmélet híve – hangsúlyozza: ez az elmélet nem garantálja, hogy az állam teljes területe fölött bír a kizárás jogával, inkább azt implikálja, hogy a különböző célokra kisajátított területek különféle – vagy épp semmilyen – kizárási jogosultságokat igazolnak.

A Locke-féle elképzelés tehát nem igazolja a kizárás jogát. Alternatívája, a kantiánus felfogás még kevésbé. A területi jogok kantiánus elméletei szerint az állam elsődleges legitimáló funkciója a – tágan értett – társadalmi igazságosság biztosítása, területi jogokkal az állam csakis annyiban rendelkezik, amennyiben ez szükséges az igazságosság biztosításához (Stilz, 2009, 2019; Buchanan, 2003; Ypi, 2014). Bár a legtöbb kantiánus elmélet szerint az igazságosság biztosítása megköveteli, hogy az állam bizonyos jogosultságokkal rendelkezzen egy meghatározott territórium fölött, e jogosultságoknak nem kell szükségképpen tulajdonjogok formáját ölteniük, így nem foglalnak szükség-

képpen magukban kizárási jogokat. A kizárás indokolt lehet, amennyiben a szóban forgó bevándorló veszélyt jelent az igazságos társadalmi állapotokat fenntartó intézmények létrehozására vagy működésére, ám koránt sem magától értetődő, hogy akik ilyen fajta veszélyt nem jelentenek – például letelepedni és dolgozni vágyó, az államrendet megzavarni nem készülő „gazdasági bevándorlók” – azokat az állam milyen alapon zárhatná ki (Simmons, 2016: 230–231.). Aligha meglepő tehát, hogy a területi jogok kantianus elméletének legjelentősebb mai képviselői jellemzően nem támogatják a kizárási jogát, bár nyilvánvalóan elfogadják a megengedett kizárási elvét (Ypi, 2014: 297.; Stiliz, 2019: 187. skk.).

A JOGHATÓSÁGI ÉRV

A kizárási joga melletti egyik legerősebb érv – úgy vélem – Michael Blake joghatósági érve (Blake, 2013, 2014, 2020). Az érv kiindulópontja funkcionista: az állam működését legitimáló funkciók ellátása igazolja. Ha egy állam csakugyan ellátja e funkciókat – azaz legitim –, a joghatósága alá tartozó személyeknek, mindenekelőtt az állampolgároknak a kötelessége, hogy fenntartsák és támogassák az állam intézményeinek működését. Kötelességük betartani az állam által alkotott igazságos törvényeket, erőforrásaik egy részét adók formájában az állam rendelkezésére bocsátani, általában véve nem akadályozni, és lehetőségeikhez mérten előmozdítani az állam funkcióinak ellátását – például a joghatósága alá tartozó személyek alapvető jogainak védelmét, az elosztási igazságosság megvalósítását és így tovább.¹³

Mikor egy bevándorló egyoldalú döntést hoz arról, hogy az állam területére belépve aláveti magát az állam joghatóságának, ezzel egyúttal új kötelezettségeket hárít mind az államra, mind az állampolgárokra. Amint a bevándorló az állam joghatósága alá kerül, ezen állam kötelessége lesz a bevándorló alapvető jogainak védelme, biztonságának szavatolása, annak biztosítása, hogy hozzáfér a létfenntartás alapvető javaihoz. Az államnak nem áll jogában védtelenül hagyni senki alapvető jogait vagy emberi jogait, sem megtagadni az alapvető létfenntartást senkitől, legyen szó állampolgárokról vagy idegenekről. Ezzel ugyanakkor az állampolgároknak is kötelességévé válik, hogy támogassák az államot a bevándorlóval szembeni kötelezései teljesítésében.

Mármint, ha tagadnánk a kizárási jogát, azzal elismernénk, hogy a bevándorlónak joga van egyoldalúan kötelezettségeket hárítani az állampolgárokra. Ez azonban alapvető feszültségben áll az állampolgárok szabadságával. Szabadságunk egyik lényegi alkotóeleme, hogy mások nem rendelkeznek illetően *normatív hatalommal* fölöttünk, nem háríthatnak ránk önkényesen kötelezettségeket. Ahogy a szomszédoknak sem áll jogában önkényesen kötelezővé tenni, hogy minden reggel pucoljam ki a cipőjét, úgy a bevándorló sem teheti önkényesen kötelezővé, hogy az állam intézményein keresztül járuljak hozzá

alapvető jogainak védelméhez. Márpedig, ha nem rendelkeznenk a kizárás jogával, és a bevándorló szabadon beléphetne az állam területére, ezzel helyezve magát az állam joghatósága alá, el kellene ismernünk, hogy efféle normatív hatalommal bír (Blake, 2020: 73–77).

A joghatósági érv független a megengedett kizárás elvétől. Blake nem azt állítja, hogy a bevándorlók *belépése* olyan veszélyt jelent az állampolgárok érdekeire – például szabadságára –, hogy kizárásuk megengedett lehet. Az állítás sokkal inkább az, hogy a bevándorló *szabadsága*, hogy belépjen – függetlenül attól, hogy él-e vele – veszélyezteti az állampolgár szabadságát – azaz mentességét mások normatív hatalmától – hacsak nem párosul a kizárás jogával. Mindez azt is jelenti, hogy Blake elmélete összefér a megengedett kizárás elvével, ugyanakkor az elmélet akkor is elismeri a kizárás jogát, ha a bevándorlók belépése soha semmiféle közvetlen veszélyt nem jelent a bevándorlók érdekeire.

Bármilyen meggyőzőnek is hat Blake érve – úgy vélem –, nem igazolja a kizárás jogát. Egyrészt még ha a belépés szabadságának elismerése problematikus következményekkel járna is, akkor sem nyilvánvaló, hogy a belépés szabadságának tagadásához szükséges a kizárás jogának elismerése. Emlékezzünk: nem áll minden szabadságodban, amit nincs jogom megtiltani neked. De tegyük most félre ezt a megfontolást! Michael Kates, Ryan Pevnick (2014) és Andy Lamey (2016) arra mutatnak rá, hogy az egyes bevándorló által az egyes állampolgárra hárított kötelességek csupán elenyésző terhet jelentenek az állampolgár számára. Észszerűtlen volna az egyes állampolgár részéről, ha a bevándorló jelenlétét szabadságkorlátozásként élné meg, hiszen még ha igaz is, hogy az állam intézményei kötelességekkel bírnak a bevándorló felé, ez az egyes állampolgárt a legritkábban akadályozza személyes céljai elérésében és egyéni autonómiája gyakorlásában.

Blake azonban joggal hangsúlyozza, hogy az állampolgár által a bevándorlóval szemben emelt kifogás tárgya nem annyira a rá háruló kötelességek terhes, súlyos volta, hanem pusztán a tény, hogy a bevándorló a beleszólása nélkül kötelességeket háríthat rá. Pusztán az a tény, hogy kötelességei, jogai, általában vett *normatív helyzete* ilyen módon alá van vetve a bevándorló akaratának veszélyezteti szabad és független mivoltát. Ezt fogalmazza meg a következő állítás.

*A morális függetlenség elve:*¹⁴ minden személy *prima facie* morális mentességet élvez attól, hogy normatív helyzetét – azaz kötelességeit, jogait és általában a rá érvényes cselekvési indokokat – mások a saját elhatározásától függetlenül megváltoztassák.

Morális függetlenségünk sérülése akkor is jelentős morális kár, ha a beleszólásunktól függetlenül ránk ruházott kötelességek nem különösebben terhesek a számunkra. Tegyük fel, hogy a kerület hóbortos maffiafőnöke úgy rendelkezik,

hogy aki nem sportol rendszeresen, annak a családjával együtt súlyos testi fenyegetést kell kiállnia. Tegyük fel továbbá, hogy én magam egyébként is rendszeresen sportolok, a maffiafőnök fenyegetése semmilyen módon nem változtat a napi rutinomon, nem hárít rám olyan terheket, amelyeket egyébként ne vettem volna önként is magamra. Mégis, a tény, hogy a sportolás mellett szóló indokaim között immár nemcsak az szerepel, hogy ezt egy egészséges és élvezetes elfoglaltságnak tartom, hanem az is, hogy így elkerülöm a maffia büntetését, sérti morális függetlenségemet – a maffiafőnök rendelkezését joggal tartom megengedhetetlennek, még akkor is, ha életvitelemem semmit sem változtat.

Ugyanakkor Blake érvelése kapcsán Anna Stiliz felhívja a figyelmünket arra, hogy a morális függetlenség elvét – Stiliz maga nem használja a kifejezést – nem tarthatjuk általános érvényűnek. Hétköznapi életünk során rendszeresen hárítunk másokra kötelezettségeket a beleszólásuk nélkül. Ha átmegyek a zebrán, azt a kötelességet hárítom a közeledő autósokra, hogy lassítsanak. Ha az előadóteremben leülök egy székre, azt a kötelességet hárítom a többi hallgatóra, hogy ne rángassanak ki onnan és foglalják el a széket (Stiliz, 2019: 199). A normatív hatalomgyakorlás ezen esetei nyilvánvalóan nem sértik a morális függetlenség elvét. Am ebből az érvényes megfontolásból Stiliz túlzottan erős konklúziót von le. Azt állítja ugyanis, hogy a morális függetlenség elvének sérelme csakis a normatív hatalomgyakorláshoz tartozó terhek súlyosságától függ – tehát visszatér Kates, Pevnick és Lamey ellenvetéséhez.

Ez azonban, ahogy láttuk, helytelen. A hóbortos maffiafőnök rendelkezése nem a ránk rótt terhek nagysága miatt sérti morális függetlenségünket – mivel egyébként is sportoltunk volna, semmiféle teher vagy költség nem hárul ránk miatta. Hogy mások normatív hatalomgyakorlása sérti-e morális függetlenségünket, sokkal inkább azon múlik, hogy e hatalomgyakorlás életünk olyan területét érinti-e, ahol joggal várjuk el, hogy cselekvési indokaink, jogaink és kötelességeink a mi elhatározásunktól függenek mások beleszólása nélkül. Joggal gondoljuk azt, hogy annak eldöntése, vajon szeretnék-e sportolni, és ha igen, mit, tőlem kell hogy függjön, az én preferenciáimtól, vélekedéseimtől, vágyaimtól, ítéleteimtől. Ezért sérti morális függetlenségünket a maffiafőnök rendelkezése, nem a ránk rótt terhek nagysága miatt. De nem minden eset ilyen. Ha valaki az edzőteremben előttem ül le ahhoz a géphez, amelyet én szerettem volna használni, kötelességet hárít rám, hogy ne zavarjam meg, amíg be nem fejezi rajta az edzést. Ez azonban nem sérti morális függetlenségemet – az edzőtermi gépek használata egy olyan helyzet, amelyben nem várhatom el joggal, hogy az én preferenciáim, vágyaim, vélekedéseim és ítéleteim határozzák meg, kit melyik gépen kell hagynom edzeni és mikor. Semmi nem igazolja azt az elvárásomat, igényemet, hogy saját akaratom mindenki máséval szemben érvényesüljön.

Blake elméletének hibája abban áll, hogy nem ismeri fel: a bevándorlás esete is ez utóbbi kategóriába tartozik. Meglehet, sem potenciális bevándorlók, sem polgártársaink nem háríthatnak ránk tetszőleges morális kötelességeket, az efféle

normatív hatalomtól mentességet kell élveznünk. Ám azzal, hogy a bevándorló az állam joghatósága alá helyezi magát, speciális kötelességeket hárít az állampolgárokra. Ahogy Blake hangsúlyozza, e kötelességek arra vonatkoznak, hogy az állampolgár miként járuljon hozzá az állam legitimáló funkcióinak ellátásához – például a joghatósága alá tartozó egyének alapvető jogainak védelméhez. Azonban az állampolgároknak nincs igazolható igényük arra, hogy az ilyen fajta kötelességeiket másoktól függetlenül, autonóm módon határozzák meg – például, hogy másoktól függetlenül maguk döntsék el, mennyi adót szeretnének fizetni.

Az, hogy az állampolgárok miként járulnak hozzá az állam legitimáló funkcióinak ellátásához, lényegileg egy sokaság érdekeit érinti: *közügy*. Az ilyen értelemben vett közügyek kapcsán azonban jellemzően nem élvezünk mentességet attól, hogy mások saját elhatározásunktól függetlenül kötelességeket hárítsanak ránk. Hiába szeretnék potyautasként kevésel vagy semmivel sem hozzájárulni az állam legitimáló funkcióinak ellátásához, *pusztán ezen az alapon* nem emelhetek kifogást az ellen, hogy a politikai közösség bizonyos kötelességeket hárít rám.¹⁵ Az egyetlen megfelelő indok, amely alapján kifogást emelhetek az, hogy a rám rótt kötelességek túlságos, méltánytalan terhet rónak rám: igazságtalanság áll elő. Ám hogy a közügyeket érintő kötelességek terheinek mely elosztása – ha úgy tetszik: a közteherviselés mely formája – igazságos, az érintett egyének érdekei együttesen határozzák meg.

Tehát, hogy sérül-e az állampolgár morális függetlensége – szemben Blake állításával – nem önmagában az határozza meg, hogy a bevándorló belépése nyomán az állampolgár akarától függetlenül hárulnak-e rá kötelességek, hanem hogy az e kötelességek nyomán előálló közterhek elosztása igazságtalan-e. Ha igen, akkor az államnak – a politikai közösségnek – nem csak joga van a kizárásra, de *prima facie* kötelessége is. Ha nem, úgy a kizárás nem igazolható. Semmi sem indokolja azon a priori felvetést, hogy a közterheknek a bevándorlás nyomán előálló elosztása mindig, vagy akár az esetek többségében igazságtalan lenne. És még ha lenne is okunk ezt feltételezni, ez akkor is a kizárás kötelességét, nem pedig a kizárás jogát igazolná. Sokkal plauzibilisebbnek tűnik az elképzelés, miszerint a belépés nyomán előálló közterhek elosztásának igazságossága esetről esetre változik, az elosztás igazságosságát ugyanis a bevándorló és a politikai közösség tagjainak érdekei együttesen határozzák meg.¹⁶ Ennek fényében a kizárás olykor megengedett lesz – ezt senki nem tagadja –, ez azonban, ahogy korábban láttuk, nem alapozza meg a kizárás *prima facie* jogát.

Egy lehetséges ellenvetés az érvelésemmel szemben, hogy a bevándorló nem tagja annak a politikai közösségnek, amelyen belül az igazságosság követelménye egyáltalán értelmezhető. Az igazságosság kötelességeivel egyazon politikai közösség tagjai egymásnak tartoznak, de idegeneknek nem (Nagel, 2005), így az igazságosság szempontja egyszerűen nem merül fel az állampolgár és a bevándorló viszonyában. E felfogással szemben a szakirodalom számos ellenérvet ismer (Cohen–Sabel, 2006; Julius, 2006). Valóban nehéz belátni – és pedig éppen

Blake érvelésének fényében–, hogy a bevándorló belépése miért ne vetne fel igazságossági kérdéseket, és hogy e kérdés megválaszolásában a bevándorló érdekei és szempontjai miért ne esnének épp olyan súllyal a latba, mint az állampolgároké. Meglehet, az igazságosság követelménye bizonyos értelemben *viszonyfüggő*, ám a belépéssel a bevándorló éppen egy olyan viszonyba kerül az állampolgárokkal, amely felveti az igazságosság kérdését. A bevándorlónak nem csak az állam joghatóságának való alávetettség előnyeit, de annak terheit is magára kell vállalnia. A belépése nyomán előálló közterheket a bevándorló is viseli: ő is köteles a legitim törvények betartásával, adófizetéssel hozzájárulni az állam legitimáló funkcióinak ellátásához. Azt, hogy ez megengedhető-e a számára – a fenti megfontolások fényében – nemigen határozhatja meg más, mint hogy ezáltal igazságtalan terhek hárulnának-e az érintettekre vagy sem. Ezt azonban nem tudjuk a priori megállapítani.

Végül felvethető, hogy gondolatmenetem elfogadhatatlan következményekkel jár, amennyiben lényegében tagadja az önrendelkezés elvét. Úgy tűnik például, hogy ezen érvelés fényében semmi kifogásunk nem lehet a *jótékony annexióval szemben*. Tegyük fel, hogy Norvégia annectálja Svédországot, ám az elfoglalt területen teljesen igazságos körülményeket teremt. A fent elmondottak fényében úgy tűnhet, mintha tagadnám, hogy a svédeknek bármi kifogásuk lehet az annexióval szemben. Ez azonban nincs így. Mint a legtöbb kortárs politikaelméleti szerző, én is úgy vélem, a tágan értett igazságosság – a politikai intézményekre érvényes morális standardok összessége – megköveteli, hogy a politikai döntéshozás az érdekeltek bevonásával, demokratikus úton történjék. Úgy vélem, az önrendelkezés elve is végső soron ezen a demokratikus elven alapul:¹⁷ „a demokrácia körülményeinek” (Bauböck, 2018: 7.) biztosításához szükséges – legalábbis bizonyos kontingens világpolitikai helyzetekben – az emberiség önrendelkező demokratikus politikai közösségekre való felosztása. Bár az állampolgárnak nincs joga egymaga dönteni arról, miként járul hozzá az állam legitimáló funkcióinak ellátáshoz, joga van hozzá, hogy e döntésben polgártársaival egyenlő szót kapjon.¹⁸ Ez a demokratikus megfontolás azonban nem annyira a kizárás jogát igazolja, mint inkább a bevándorlók azon igényét, hogy a bevándorlás demokratikus szabályozásában ők is szót kapjanak, hiszen az ő érdekeik is meghatározzák egy-egy bevándorlásról szóló döntés igazságosságát (Abizadeh, 2008, 2010; Miller, 2010; Saunders, 2011). E problémakör részletes kifejtése azonban meghaladná a jelen tanulmány kereteit.

KONKLÚZIÓ

A fentiekben amellet érveltem, hogy az állam nem rendelkezik a kizárás jogával. Nincs *prima facie pro tanto* morális joga arra, hogy egyoldalúan kizárjon idegeneket a területéről. Ez nem jelenti szükségképpen a nyitott határok elvé-

nek vagy a bevándorlás emberi jogának elfogadását. Egyrészt a kizárás jogának elvetése összefér a megengedett kizárás elvének elismerésével. Ha például egy állam az összeomlás szélén áll és a további bevándorlás társadalmi katasztrófával fenyegetne, a kizárás indokolt lehet. A kizárás jogának elvetése szintén összefér a bevándorlás olyan multilaterális és demokratikus szabályozásával, amelyben az érdekelt felek – beleértve a bevándorlókat is – egyenlő szót kapnak. Végül a határellenőrzés bizonyos formái, például a ki- és bevándorlás rendvédelmi, közegészségügyi vagy statisztikai célú monitorozása – a megfelelő személyiségi jogi korlátok között – a kizárás joga nélkül is igazolhatók lehetnek.

Am ha a kizárás joga csakugyan igazolhatatlan, akkor a fejlett országok jelenkori migrációs politikájának azon igazolásai tarthatatlanok, amelyek magától értetődőként kezelik, hogy egy politikai közösség vagy egy állam – a megengedhetetlen kizárás elvének korlátai közt – szabadon kizárhat akárkit a területéről, hogy a kizárás az állam normális hatáskörébe tartozik. Még ha ezzel senki alapvető jogait, életét vagy szabadságát nem sértik is, egy politikai közösség sem jogosult senkit kizárni területéről pusztán azért, mert vezetői vagy tagjai nem kívánnak bizonyos iskolázottságú, szakképzettségű, vallású, kultúrájú, vagy etnikai hátterű embereket maguk között látni.

JEGYZETEK

- ¹ Természetesen beszélhetünk a kizárás jogáról más politikai autoritással bíró entitások, például nemzetközi kormányzati szervek esetében is. Az itt következő megfontolások ezekre az esetekre mutatis mutandis alkalmazhatók, így azokat nem tárgyalom külön.
- ² Az „alapvető jog” fogalmát Henry Shue-tól kölcsönzöm (Shue, 1980). Az emberi jog fogalmához lásd Griffin (2008).
- ³ A *menekült* mint morális és jogi kategória meghatározásáról lásd: Carens (2013); Cherem (2016); Gibney (2018).
- ⁴ A kizárás ilyenkor azért esik csupán *prima facie* tilalom alá, mert elgondolhatók olyan esetek, amikor a kizárás szükséges és arányos lépés még súlyosabb károk – például még kiterjedtebb emberjogi sérelmek – elkerülése érdekében, és így mint „kisebbik rossz” igazolható.
- ⁵ Mikor államok morális jogairól beszélek, nem feltételezem, hogy az állam önálló morális személyiséggel bírna, így jogok és köteleességek alanya lehetne. Ehelyett azt állítom, hogy az államok jogaival az államhatalom legitim birtokosai bírnak.
- ⁶ Ebben a tanulmányban a kizárás jogát hofheldi hatalomként (power) kezelem, nem pedig egyszerű szabadságjogként vagy privilégiumként. Ezt az elemzést egyesek vitatják (ld. Lægaard 2010).
- ⁷ A kizárás jogáról szóló vita más elemzéseire lásd: Lægaard (2010); Wellman és Cole (2011); Fine (2013); Fine és Sangiovanni (2014); Ypi (2013).
- ⁸ Tegyük félre a kérdést, hogy elgondolhatók-e az önrendelkezés nem területiális esetei, amikor egy önrendelkező közösség nem rendelkezik semmiféle jól körülhatárolható territóriummal (ld. Gould, 2006).

- ⁹ Ezen elemzés vagy *interpretáció* módszeréről részletesen lásd: Dworkin (2011), illetve Sangiovanni (2008).
- ¹⁰ A legitimitás fogalmát itt normatív és nem leíró értelemben használom, lásd: Copp (1999).
- ¹¹ E funkciók pontos meghatározásával kapcsolatban itt nem foglalkozom állást.
- ¹² A locke-i megkötés elemzéséhez és kritikájához lásd Robert Nozick klasszikus szövegét (Nozick, 1974: 174. skk.).
- ¹³ Lásd John Rawls híres gondolatmenetét az igazságosság természetes kötelességéről (Rawls, 1999: 99.).
- ¹⁴ A terminust Daniel Viehofftól kölcsönözöm (Viehoff, 2017).
- ¹⁵ Ezt az állítást elutasítanak a politikai kötelezettségek *voluntarista* teoretikusai, például a tényleges beleegyezés-elmélet hívei. Ezen elméletekkel szemben azonban közismert és igen erős ellenvetések hozhatók fel (Kis, 2019).
- ¹⁶ További kérdés, hogy vajon a bevándorlók – és különösen menekültek – tartoznak-e az illegitim vagy igazságtalan bevándorlási törvények betartásával, vagy ezek megszegése a menedéknyújtás (sanctuary) különféle gyakorlataiban, mint polgári, vagy akár polgáriatlan engedetlenség igazolható-e – lásd: Delmas (Delmas, 2018: 235. skk.), Blake és Hereth (2020).
- ¹⁷ Egy ilyen érvet prezentál Thomas Christiano (2015). Anna Stilz azonban vitatja a demokrácia és az önrendelkezés közötti összefüggést (Stilz, 2016).
- ¹⁸ Ugyanakkor sem neki, sem a demokratikus közösség egészének nincs joga igazságtalan társadalmi állapotokat teremteni (ld. Christiano, 2004).

IRODALOM

- Abizadeh, Arash (2008): Democratic Theory and Border Coercion. *Political Theory*, Vol. 36, No. 1, 37–65. <https://doi.org/10.1177/0090591707310090>.
- Abizadeh, Arash (2010): Democratic Legitimacy and State Coercion: A Reply to David Miller. *Political Theory*, Vol. 38, No. 1, 121–130. <https://doi.org/10.1177/0090591709348192>.
- Bauböck, Rainer. (2018): Democratic Inclusion: A Pluralist Theory of Citizenship. In: David Owen (ed.): *Democratic Inclusion: Rainer Bauböck in Dialogue*. Manchester, Manchester University Press. 3–102.
- Blake, Michael (2013): Immigration, Jurisdiction, and Exclusion. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 41, No. 2, 104–130. <https://doi.org/10.1111/papa.12012>.
- Blake, Michael (2014): The Right to Exclude. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 17, No. 5, 521–537. <https://doi.org/10.1080/13698230.2014.919056>.
- Blake, Michael (2020): *Justice, Migration, and Mercy*. Oxford, Oxford University Press.
- Blake, Michael–Blake, Hereth (2020): Sanctuary Cities and Non-Refoulement. *Ethical Theory and Moral Practice*, Vol. 23, No. 2, 457–474. <https://doi.org/10.1007/s10677-020-10082-3>.
- Buchanan, Allen (1991): The Right to Self-Determination: Analytical and Moral Foundations. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, 8 (2): 41–50.
- Buchanan, Allen (2003): The Making and Unmaking of Boundaries: What Liberalism Has to Say. In: Allen Buchanan–Margaret Moore (eds.): *The Ethics of Making Boundaries*. Cambridge, Cambridge University Press. 231–261. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511613937.012>.

- Carens, Joseph H. (2013): *The Ethics of Immigration*. Oxford, Oxford University Press.
- Cherem, Max (2016): Refugee Rights: Against Expanding the Definition of a 'Refugee' and Unilateral Protection Elsewhere. *Journal of Political Philosophy*, Vol. 24, No. 2, 183–205. <https://doi.org/10.1111/jopp.12071>.
- Christiano, Thomas (2004): The Authority of Democracy. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 12, No. 3, 266–290. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2004.00200.x>.
- Christiano, Thomas (2015): Self-Determination and the Human Right to Democracy. In: Rowan Cruft–S. Matthew Liao–Massimo Renzo (eds.): *Philosophical Foundations of Human Rights*. Oxford, Oxford University Press. 459–480. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199688623.003.0026>.
- Cohen, Joshua–Charles Sabel (2006): Extra Rempublicam Nulla Justitia? *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 34, No. 2, 147–175. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2006.00060.x>.
- Copp, David (1999): The Idea of a Legitimate State. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 28, No. 1, 3–45. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1999.00003.x>.
- Delmas, Candice (2018): *A Duty to Resist: When Disobedience Should Be Uncivil*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/mind/fzz068>.
- Dworkin, Ronald (2011): *Justice for Hedgehogs*. Cambridge, Belknap. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vkt>.
- Fine, Sarah (2013): The Ethics of Immigration, Self-Determination and the Right to Exclude. *Philosophy Compass*, Vol. 8, No. 3, 254–268. <https://doi.org/10.1111/phc3.12019>.
- Fine, Sarah–Andrea Sangiovanni (2014): Immigration. In: Heather Widdows–Darrel Moellendorf (eds.): *The Handbook of Global Ethics*. London, Routledge. 193–210. <https://doi.org/10.4324/9781315744520-23>.
- Gibney, Matthew J (2018): The Ethics of Refugees. *Philosophy Compass*, Vol. 13, No. 10, 1–9. <https://doi.org/10.1111/phc3.12521>.
- Gould, Carol C. (2006): Self-Determination beyond Sovereignty, Relating Transnational Democracy to Local Autonomy. *Journal of Social Philosophy*, Vol. 37, No. 1, 44–60. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2006.00302.x>.
- Griffin, James (2008): *On Human Rights*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199238781.001.0001>.
- Julius, A. J (2006): Nagel's Atlas. *Philosophy & Public Affairs* Vol. 34 No. 2. 176–92. pp. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2006.00061.x>.
- Kapelner Zsolt (2019): A szuverenitás válsága és az antiszuverén politika. *Magyar filozófiai szemle*, Vol. 63, No. 2, 37–51.
- Kates, Michael, and Ryan Pevnick (2014): Immigration, Jurisdiction, and History. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 42, No. 2, 179–194. <https://doi.org/10.1111/papa.12030>.
- Kis János (2019): Népszuverenitás. In: Uő: *Alkotmányos demokrácia*. Pozsony, Kalligram. 351–490.
- Lægaard, Sune (2010): What Is the Right to Exclude Immigrants? *Res Publica*, Vol. 16, No. 3, 245–262. <https://doi.org/10.1007/s11158-010-9122-2>.
- Lamey, Andy (2016): The Jurisdiction Argument for Immigration Control. *Social Theory and Practice*, Vol. 42, No. 3, 581–604. <https://doi.org/10.5840/soctheorpract201642317>.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Endreffy Zoltán ford., Budapest, Gondolat.
- Margalit, Avishai–Joseph Raz (1990): National Self-Determination. *The Journal of Philosophy*, Vol. 87, No. 9, 439–461. <https://doi.org/10.2307/2026968>.
- Miller, David (2005): Immigration, The Case for Limits. In: Andrew I. Cohen–Christopher H. Wellman (eds.): *Contemporary Debates in Applied Ethics*. London, Wiley-Blackwell. 193–206.

- Miller, David (2010): Why Immigration Controls Are Not Coercive, A Reply to Arash Abizadeh. *Political Theory*, Vol. 38, No. 1, 111–120. <https://doi.org/10.1177/0090591709348194>.
- Miller, David (2016): *Strangers in Our Midst: The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.1163/15700747-04102010>.
- Nagel, Thomas (2005): The Problem of Global Justice. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 33, No. 2, 113–147. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2005.00027.x>.
- Nine, Cara (2008): A Lockean Theory of Territory. *Political Studies*, Vol. 56, No. 1, 148–165. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00687.x>.
- Nine, Cara (2019): Do Territorial Rights Include the Right to Exclude? *Politics, Philosophy & Economics*, Vol. 18, No. 4, 307–322. <https://doi.org/10.1177/1470594x18788345>.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books.
- Pevnick, Ryan (2011): *Immigration and the Constraints of Justice: Between Open Borders and Absolute Sovereignty*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511975134>.
- Rawls, John (1999): *A Theory of Justice*. Cambridge, Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvkjb25m>.
- Sangiovanni, Andrea (2008): Justice and the Priority of Politics to Morality. *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 16, No. 2, 137–164. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2007.00291.x>.
- Saunders, Ben (2011): Immigration, Rights and Democracy. *Theoria*, Vol. 58, No. 129, 58–77. <https://doi.org/10.3167/th.2011.5812905>.
- Shue, Henry (1980): *Basic Rights*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvqsdnkx>.
- Simmons, A. John (1992): *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691221311>.
- Simmons, A. John (2016): *Boundaries of Authority*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190603489.001.0001>.
- Stilz, Anna (2009): Why Do States Have Territorial Rights? *International Theory*, Vol. 1, No. 2, 185–213. <https://doi.org/10.1017/s1752971909000104>.
- Stilz, Anna (2016): The Value of Self-Determination. *Oxford Studies in Political Philosophy*, Vol. 2, 98–127. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198759621.003.0005>.
- Stilz, Anna (2019): *Territorial Sovereignty: A Philosophical Exploration*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198833536.001.0001>.
- Viehoff, Daniel (2017): The Truth in Political Instrumentalism. *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 117, No. 3, 273–295. <https://doi.org/10.1093/arisoc/aox015>.
- Waldron, Jeremy (2010): Two Conceptions of Self-Determination. In: Samantha Besson–John Tasioulas (eds.): *The Philosophy of International Law*. Oxford, Oxford University Press. 397–416.
- Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Basic Books.
- Wellman, Christopher Heath (2008): Immigration and Freedom of Association. *Ethics*, Vol. 119, No. 1, 109–141. <https://doi.org/10.4324/9781315254210-12>.
- Wellman, Christopher Heath–Phillip Cole (2011): *Debating the Ethics of Immigration: Is There a Right to Exclude?* Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199731732.001.0001>.
- Ypi, Lea (2013): Territorial Rights and Exclusion. *Philosophy Compass*, Vol. 8, No. 3, 241–253. pp. <https://doi.org/10.1111/phc3.12018>.
- Ypi, Lea (2014): A Permissive Theory of Territorial Rights. *European Journal of Philosophy*, Vol. 22, No. 2, 288–312. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2011.00506.x>.

KITEKINTŐ

Cs. Kiss Lajos

Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma

CARL SCHMITT-RECEPCIÓ ÉS A DEMARKÁCIÓPROBLÉMA¹

Cs. Kiss Lajos

(Nemzeti Közszerzői Egyetem, Államtudományi
és Nemzetközi Tanulmányok Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2020. szeptember 8., opponálás: 2020. szeptember 30. – 2021. április 12.,
véglegesítés: 2021. május 12.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a magyar Schmitt-recepció által felvetett, a politikatudományi megismerés, a politikaelmélet konstrukciója szempontjából alapvető fontosságú tudományelméleti probléma (demarkáció) elemzésére vállalkozik. Bemutatja a Schmitt-kutatás alapjául szolgáló tudományos konszenzust, a kutatás objektivitását potenciálisan fenyegető ideológiai törekvéseket, kísérletet tesz a demarkációprobléma schmitti megoldásának a rekonstrukciójára.

Kulcsszavak: Carl Schmitt ■ recepció ■ demarkáció ■ szinkretikus
liberalizmus ■ tudományos és politikai korrektség

*Sem a megismerő ember, sem a tudomány nincs
tévedhetetlenül birtokában az igazságnak. Az
igazság keresői vagyunk; megkíséreljük elmé-
leteink szigorú kritikája révén téves ítéleteinket
felfedezni, hogy tévedéseinkből tanuljunk.*

Karl R. Popper²

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

Carl Schmitt műveinek, tudományos pályafutásának figyelmes tanulmányozása, beleértve közjogi-politikai szakértői tevékenységét, fontos tanulságokkal szolgálhat a politikatudomány és a politikafilozófia művelői számára. A Schmitt-írások tanulmányozása és értelése nemcsak a kötelező tisztelet okán fontos, tekintve, hogy a közjogász Schmitt – egy másik közjogással, Hermann Hellerrel (Szilágyi, 2020) – alapvető befolyást gyakorolt a modern XX. századi

A tanulmányhoz várunk olyan hozzászólásokat, vitairatokat, amelyek tudományos alapon világitják meg a téma egyes aspektusait – *A szerkesztők.*

német politikatudomány kialakulására s máig hatóan a nyugati-euroatlanti politikai gondolkodásra. A Schmitt-írások tanulmányozása és értése mindekelőtt azért fontos, mert nyilvánvalóvá teszi a politikai jelenségvilág filozófiai-tudományos megértésének nehézségeit, különösen a politológusok számára. A Schmitt-szövegek elméleti provokációk.³ Ez a szemantikai tény általában nyilvánvaló minden figyelmes olvasó számára, de az már feltehetőleg nem, hogy a kihívást elfogadó értelmező maga is, akarva, nem akarva, kritikai önvizsgálatra kényszerül. Schmitt-szövegeket lehetetlen semleges módon olvasni, mert a bennük rejlő provokáció egyúttal az értelmező felhívása vagy felszólítása arra, hogy kritikailag vizsgálja felül előfeltételezett – a politikával, a joggal, az állammal, az alkotmánnyal, a nemzetközi joggal kapcsolatos – elméleti álláspontját, s így az különböző formában és mélységben elméletalkotásra kényszerít.

A Schmitt-szövegek provokációinak azonban van egy másik, az előzővel szorosan összefüggő tudományelméleti⁴ problémásíkja vagy iránya is. A szövegek radikális módon szembesítik értelmezőiket a modern tudomány és politika komplex viszonyával, mindenekelőtt a két társadalmi-kulturális terület közötti értelemhatárok megvonásával kapcsolatos *nemtudásukkal*, vagy más-ként: a *demarkációproblémával* és megoldásának nehézségeivel. Erről azonban általában nem vesznek tudomást vagy elintézettnek tekintik azzal, hogy utalnak Schmitt ismeretelméleti-módszertani álláspontjának homályosságára, kidolgozatlanságára vagy a nemzetiszocialista rezsimmel való kollaborációjára. A lényeg az, hogy ilyen módon az értelmező saját tudományelméleti pozíciója érintetlen, pontosabban reflektálatlan marad, megszakad a szöveg és értelmezője közötti hermeneutikai visszacsatolás, s ezzel megnyílik az út Schmitt „elméleteinek” félreértelmezései előtt.

Ezzel szemben, a félreértelmezések elkerülése érdekében, tudomásul kell venni, hogy ezek a szövegek az interpretáció tudományelméleti *tesztjeként* is működnek, azaz a kihívás-felszólítás jellegükben megnyilvánuló *normativitás* kiegészül egy további elemmel, ami nem feltétlenül jellemző a modern klaszszikus szerzők sokat elemzett szövegeire. A Schmitt-szövegek *specifikus* normativitásának szemantikai ténye jelzi, hogy minden Schmitt-interpretáció alaphelyzete lényegében egy próbatétel: maga a „szöveg” válik az interpretáció és az interpretátor (értelmezői tevékenység) objektivitásának, tárgyyszerűségének s egyúttal intellektuális becsületességének a tesztjévé.

A hermeneutikai problémafelvetés összefüggésében a tanulmány a következő kérdések tárgyalására és vitára bocsátására vállalkozik: (1) A magyar Schmitt-recepció, s ezen belül a politikatudomány vajon kiállta-e a próbatételt, azaz képes volt-e az objektivitásra törekvő kutatás konszenzusfüggő feltételeit megteremteni, a tudományos korrektség elvárásainak megfelelően eljárni? (2) A XXI. századi euroatlanti modernitás szellemi versengésének feltételei között milyen újfajta interpretációs fenyegetésekkel kell szembenéznie a Schmitt-

kutatásnak? Az új helyzetben érvényben tartható-e a Carl Schmitttről, mint veszélyes gondolkodóról kialakított toposz? (3) Carl Schmitt vajon megoldotta-e a határmegvonások problémáját?

Ami az első kérdést illeti, a magyar Schmitt-recepció eddigi fejleményei egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a politikatudomány nagyjából kiállta a próbát, három vonatkozásban is kiemelkedően teljesített.

(a) A politológusok – a jogászok és filozófusok mellett – tevékeny résztvevői a magyar Schmitt-kutatásnak, a tudományos tartalmak szempontjából *döntő* mértékben befolyásolták és a normáltudományi kutatás irányába vitték a recepció folyamatát. Az első, 2004-ben megjelent Schmitt-könyv már egyértelműen dokumentálta és bizonyította (Cs. Kiss, 2004, 9–143., 145., 415.), hogy a magyar recepció a 1990-es évektől fokozatosan önreflexívvé vált, a *normáltudományi* kutatás pályájára került, s így képes volt következetesen távortartani magát a schmitti elméletek⁵ ideológiai-politikai alkalmazásának minden formájától. A remélhetőleg kiadásra kerülő második Schmitt-könyv politológus szerzőinek írásai, problémafelvetéseiket és elméleti tartalmaikat tekintve, hasonlóképpen a normáltudományi kutatás keretei között tájékozódnak.⁶

(b) A Schmitt-kutatás politológus résztvevői – elsősorban a politikai fogalmának értelmezési változatai által inspirálva – paradigmaváltást hajtottak végre a magyar politikatudományban, amely ezzel végérvényesen elszakadt a tudományos szocializmus korszakából visszamaradt, dogmatizálódott marxista-leninista intézményközpontú strukturalista megközelítésektől. Ebben a vonatkozásban elsősorban a diszkurzív politikatudomány és politikaelmélet Szabó Márton által kezdeményezett kutatási programját, a magyar politológia „nyelvi fordulatát” kell megemlíteni (Kiss, 2015: 49–72.).

(c) A diszkurzív politikatudomány által megnyitott értelmezési horizonton lehetségessé vált a teoretikus kapcsolódás a politika- és az államelmélet között, megindult a kritikai párbeszéd a politikatudomány és az államtudomány között (vö. Balázs, 2019: 7–28.).

A SZELLEMI VERSENGÉS KIÉLEZŐDÉSE

A Schmitt-kutatásban a diskurzustípusok közötti határátlépési tilalmakat előíró demarkációs elv (szabály) figyelembe vétele és érvényben tartása a kutatók részéről alapvető módszertani és tudományetikai követelmény, mindenekeztül a tudomány indoktrinációjának, aktualpolitikai alkalmazásainak a megakadályozása érdekében. Ennek ismételt hangsúlyozását az teszi indokolttá, hogy a XXI. században kiéleződött, s új, a radikalizálódás irányába mutató „elméleti” törekvésekkel, koncepciókkal és stratégiákkal bővült az a szellemi versengés, amely a különböző társadalmi-kulturális területeken a világ nyilvános értelmezésének monopóliumáért folyik. E rendkívül komplex szerkezetű szel-

lemi versengésben a Schmitt-kutatás objektivitása, tárgyyszerűsége, igazságképesége megőrzésének döntő feltételét továbbra is a politikai és tudományos diskurzus értelmezési „logikáinak”, az ideológiakritikai és tudománykritikai elemzési síkoknak a világos megkülönböztetése jelenti. E feltételnek ki kell egészülnie a kutatók részéről azzal a felismeréssel, illetve belátással, hogy a diskurzusok államra vonatkozása, történelmi államokon belüli szerveződése kiküszöbölhetetlen egzisztenciális-strukturális tényyszerűség,⁷ s hogy ezáltal közvetlenül vagy közvetve bevonódnak az államról szóló alapdiskurzusba.⁸

Számtalan jel utal arra, hogy a szellemi versengés kiéleződése potenciális és elhárítandó veszélyforrásként jelenik meg a tudományos megismerés mikroszintjein, így a magyar Schmitt-kutatásban is. A szellemi versengés polarizálódásának egyik új fejleménye az eredetileg az Egyesült Államokban a 1980-as, 90-es években kiobbant s azóta is eszkalálódó ideológiai vita a politikailag korrekt nyelv- és fogalomhasználatról. A politikailag korrekt (politically correct) kifejezést eredetileg az Egyesült Államok Legfelső Bírósága használta a *Chisholm v. Georgia*-ügy eldöntése során, a polgári jogok alkotmányjogi értelmezésének az összefüggésében. A kérdés az volt, hogy egy tagállam perelhető-e a saját hozzájárulása nélkül, azaz rendelkezik-e szuverén mentességgel (sovereign immunity), vagy a problémát általánosítva: a szövetségi állam és a tagállamok, illetve a polgárok és az állam viszonyában melyik fél rendelkezik szuverenitással. „Gyakran az államok és nem a nép, amelynek kedvéért az államok léteznek, az a tárgy, mely figyelmünket leginkább vonzza és rabul ejti. Úgy hiszem, ez sok zavart és félreértést okoz, amely számos állami eljárásban és a tagállamok és az Egyesült Államok politikájáról szóló értekezésben egyaránt tetten érhető. Ilyesfajta helytelen vélemények és kifejezésmódok nemcsak köznyelvünkben érvényesülnek, de uralják kedélyes társasági nyelvünket is. Vajon, ha pohárköszöntőt kell mondani, az 'Egyesült Államokat' vagy az 'Egyesült Államok népét' köszöntjük? *Ez politikailag nem korrekt.* A pohárköszöntő arra irányul, hogy jelenvalóvá (láthatóvá) tegye az Unió első nagyszerű tárgyát, de csak a másodikat jeleníti meg: csak a mesterséges személyt prezentálja a természetes személyek helyett, akik az államot verbális aktsaikkal létezővé tették. Az Állam, készséggel és maradéktalanul beismerem, az ember tökéletes alkotása, de az Ember maga, ki szabad és jóra való, e földön *Isten* legnemesebb alkotása.”⁹

A kifejezés eredeti politikai-alkotmányjogi összefüggését megőrizve, de ironikus mellékjelentését elveszítve kelt új életre az 1980-as és 90-es években, amikor az amerikai egyetemeken baloldali-liberális irányultságú hallgatók a nyugati kultúrát reprezentáló „halott, fehér európai férfiak helyett” a női és nem európai szerzők, az elnyomott kisebbségek oktatásba történő bevonását szorgalmazták a diszkrimináció megakadályozása érdekében, s az oktatásban alkalmazott tudományos nyelv ellenőrzését, új nem diszkriminatív, világnézetileg-politikailag *semleges* fogalmak és szabályozás bevezetését követelték.

Az egyetem- és tudománypolitikai alkalmazásokon túlterjedve a *politically correct* (politikailag korrekt) kifejezés főnevesített formában *political correctness* (politikai korrektség) a tömegműveleteken keresztül fokozatosan közpolitikai jelentőségre tett szert, a polgári és politikai szabadság védelmét szolgáló harci fogalommá vált. Eredetileg a liberális-baloldali politikai erők antidiszkriminációs, a különböző deprivilegizált kisebbségek szabadságának, egyenlőségének (equal opportunity), emberi jogainak védelmére irányuló törekvéseit fejezte ki az elnyomó fehér és főként férfi többséggel szemben. Ez az irányzat a kisebbségvédelem, a diszkrimináció minden fajtája elleni harc tematikáit fokozatosan kizárólagos értelmezési kompetenciájába vonta, s a rasszizmus, szexizmus, feminizmus, társadalmi nemek (LMBTQ), homofóbia stb. vezérszavak mentén minden progresszív, baloldali politikai erő egyesítésére, a nyilvános diskurzusokban a politikai semlegesség liberális felfogásának az érvényre juttatására törekszik. A baloldali-liberális reakcióra a konzervatív ellenreakció a kifejezés átvétele és átértelmezése volt. A konzervatívok átvették a liberális ellenfél által bevezetett kifejezést és a szabadságjogok hagyományának védelmében kifejezetten negatív kritikai értelemben (*pc*: szólás- és vélemény szabadság korlátozása, cenzúra, újszólás stb.) kezdték használni, radikálisan elutasítva a nyilvános diskurzusok nyelv- és fogalomhasználatának, tematizációinak baloldali-liberális szabályozására irányuló törekvéseket. A negatív jelentésben felfogott *pc*-t a konzervatívok magával a liberalizmussal azonosították, s elvitták a politikai semlegesség liberális felfogásának egyetemességigényét, hangsúlyozva annak részlegességét, egyoldalú perspektivizmusát, specifikus léhelyzet-hez, azaz a mindenkori kultúrához és államhoz való kötöttségét.

A nyelvpolitikai harc kiélezettségét és a pozíciók relativizálódást jelzi, hogy a polgári-politikai szabadság védelmében mindkét fél *legitim* módon alkalmazza a totalitarizmus-vádat a másikkal szemben. Maga a probléma természetesen nem újkeletű, hiszen a nyilvános nyelv- és fogalomhasználat szabályozása legitim formáinak, a diskurzusellenőrzés intézményesített eljárásainak a megteremtése minden korszakban megoldandó problémát jelentett a versengő világerőtelmezések és világformálások számára.¹⁰ A vitában álló felek értelem-szerűen egyetértenek abban, hogy a nyilvános nyelv- és fogalomhasználatok, kifejezés- és beszédmódok politikai, jogi, erkölcsi ellenőrzése, kritikája, illetve befolyásolása minden korban és államban elkerülhetetlen a szociális integráció és rend fenntartása érdekében (Schelsky, 1978). Így nincs ez másként a jelenkorban sem: a modern polgári-politikai szabadság, egyenlőség, igazságosság, az emberi jogok, az emberi méltóság védelme megköveteli a nyelvhasználat szabályozását. Az álláspontok azonban már gyökeresen különböznek és ütköznek, ha a politikai korrektség értelmének (funkciójának) a meghatározásáról, a nyilvános vitákban a világnézetileg-politikailag *semleges*, a másik, a vitapartner emberi méltóságát (szabadságát) nem sértő beszéd lehetőségéről van szó, vagy arról, hogy a politikailag korrekt nyelv- és fogalomhasználat ti-

lalmakat felállító szabályának mi a konkrét *normatív tartalma*, s azt az államnak, illetve más nem állami szervezeteknek milyen intézményesített eljárásokkal kellene érvényre juttatni.

A szabály érvényességi alapját a másik, az idegen – legyen az bármilyen etnikai származású, bőrszínű, kultúrájú, társadalmi állású – emberként való feltétlen tiszteletének imperatívusza képezi. Minden embernek egyenlő lehetőséggel (equal opportunity) kell rendelkeznie a szociális (gazdasági, politikai, jogi, tudományos, művészi, vallási, magánéleti) versengésben a saját szabad önmegvalósítására, függetlenül attól, hogy a többséghez vagy kisebbséghez tartozik. A *pc* megalapozása során egyrészt radikálisan szakítani próbálnak azzal az egzisztenciális politikai elképzeléssel, amely szerint a másik, az idegen potenciálisan és rendkívüli helyzetben valóságosan politikai ellenfélle, illetve ellenséggé válhat (vö. Schmitt, 2002: 19.), másrészt a mindenki egyenlő szabadsága (equal liberty) megteremtésének követelményéből kiindulva a politikai jelenségvilágot az erkölcsi-etikai értékszféra felől normatív módon értelmezik. A *pc*-imperatívusz arra kötelezi a nyilvános diskurzusok résztvevőit, hogy a másikkal, az idegennel kapcsolatos nyelvi megnyilatkozásaikban kizárólag politikailag semleges, az emberi méltóságot nem sértő szavakat, fogalmakat, kifejezéseket, mondatokat használjanak, amelyeket ún. *pc*-szótárakban rögzítenek, „kanonizálnak” és dogmatikus jelentéssel ruháznak fel. A modernitás történelmi-politikai tapasztalatai alapján azonban nyilvánvaló, hogy a *pc*-imperatívusz megalapozásnak normatív-értékelméleti formája nem érvényteleníti a politikai ideológiai „logikáját”, nem teszi semlegessé, világnézet- és politikamentessé a nyilvános beszédet, éppen ellenkezőleg: újfajta intenzitással ruházza fel a nyelvpolitikai harcot s a szemben álló feleket szükségképpen átlendíti a politikai mítoszképződés síkjára.¹¹

E vita jelentőségét tanúsítja az a tény, hogy a politikai korrektség elvének és szabályának *ellentétes* politikai interpretációi napjainkra – legalábbis a nyugati-euroatlanti kultúrkörhöz tartozó államokban – már döntő mértékben befolyásolják és alakítják a nyilvánosság tereiben folyó szellemi összeütközéseket, melyek végső (egzisztenciális) indítéka az értelmezési fölény, illetve monopólium megszerzése, megtartása és kiterjesztése.¹²

Ezzel összefüggésben a szellemi versengés ideológiai erőterében két figyelemre méltó változás, illetve átrendeződés figyelhető meg. A politikai korrektség által megszállt tematikákban kétpólusúvá vált az értelmezések tere, a modern politikai vezéreszmék hagyományos mintázata átalakult, bevett megkülönböztetései relativizálódtak: lényegében minden álláspont a liberalizmus (baloldal) és a konzervativizmus (jobboldal) szembenállása által meghatározott diskurzustérben rendeződik el. Ez a fejlemény a kifejezés jelentésszerkezetének a megváltozásához vezetett: a politikai korrektség egyfajta ernyő-, illetve gyűjtőfogalommá válva összeolvadt azzal a *liberális ideológiakritikai* nyelvi szabályozással, amelynek funkciója a totalitárius fenyegetés világnézeti-fogalmi

semlegesítése, korlátozása, ellenőrzése a demokrácia, a jogállam, az emberi jogok politikai-alkotmányjogi védelme érdekében, s amelyet az európai centrumállamok a második világháború, illetve a hidegháború utáni korszakban alakítottak ki.

A hidegháború után a liberalizmus a totalitarizmus, s általában a diktatórikus-autokratikus hatalomgyakorlási formák *kizárólagos* politikai ellenfogalmává és – minden progresszív világnézeti impulzus egyesítésére, kifejezésére törekedve – *szinkretikus*sá vált. Napjainkban ez a liberális szinkretizmus vagy szinkretikus liberalizmus, itt nem tárgyalható strukturális okoknak és feltételeknek köszönhetően, nagymértékben uralja a világ nyilvános értelmezését,¹³ meghatározza a nyilvános diskurzusokban használt nyelv, kifejezés- és beszédmód szabályait. A liberális szinkretizmus a globalizáció ideológiájaként a pluralista-multikulturalista internacionalizmus harci fogalmaival hatékonyan és látványosan relativizálja a hagyományos baloldali-jobboldali megkülönböztetést. A relativizálás elméleti hátterét a politikai problémájának normatív-értékelméleti nézőpontból történő megoldása,¹⁴ a liberális felfogás egyetemes érvénnyel történő felruházása és érvényre jutatása képezi. Az európai integrációban a demokrácia jellegéről, az államiság helyes értelmezéséről folyó politikai-ideológiai viták fejleményei azt mutatják, hogy a szinkretikus liberalizmus által egyesített, a liberális demokrácia, jogállamiság, emberi jogok hívószavakra egyszerűsített értelmezési komplexumot a maga politikailag korrekt nyelvhasználati szabályaival – az elvileg szélsőbaloldali (kommunista, anarchista), baloldali (szociáldemokrata, zöld) és keresztény-konzervatív politikai erők egyetértésével és támogatásával – általános érvényűvé nyilvánították, s az államról, Európa jövőjéről szóló politikai diskurzusban kizárólagossá tették. A modernitás filozófiai-politikai utópiáiból, „nagy elbeszéléseiből” kiábrándult baloldali kritikai értelmiség által konstruált és propagált posztmodern világértelmezés, az ún. kritikai elméletek legújabb változatai is, lényegében ennek a szinkretikus liberalizmusnak a filozófiai kifejeződései.

A VESZÉLYESSÉG-TOPOSZ ÉRVÉNYESSÉGE

A világ nyilvános értelmezésének monopóliumáért folytatott szellemi harc – a politikai korrektségről folytatott nyelvpolitikai vitával, a hidegháború utáni XX–XXI. századi liberalizmus szinkretikus újjászerveződésével és globális világformálásra irányuló törekvésével – a kieléződés új szakaszába lépett, amelyben látványosan megnőtt a társadalomtudományi kutatások indoktrinációjának a veszélye.¹⁵ A kommunista rendszerek és a hidegháború korszakának szellemét sok vonatkozásban visszaidéző új helyzet különös aktualitást kölcsönöz a magyar Schmitt-kutatásnak, amely szembeszegül a nyugati-euroatlanti Schmitt-recepcióban *még mindig* érvényesülő negatív értelmezési toposzsal és

annak ideológiai, aktuálpolitikai alkalmazásaival.¹⁶ Eszerint Carl Schmitt a „Harmadik Birodalom koronajogásza”, a nemzetiszocialista hatalomátvétel alkotmányjogi előkészítője és apológétája, a modernitás egyik „sötét”, totalitárius gondolkodója, aki a demokratikus állami-politikai létezés feltételeit veszélyeztető antiliberalis „elméleteket” dolgozott ki.

A veszélyesség-toposz képviselői azt állítják, hogy Schmitt politikai teológiáról, szuverenitásról, diktatúráról, demokráciáról, a politikai fogalmáról, legitimitásról, alkotmányról, totális államról és totális háborúról, nagytérrendekről, a Föld új nomoszaról alkotott elméletei *még mindig* szellemi fenyegetést jelentenek a plurálisan-multikulturálisan szerveződő nyitott társadalom, az emberi jogok, a jogállamiság eszméinek elkötelezett tudományos megismerés és a szabad világ demokratikus politikaformálása számára. A szellemi versengésnek a szinkretikus liberalizmus által nagymértékben uralt új helyzetében néhány politológus, politikai filozófus, kritikai értelmiségi, egyetértésben néhány politikussal, *még mindig* úgy véli, hogy a veszélyesség-toposz továbbra is jól bevethető ideológiai fegyver a politikai ellenfél „náciként” történő leleplezésére, lejáratására, hiteltelenítésére, végső soron szellemi megsemmisítésére, s hogy a politikának és a tudománynak *még mindig* közös kötelező feladata a Schmitt-veszély ideológiakritikai elhárítása, ami következményeit tekintve a politikai jelenségvilág leírásában vagy az elméletalkotásban felhasznált Schmitt-interpretációk leleplezését, intellektuális megsemmisítését jelenti.¹⁷ Ennek során kifejezetten vagy hallgatólagosan arra hivatkoznak, hogy csak így lehet érvényesíteni a politikailag korrekt nyelv- és fogalomhasználat szabályát s ezzel megakadályozni a közbeszéd „náci kifejezésekkel” történő beszennyezését és megőrizni a tudományos nyelv „tisztaságát”, s hogy csak így lehet a tudomány eszközeivel megvédeni a liberális demokratikus jogállamot, az emberi jogokat a diktatórikus-autokratikus törekvésekkel szemben.

Carl Schmitt személyének és művének démonizálása, szellemi-politikai veszélyességének tematizálása, ébren tartása napjainkban már korántsem tekinthető egységes és hatóképes kutatási programnak. A nyugati-euroatlani recepció alakulása, az értelmezési versengés kiélezettsége arról tanúskodik, hogy a politikai korrektséget a nyilvános diskurzusok nyelvi szabályozásaként elfogadók táborának Schmitt-ellenessége is figyelemre méltó kétértelműségekkel terhelt. A mainstream álláspont ugyanis – tekintettel Schmitt elméleteinek igazságtartalmában, emergenciaképességében rejlő intellektuális erőre, az állammal foglalkozó tudományokhoz, a politika- és jogfilozófiához intézett kihívásaira, s különösen a politikai problémájának megkerülhetetlen aktualizására – erősen megosztott. Az egyik, elsősorban a francia és részben német recepcióban érvényesülő értelmezési irány a *pc* szabályát mereven követve, Schmitt nemzetiszocialista kollaborációjára, antiszemitizmusára hivatkozva elutasítja az elméletek igazságtartalmának tárgyyszerű vizsgálatát, illetve azokat a náci rezsim pusztá legitimitációinak tekinti. Ezzel szemben a másik, első-

sorban a német, az angol, az amerikai recepcióban érvényesülő értelmezési irány fontosnak tartja az elméletek tárgyyszerű megismerését, két okból is: egyfelől Schmitt tabuktól, ideológiai-politikai előítéletektől mentes látásmódja olyan problémákra hívja fel a figyelmet, amelyekkel a jelenkori politikai élet szereplőinek is szembe kell néznie, másfelől fontos, a saját megközelítésük számára termékeny problémafelvetéseket, kiindulópontokat nyerne Schmitt elméleteiből. A helyzet szemléltetésére elegendő két fejlemény megemlézése. A francia Schmitt-recepcióban például erősen relativizálódott a baloldal–jobboldal megkülönböztetése, s ezzel megkérdőjeleződött az ideológiakritikai megközelítés érvényessége, csökkent az ilyen szemléletű írások száma. Kiss Lajos András szerint a „baloldalinak” mondott filozófusok jó része, mint a francia Etienne Balibar vagy az olasz Giorgio Agamben, Antonio Negri ugyanúgy viszonyítási pontnak, példának tekintik Schmitt elméleteit, mint az „új jobboldali” Alain de Benoist. Ilyenformán a Schmitt-pártiság vagy a Schmitt-ellenesség nem a baloldal–jobboldal megkülönböztetés mentén szerveződik, inkább a politikai filozófiát és az államelméletet megújítani akarók és a hagyományosabb keretben gondolkodók között van az ellentét (vö. Kiss, 2009: 23–33, 67–83.; Techet, 2010: 53–63.). A radikális baloldali posztmarxista gondolkodók elméletalkotási kísérleteik során hasonlóképpen gyakran és több ponton kapcsolódnak Carl Schmitt munkáihoz. Ezt a tendenciát szemlélteti többek között a belga Chantal Mouffe munkássága, (vö. Horváth, 2016a: 123–138.; Horváth 2016b: 8–24.; Horváth, 2019: 264–281.) vagy az a tény, hogy a posztmarxista *Telos* folyóirat az 1984 és 2017 közötti időszakban több mint százharminc, Schmitt munkásságát tárgyaló írást közölt.

Mindennek ellenére a nyugati-euroatlanti recepcióban *még mindig* jelen van az a sajátos, a tudomány és politika határterületén tenyésző, a tömeg- és szociális médiumok által támogatott, terjesztett „kétéltű” műfaj,¹⁸ amelynek funkciója a kényelmetlen, a mainstream-mel szemben álló szerzők, tudományos tények, tartalmak semlegesítése, a szellemi kontroll fenntartása, a nyilvános indoktrináció, végső soron a szinkretikus liberalizmus világegyetemértelmezési monopóliumigényének az érvényre juttatása.

Erre szolgál szemléletes példával Vilmos Holczhauser Schmitt-ről szóló monográfiája, amelyben a szerző a tudománykritikailag nem ellenőrizhető interpretációkat tekinti a német Schmitt-irodalom alapvető módszertani problémájának. „Módszertani kérdések szempontjából a Schmitt-irodalom érdekes kísérleti terep. Feltehetőleg az egyetlen kutatási terület, amelyen az anything goes elve majdhogynem korlátlanul érvényesül. Itt olyan gondolati modellek és értelmezési formulák uralkodnak, amelyek más tudományokban elképzelhetetlenek lennének; az elvtelenség és kritikátlanság jeleinek, tárgyyszerűtlen polémiának, bizonyonnyal dilettantizmusnak számítanak. Bizonyított eredmények alig vannak. Az irodalomban lévő ellentmondásokat megnyugtatóan azzal a pótlólagosan érvényes klauzulával (salvatorischer Klausel) magyaráz-

zák, hogy azok a tárgyban lévő ellentmondások (contradictio in objecto) tünete. Ezzel szemben csodálatra méltó bőségben tenyészik a hamis állítások, feltételezések, nem ellenőrizhető hozzárendelések minden fajtája. Ezért az állapotért megítésem szerint egy tudományszociológiai ok a felelős: gyakorlatilag hiányzik a kritikai tudományos nyilvánosság. Carl Schmitt-ügyben alig lehet olyan tévedéseket elkövetni, amelyekkel szakmailag bárkit diszkvalifikálnának – mindaddig, amíg csak leleplez, elítél, figyelmeztet. Carl Schmitt esetében hatályon kívül helyeznek minden elővigyázatot, egyébként tűrhetően működő magán vagy intézményesített ellenőrzési mechanizmust. Mindez természetesen a szélesebb kulturális miliőre érvényes, a kulturális heti folyóiratokra nagyobb mértékben mint a tudományra [...] Kevésbé a tárgyi pontosságon múlik a dolog, egy politikai-erkölcsi integrációs rituáléről van szó. Nem a tévedés jár szociális hátrányokkal, hanem az objektivitásra irányuló kísérlet. Schmittnek a Harmadik Birodalomban tett kijelentéseit és cselekvéseinek indítékait olyan mércék szerint ítélik meg, amelyek csak a szabadságon alapuló demokráciában, a jogállamban érvényesek. A szabadságba beleszületett és a szabadság által elkényeztetett nemzedék már nem tesz különbséget a normális és a kivételes állapot, a diktatúra hermeneutikája között. Jobban mondva: ismerik, de fordítva alkalmazzák. Carl Schmitt Harmadik Birodalomban született írásainak nem pusztán plakátszerű feldolgozása már csak olyan szerzőktől várható el, akik a saját tapasztalatukból ismerik a diktatúra hermeneutikáját.” (Holczhauser, 1990: 259.)

Mindent egybevetve, a szellemi versengés vázolt új helyzete összhatásában egy újabb teherterítelt jelent a magyar Schmitt-kutatás számára. Ha igaz az állítás, mely szerint a nyugati-euroatlanti kultúrkörben a globalizáció ideológiájának, a szinkretikus vagy posztmodern liberalizmusnak köszönhetően a társadalomtudományokban is megjelentek a politikailag korrekt nyelv- és fogalomhasználat bevezetésére, s ezzel a tudományos nyelv és vita ideológiai ellenőrzésére irányuló törekvések, akkor az objektivitási-tárgyszerűségi követelményeknek megfelelő Schmitt-recepciók is újra ki vannak téve az indoktrináció veszélyének. A nemzetiszocialista rendszerrel együttműködő keresztény, konzervatív, fehér, európai férfi Carl Schmitt tudományos és filozófiai szempontból egyaránt nagyhatású elméletei ugyanis többnyire olyan irritáló problémafelvetésekből, fogalmakból, antiliberalis jelentésadásokból épülnek fel,¹⁹ amelyek nem felelnek meg sem a politikai korrektség szabályának, sem a modern politikafilozófia elvárásainak.²⁰

A kiadásra váró kötet azért kapta *Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció* alcímet (vö. 6. lábjegyzet), hogy figyelmeztessen az új veszélyforrásra,²¹ s hogy ezzel is őrizze a magyar Schmitt-recepció által eddig elért, az első és második Schmitt-könyv által dokumentált tudományos eredményeket, valamint érvényben tartsa azt a tudományos konszenzust, amelyet a kutatók az első konferencián való részvételükkel (2002) megkötöttek és a második kon-

ferencián (2010)²² megerősítettek. Recepciótörténeti szempontból, valamint a tudományos megismerés depolitizálására törekvő szinoptikus értelmezési módszer alkalmazásával a készülő második kötet az első Schmitt-könyvhöz kapcsolódik, a szemantikai tények objektív nyelvén beszélve az indoktrináció minden formájával, így a politikailag korrekt nyelvhasználat társadalomtudományi megjelenésével való szembeszegülést példázza, és védi a tudományos megismerés szabadságát. Ennek bizonyításaként, a konszenzus első megfogalmazásával, valamint a kutatási eredmények értékelésével kapcsolatban két szövegrészt idézünk a „harmadik találkozás” metaforájával (vö. Cs. Kiss, 2004: 17–143.) jellemzett első Schmitt-könyvből. „Schmitt jogtudományának politikaira vonatkoztatottsága és metafizikai-politikai döntése, amelyet a kortársak és az utókor a náci totalitárius rezsimmel való kollaborációként ítélték el, látszólag lehetetlenné teszik az életmű ideológia- és politikamentes értelmezését és értékelését. A totalitárius sokk és a kollaboráció bűne miatt az értelmezők, tudatosan, mint például Lukács György, vagy öntudatlanul, mint például a tiszta tudományosság állítólagos képviselői, a politikai ellenség, azaz a liberális, a szocialista, a kommunista [...] nézőpontjából közelítenek Schmitt művéhez és személyiségéhez. Ezért aztán az életmű értelmezésének kiindulópontjával szolgáló előfeltevések lényegében világnézeti előítéletekként működő végső értékálláspontok, amelyekből Schmitt-tet csak elítélni lehet, de megérteni nem. Ha az értelmező a politikai ellenség nézőpontjából közelít tárgyhöz, akkor eleve rejtve maradnak számára a mű és a személyiség azon vonatkozásai és problematikái, amelyekből egyfajta intő példa gyanánt nem pusztán tanulni lehet, hanem amelyek a mű egészét, illetve egyes rész megoldásait eredeti alkotásokként jelenítik meg s a szerző személyiségének inkognitóját, már amennyire ez emberileg lehetséges, hozzáférhetővé teszik. Többek között csak ekkor válik láthatóvá, hogy Schmitt a jogtudományt a teológiai, filozófiai és szociológiai nézőpontok integrálásával eredeti módon továbbfejlesztette, új emergenciaszintre emelte, az európai jogi és politikai gondolkodást olyan nézőponttal és problematikákkal gazdagította, amelyek a tudományos kutatásban és oktatásban, az alkotmányjog és nemzetközi jog gyakorlatában egyszerűen megkerülhetetlenek. Ezért Schmitt és a magyar szellemtudomány harmadik találkozása kapcsán joggal merül fel a kérdés, hogy lehetséges-e [...] Schmitt életművét a tudományos vitában világnézeti-ideológiai előfeltevésektől, a barát és ellenség létszerű politikai megkülönböztetéseitől függetlenül, objektív módon és tisztán tárgyszerűen értelmezni; lehetséges-e a Schmitt-recepció értelmezési stratégiáit kizárólag a tudományon belül, a vitában résztvevők által kölcsönösen elfogadott, azaz mindenki számára *szinoptikus* nézőpontból a tárgy sérelme nélkül körvonalazni? A szinoptikus nézőpont kölcsönös elfogadása ugyanis azzal a (funkcionális) következménnyel jár, hogy az értelmezők világnézeti-ideológiai álláspontja, a megismerési érdeklődés tematikus irányának meghatározásán túl, csupán a tudományos vita körforgá-

sába történő belépés „kapujaként” szolgál. Carl Schmitt magyar recepciójának története, mint látni fogjuk, azt bizonyítja, hogy a magyar filozófiai-tudományos kultúra, szellemi önállóságának kiküzdésével párhuzamosan fokozatosan éretté és alkalmassá vált a megértés és elsajátítás ilyen módjára.” (Cs. Kiss, 2004: 14–15.). „A harmadik találkozás eseményei és végkifejlete nyilvánvalóvá tették, hogy a magyar filozófiai-tudományos kultúrában Carl Schmitt életművéhez és személyéhez való viszonyulást döntően a tudományos kutatás érvényességi igényei határozzák meg, nem pedig ideológiai-politikai szempontok és elvárások. A magyar Schmitt-recepció ezzel végérvényesen átkerült a tudományos diskurzus illetékességi területére, pontosabban visszakerült oda, ahová a dolog természete szerint való. *E fordulat azzal a következménnyel jár, hogy ezután már Schmitt világnézeti-ideológiai vagy szakértői-politikai diskurzusba történő felhasználása is, már amennyiben komolyságát meg kívánja őrizni, szükségképpen tudományra vonatkoztatott marad, azaz függ a recepció folyamatban aktuálisan elért emergenciac szintjétől.* Ezt a fejleményt nem csupán a tematikai horizont tágulása, a világnézeti-ideológiai eredetű értékítéletek hiánya vagy azok indirektté válása jelzi, hanem a recepció diskurzus önreflexivitásának a fokozódása is.” (Cs. Kiss, 2004: 415.)

A magyar Schmitt-kutatást a tudományon belül tartó konszenzus – mint azt Balogh László Levente teljes joggal hangsúlyozza – nem a politikai, hanem a tudományos korrektség elvén²³ alapul. A tudományos korrektség lényegét tekintve a demarkációs elvnek (szabálynak) a tudományetikai kifejezése, amely szigorúan megvonja a tudományos és politikai diskurzusok közötti értelemhatárt, s ezzel lehetővé teszi Schmitt szövegeinek előzetes világnézeti-politikai értékítéletektől független értelmezését, az elméleti tartalmak emergenciac szempontú tudományimmanens értékelését. A tudományos korrektség – vagy Max Weberet idézve: az igazság ügyének elkötelezett intellektuális tisztesség (intellektuelle Redlichkeit) – a szövegek interpretációja során megköveteli a kutatóktól a lemondást az ideológiakritikai-politikai alkalmazás minden formájáról,²⁴ ellenkező esetben ellentmondásba kerülnek, ahogy mondani szokás: tudományos lelkiismeretükkel. Az ilyesfajta lemondás, az előzetes világnézeti-politikai állásfoglalások zárójelbe helyezése,²⁵ annál is inkább lehetséges, mivel a kötet szerzőinek nagy része „a saját tapasztalatából ismeri a diktatúra hermeneutikáját”, s ennek megfelelően egyfajta tapasztalati-intuitív magától értetődőség számukra, hogy Carl Schmitt írásainak elfogulatlan, tárgyyszerű értelmezését nem a politikai, hanem kizárólag a tudományos korrektség teszi lehetővé. Ezzel összefüggésben azt is világosan kell látniuk, hogy csak ilyen módon járulhatnak hozzá az államról szóló tudományos viták depolitizálásához, teoretikus megbékítéséhez és kiegyenlítéséhez, a demarkációprobléma elméleti és gyakorlati fontosságának a belátásához, s összességében a magyar államtudományi kutatás és oktatás színvonalának emelkedéséhez.²⁶

E konszenzussal a magyar recepció leginkább a német Schmitt-kutatáshoz (vö. Mehring, 2018), s elsősorban azokhoz a szerzőkhöz kapcsolódik – így mindenekelőtt Helmuth Quaristhoz, Hans Barionhoz, Werner Weberhez, Ernst-Wolfgang Böckenfördéhez, Vilmos Holczhauserhez, Günther Maschkéhoz, Henning Ottmannhoz, Reinhardt Mehringhez, Rüdiger Voigthoz, a münsteri iskola képviselőihez (vö. Balogh László Levente, 2021: 254–263.) –, akik a második világháborút követően írásaikkal fokozatosan érvénytelenítették a német filozófiai-tudományos közösség által Carl Schmittre kirótt anatómiát. Schmitt tudományos életből való kizárásának indítékát, ennek értelmezését és megítélését Vilmos Holczhauser négy állításban foglalja össze: „Carl Schmitt integrációs tényező a háború utáni értelmiségi nemzedékek számára. Az »erkölcsi« megtisztulás és a múlton való úrrá levés szimbólumává, eszközévé és mentségévé (Alibi) vált. A 'demokratikus tudósközársaság' megvonta tőle az állampolgárságot. Az, ahogyan ez megtörtént, a kultúratörténet legvisszataszítóbb rituális gyilkosságai közé tartozik.” (Holczhauser, 1990: 272.)²⁷

A kötet szerzőinek közös meggyőződése, hogy Carl Schmitt a második konferencia és e monografikus tanulmánykötetben résztvevő kutatók körének kiterjesztésével, a Schmitt-recepció tudományosságával kapcsolatos korábbi egyetértés megerősítésével végleg visszanyerte „állampolgárságát”, legalábbis „a magyar tudósok köztársaságában”. A magyar Schmitt-kutatás ezzel hozzájárul a nyugati-euroatlanti recepciókban egyre inkább uralkodóvá váló tendencia erősítéséhez, amely Carl Schmitt klasszikus szerzőként való elismerésében nyilvánul meg.²⁸

Mindehhez azonban – nem feledve a nemzetiszocialista rezsimmel való kollaboráció, az antiszemita beállítódás és megnyilvánulások szemantikai tényeit (vö. Cs. Kiss, 2021: 959–1031.) – szükséges hozzáfűzni egy megfontolásra méltó, eddigi tudásunk elmélyítésére vagy akár további kutatásra, vitára ösztönző megjegyzést. Kétségtelen tény, hogy a tendenciává váló pozitív tudományos fogadtatás és megítélés Carl Schmitt vitathatatlanul eredeti életművének szól. De a kérdés végül is az, miben rejlik, illetve hogyan lehetséges ilyesfajta eredetiség, amelyet műveinek hatástörténete, problémafelvetéseihez, elméleteihez történő konstruktív tudományos-filozófiai kapcsolódások sokasága egyértelműen bizonyítanak. Amit ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell: Carl Schmitt tudományos eredetisége (alkotó kreativitása) nemcsak személyiségének szubjektív adottságaiban rejlett, hanem teoretikus beállítódásában, amely a jogtudományhoz való következetes viszonyának tényeiben nyilvánult meg. Itt egyszerűen arról van szó, hogy közjogász jogtudósként szigorúan a jogtudományi megismerés keretein belül, a tudományos igazság és objektivitás eszméinek elköteleződve kutatott és alkotott. Tudományos eredetiség nem lehetséges az igazság ügyének való elköteleződés nélkül, a kettő nem választható el, a tudományban egymást feltételezve alkotnak személyiséget és műveket. Lényegében az így értett eredetiségnek az előfeltétele és megnyilvánu-

lása, ahogyan Carl Schmitt a maga módján (értsd: saját filozófiai előfeltevései alapján) Max Weber követve és kritikailag átértelmezve, kísérletet tett a demarkációprobléma megoldására.

DEMARKÁCIÓPROBLÉMA

A demarkációprobléma megoldása szempontjából mértékadó forrásnak két írás, a *Politikai teológia* és *A politikai fogalma* tekinthető, amelyekben Schmitt hallgatólagosan végrehajtja, megindokolja, de egyúttal filozófiailag – a szocialitás egzisztenciaontológiai átértelmezésével – el is rejti a jogtudományi megismerés szociológiai fordulatát.²⁹ A fordulat viszonylag jól nyomon követhető, de különböző, itt nem részletezhető okokból nehezen rekonstruálható a politikai, a legitimitás, a szuverenitás, a demokrácia, a diktatúra fogalmait, a konkrét alkotmányos helyzetet elemző írásokban, amelyek összességükben az államelmélet újra alapozására és kifejtésére irányuló vállalkozás részmunkáinak tekinthetők. Ugyanakkor egy ilyen rekonstrukció nélkül nem érthető meg sem a jogtudományi államtani kutatási programban végrehajtott nézőpontváltás, sem az államtan (Staatslehre) és alkotmánytan (Verfassungslehre) elhatárolása, sem a demarkációprobléma megoldása. Ez utóbbihoz – a jogtudományi megismerés és a politika közötti értelemhatár megvonásának megértéséhez – *A politikai fogalmának* különféle indíttatású kritikáira adott válaszában maga Schmitt adja a kiindulópontokat. Így annak, aki az írás elemzésére vállalkozik, szembe kell néznie a szociológiai fordulat és a határmegvonás szemantikai tényeivel,³⁰ következtetéseiben ajánlatos figyelembe vennie és megfontolnia Schmitt ellenvetéseit, helyesbítő megjegyzéseit, amelyek egy hosszú, több évtizedes tapasztalat sűrített kifejeződései.

Az ellenvetéseket, illetve megjegyzéseket – amelyek a „köztes helyzet” állam- és jogelméleti nézőpontjából (Cs. Kiss, 2004: 9–10.) egyfelől összefoglalóan megismétlik Schmitt jogtudományi-államtani álláspontjának lényeges elemeit, másfelől elhárítják a vádakot – négy tematikus csoportba rendezve (címezettek köre, filozófiai előfeltevések, fogalomalkotás, paradoxonok) mutatjuk be.

(1) Az írás címezettjei, a megvitatásban illetékes diszciplináknak és diskurzusoknak a kijelölése. Az írás „tulajdonképpeni” címezettjei a közjogászok, „a *jus publicum Europaeum* szakértői”, azaz „jogászok és történészek”.³¹ Az állítás a szellemtudományokon belül alapvetően a jogtudomány és a hozzá kapcsolódó történetírás megismerési illetékességét, illetve felelősségét rögzíti, közelebbről azt, hogy a szöveget az államelmélet megalapozásával, „tárgyi kifejtésével”, igazolásával kapcsolatos államjogtani viták kontextusába helyezve kell értelmezni. „Az 1932-es utószó kiemelte e munka szigorúan *didaktikus jellegét* és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy mindaz, amit itt a politikai fogalmáról

mondunk, „egy mérhetetlen probléma *elméleti körülhatárolásának*” tekintendő. Más szavakkal kifejezve, *meghatározott jogtudományi kérdések számára kell kijelölni az elméleti kereteket, hogy végre rendezni tudjuk ezt az összekuszált tematikát, s hogy egyúttal rálelhessünk fogalmainak topikájára.*” (Schmitt, 2002: 7. – kiemelés: Cs. K. L.) Az Utószó rögzíti, hogy az „*egy-
tételket a tárgyi kifejtés kiindulópontjaiként*” kell felfogni (Schmitt, 2002: 68. – kiemelés: Cs. K. L.). Az írás kizárólag a jogtudományi államtan megalapozásának összefüggésben értelmezhető, figyelmeztetésként vagy felszólításként is felfogható alapállítása: „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát.” (Schmitt, 2002: 15.) A megalapozó állítás egyfelől jelzi és meghatározza az államtani kutatási program irányváltását, másfelől kritikája és ellentézise a jogpozitista normativizmus jogállamfelfogásának, amely „Az állam fogalma előfeltételezi a jogi fogalmát” állítás formájában adható vissza.”³²

Schmitt hangsúlyozza, jóllehet a fogalmi meghatározás elvontnak és „ezretikusnak” tűnik, de „*pontosan a megfelelő helyen van*”, a „*maga provokáló tézisszerű egyszerűségével kifejezésre juttatja*”, hogy kik az írás elsődleges címzettjei, és a diskurzus melyik típusáról van szó. „Az utószó e címzettekre való hivatkozással nyeri el értelmét, mert kiemeli mind a »mérhetetlen probléma elméleti körülhatárolásának« a szándékát, mind az ábrázolás szigorúan didaktikus jellegét.” (Schmitt, 2002: 10.) Schmitt a címzettek körének elhatárolásával, legalábbis a jogászok és történészek számára, világosan és egyértelműen rögzíti, hogy itt elsődlegesen és alapvetően az államelmélet megalapozásának, kifejtésének és igazolásának jogtudományon belüli diskurzusairól van szó.³³ De egyúttal, tekintettel az írás öntudatlan és tudatos félreértelmezéseire, a kétségeit is jelzi a tekintetben, hogy érdemes volt-e „a kifejtést az elvontságnak ezen az első pillantásra átláthatatlan szintjén” kezdeni, „*mivel már gyakran az első mondat dönt egy publikáció sorsáról*” (uo.).

A politikai problémájának fogalmi megragadására irányuló kísérlet értelemszerűen kihívást jelentett és jelent napjainkban is a teológusok és a filozófusok számára is. Ezzel kapcsolatban Schmitt ismételtelen megjegyzi, hogy a módszertani és tárgyi kapcsolódás és párhuzam, valamint a „*közös nyelvnek*” a szellemtudományi diszciplínák szétforgácsolódásából eredő összezavarodása ellenére, továbbra is érvényben kell tartani mind a teológia és a jogtudomány, mind a jogtudomány és a filozófia, mind a jogtudomány és politika elválasztását. „*Ebben a beszámolóban a kölcsönös megértés kétségkívül új, rendkívüli nehézségei kerülnek napvilágra, úgyhogy a közös problematika meggyőző körülhatárolása majdnem lehetetlenné válik. A Silete theologie!*” mondása, amit az állami korszak kezdetén a nemzetközi jog egyik képviselője kiáltott oda mindkét hitfelekezet teológusainak, *még mindig érvényes és hat.* Szellemtudományi tan- és kutatásügyi rendszerünk munkamegosztáson alapuló szétforgácsolódása összezavarta a közös nyelvet és az olyan fogalmak esetén válik csaknem elkerülhetlenné az *itio in partes*, mint a barát és ellenség. Az a büsz-

ke öntudat, amely az állami korszak ama *Silete!* felszólításából sugárzott, e korszak végének jogászainál nagymértékben veszendőbe ment. Ma sokan az erkölcszociológiai természetjog előfeltevéseiben, vagy akár értékfilozófiai generálklauzulákban keresnek támasztékot és felértékelési lehetőségeket. A XIX. század törvénypozitivizmusa már nem megfelelő és nyilvánvaló a klasszikus legalitás fogalmaival történő forradalmi visszaélés is.” (Schmitt, 2002: 12.) Egyfelől a teológiával és a filozófiával, másfelől a jognak a társadalomtechnikai alkalmazásra (legalitásrendszerre) történő redukciójával szemben a közjogász „defenzív köztes helyzetbe” került, amely elkerülhetetlenné teszi az újkori állam kialakulásával létrejött eredeti pozíciójának és elméleti üzenetének az újrafogalmazását, s ezzel a diszciplínák és diskurzusok közötti határok világos megvonását. „Az ily módon összekuszált helyzet már egyedül önmagában igazolná a politikai fogalmáról szóló, sok éve hozzáférhetetlenné vált írás új-ranyomását, hogy egy autentikus dokumentumot meg lehessen menteni a hamis mitizálástól és vissza lehessen adni eredeti, tisztázó rendeltetésének igazi mondanivalóját.” (Uo.)³⁴

(2) A jogtudományi megismerés filozófiai előfeltevése. A politikai fogalmának meghatározása során Schmitt egyértelművé tette ugyan egzisztenciaontológiai álláspontját, de részletesen, kellő világossággal nem indokolta meg. Filozófiai előfeltevéseinek megvilágítására utólag, *A partizán elméletének* megírását, az abszolút ellenség fogalmának a kifejtését követően szánta rá magát az eredeti szöveghez fűzött kiegészítő utalás formájában: „A hagyományos fakultások és a tudományágaik zátonyra futott alternatíváiban a bárátot és ellenséget vagy *démonizálják* (azaz mitologizálják – Cs. K. L.), vagy *normatív* módon átértelmezik, vagy értékfilozófiailag eljárva az érték és értéktelenség ellentétességeibe helyezik.” Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, csak az értekezés figyelmes olvasói, Leo Strauss és Helmuth Kuhn vették észre, hogy a politikai problémájának kutatása számára kellett „szabad pályát teremtenünk, nehogy már a start előtt megrekedjünk”, s hogy „itt valami másról volt szó, mint a »tárgyi területek« vagy akár az »értékszféra autonómiájáról«” (Schmitt, 2002: 87).³⁵

Helmuth Kuhn recenziójával kapcsolatos benyomását Schmitt 1933. április 20-án a következő naplóbejegyzésben rögzítette: „Egy zsidó ostoba cikke a *Kant-Studien*ben az én politikai fogalmamról; pimasz és arcátlan.” (Mehring, 2018: 278.). A hatástörténeti tárgyyszerűség érdekében azonban, mint erre Mehring felhívja a figyelmét, szükséges megjegyezni, hogy Schmittnek a recenzióhoz fűzött megjegyzései több vonatkozásban is elismerőek. Ez arra utal, hogy minden bosszankodása ellenére képes volt Kuhn kritikáját objektíven olvasni, és az értékeléséhez a későbbiekben is tartani magát. A kritika, mint az a Schmittnek megküldött recenzióhoz mellékelte kísérőlevélből kiderül, „a recenzióban ajánlott tartózkodáson túllépve” arra irányul, hogy „felfedje az írásban elrejtett nihilizmust”, és visszavezesse „önmagához, saját filozófiai

tudatához”, megmutatva, „hogyan ered belőle egyáltalán a tartalom iránti radikális kérdés, amely azonos a jóra irányuló szókratészi kérdéssel. Ez a kérdés, valójában minden filozófia és államfilozófia elkerülhetetlen előfeltételeként, az egyedül pozitív a kritikámban. Az Ön írása azért tűnik számomra jelentősnek, mert pontosan ahhoz a ponthoz vezet, ahol ez az őszinteség (Ehrlichkeit) többé már nem kerülhető meg.” (Uo.). Kuhn a politikai fogalmával s – annak az államtan megalapozásában, a részleméletek kifejtésében játszott alapvető fontosságára tekintettel – lényegében Schmitt egész munkásságával szemben Heidegger lételfeledés-vádját fogalmazta meg, majd a filozófiai felvilágosodás konzervatív nézőpontjából a politikai értelmére irányuló tulajdonképpeni kérdés megismétlésére szólítja fel a jogtudományt. A recenzióban megfogalmazott negatív kritika három elemét tanulságos kiemelni:

(a) A politikai jelenti a társadalmi rend alapját, egzisztenciális előzetes rendjét, illetve elrendezését (existenzielle Vorordnung des Politischen), a viszonyt azonban Schmitt félreértette, illetve nem megfelelően elemezte, mert a politikai fogalmi kifejtésére nem a politikafilozófia szókratészi-platóni alapításának, hanem a liberalizmus kritikájának az összefüggésében vállalkozott.

(b) A Hobbes-hoz való kapcsolódás, szemben Leo Srauss értelmezésével, másodlagos; Schmitt a „természeti állapot romantikusa”, aki a „pásztoridillt” a „ragadozók idilljévé” változtatta.

(c) Az ellenség, illetve ellenségesség, s ezzel a politikai fogalmában megragadott, az államelméleti megalapozás szempontjából konstitutív szerkezeti összefüggések (állami/politikai, háború/béke, ellenségesség–háború–állam sorozat) csupán „peremjelenségek”, a jóra irányuló szókratészi kérdés egyik alárendelt szempontját jelentik. Kuhn írásában nihilistaként, romantikusként, filozófiailag lényegében tudatlanként és felvilágosításra szorulóként jellemezte Schmittet és álláspontját.³⁶

Schmitt ennek ellenére három vonatkozásban is helyesnek találta kritikusa megállapításait: (a) a politikai „előzetes rendjének ethoszáról” (Ethos der Vorordnung des Politischen), (b) az értékterületek autonómiájáról, valamint (c) a politikai fogalmi kifejtésének objektivitásáról. Ugyanakkor ez az objektivitás Kuhn szerint az értékmentesség formájában megjelenő nihilizmus látványos tünete: *„Alapjában véve azonban ezzel az elmélettel nem segítettek sem a nacionalizmusnak, sem a liberalizmusnak vagy a szocializmusnak, vagy a többi politikai irányzatnak.”* (Mehring, 2018: 278–279. – kiemelés: Cs. K. L.). Schmitt eszerint politikai-világnézeti nihilista! E lesújtó ítélettel a Kuhn-kritika kifejezetten elismeri, illetve közvetve (azaz a politikai fogalmának konstrukcióját teljesen félreértve!) bizonyítja – s ez a döntő a demarkációprobléma megoldása szempontjából –, hogy a jogtudományi-államtani megismerés független a konkrét világnézeti-politikai álláspontoktól, paradox módon politikamentes, objektivitásra és tárgyszerűsége törekvése nem vitatható.

A politikai fogalma tisztán formális konstrukciójával kapcsolatos vita (normatív v. nem normatív, értékötött v. értékmentes) egy másik problémára is ráirányítja a figyelmet. A normatív és értékfilozófiai megközelítések radikális kritikája nem jelenti azt, hogy Schmitt ezzel a politikai kötelesség, kötelezettség létezését is tagadja. Itt csupán arról van szó, hogy a politikai „kell”-t egzisztenciális értelemben kell felfogni.³⁷ A „kell”, „kötelező”, „kötelesség” kifejezések egzisztenciális értelemben való használatának problémáját Schmitt külön nem tárgyalja, de egzisztenciafilozófiai előfeltevései alapján bizonyíthatók a következő állítások:

(a) A politikai saját „normativitással” rendelkezik, mert dönteni és a döntéseket igazolni kell. A döntésnek vannak tulajdonképpeni és levezetett formái. A tulajdonképpeni politikai döntés egzisztenciális: a szociális (társadalmi-kulturális) létezés sajátos történelmi fajtájának, valamely cselekvő egység (nép, nemzet, állam, korszak) létezési módjának, mindenkori léthelyzetének a kifejeződése. A politikai döntés egzisztenciális értelemben nem a versengő érdekek (érvek, igazolások) vitájának kompromisszummal történő lezárását, nem előzetesen adott érvényes erkölcsi és jogi normák aktualizálását jelenti, hanem a végső egységteremtő döntésre való eredendő eltökéltséget: vagy-vagy, létezés vagy nem létezés, élet vagy halál. Ezen alapulnak a döntés levezetett formái. Schmitt világnézeti, politikai álláspontjának, jogtudományi elméleteinek decizionista megalapozásával kapcsolatos interpretációs vita közvetve az állítás bizonyításának tekinthető.

(b) A politikai fogalma a szociális létezés alapszerkezetének egzisztenciális meghatározottságát teszi láthatóvá, különös élességgel az általános alól kivételt jelentő rendkívüli helyzetben (Ernstfall) és a kivételes állapotban (Ausnahmestand). A politikaiban benne rejlő egzisztenciális „normativitás” nem azonosítható sem az erkölcsi, sem a jogi kötelezettséggel, és nem is lehet levezetni azokból.

(c) A normativitásnak ezt az alapformáját értékfilozófiai nézőpontból sem lehet megközelíteni, éppen ellenkezőleg: az értékekben való gondolkodás, amely a lét (valóság: tény) és érvény (érték: norma) áthidalhatatlan különbözőségét előfeltételezi, magát a probléma értelmes felvetését, a jelenség megközelítését teszi lehetetlenné (vö. Cs. Kiss, 2017).³⁸

(3) A fogalomalkotás módszertani problémája. Az egzisztenciális értelemben felfogott normativitás jelentésének, elméletkonstruktív alkalmazhatóságának a tisztázásánál az elemzés szükségképpen beleütközik a formális reáltipikus fogalomalkotás Schmitt által magától értetődőként kezelt, de külön módszertani elemzéssel nem tisztázott problémájába. Feltevésünk szerint Schmitt álláspontja a fogalomrealizmus *tudásszociológiai* nézőpontból átértelmezett modern változata, amely hallgatólagosan korrigálni hivatott Max Weber nominalista-konstruktivista felfogását.³⁹ Ugyanakkor azonban Schmitt a saját, fogalomrealizmusként jellemzett ismeretelméleti-módszertani álláspontjáról

pozitív módon nem ad részletes felvilágosítást. Jóllehet a pozitivista normativizmus kritikájának összefüggésében több helyen, általános utalások formájában jelzi, hogy a tudományos és a résztvevő megfigyelő perspektíváinak elválasztását és összekapcsolását mindig eredendő egzisztenciális értelmükben kell felfogni, azonban az állítás tudományfilozófiai megindoklására csak következtetni lehet.⁴⁰

Az ellenségfogalom meghatározásában ez a módszertani probléma jelenik meg tézisszerű utalás formájában. Az ellenség lényegi ismertetőjegye, „hogyan különösen intenzív”, azaz „egzisztenciális” – *nem* pszichológiai, *nem* normatív, *nem* értékfilozófiai – értelemben „valami más és idegen, úgyhogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban részt nem vevő és ezért pártatlan harmadik ítéletével. *Itt ugyanis a helyes megismerés és megértés lehetősége és ezzel a beleszólás és ítélkezés jogosultsága is csak az egzisztenciális részesüléssel és részvétellel adott.* A szélsőséges konfliktushelyzetet csak maguk a résztvevők tudják egymás között feloldani; nevezetesen mert minden résztvevő egyedül maga döntheti el, hogy az idegen másléte a konkrétan fennforgó konfliktushelyzetben az egzisztencia saját fajtájának tagadását jelenti-e és ezért az idegent vagy elhárítja, vagy harcban legyőzi, hogy megőrizze az élet saját, létszerű fajtáját.” „A szellemi szféra valamennyi fogalma, beleértve a szellem fogalmát is, önmagában véve *pluralisztikus* és csak a *konkrét politikai létezésből kiindulva érthető meg* [...] *Az ember szellemi szférájának valamennyi lényeges elképzelése egzisztenciális és nem normatív.*” (Schmitt, 2002: 19. és 59. – kiemelés: Cs. K. L.) A szellemi szféra valamennyi fogalma – szellem, kultúra, természet, állam, társadalom, isten, ember, szabadság, haladás, racionalitást és így tovább – a mindenkori „*központi terület helyzetéből* nyeri konkrét történelmi tartalmát és csak onnan érthető meg” (Schmitt, 2002: 61.).

A jogtudományi megismerés létkötöttsége (Seinsverbundenheit) tehát szükségszerű kapcsolódást jelent történelmileg formálódó konkrét léthelyzetekhez és cselekvésekben, illetve egzisztenciális döntésekben aktualizálódik. De ez a létkötöttség Schmitt szerint nem szünteti meg az objektivitás (tárgyszerűség) feltételét jelentő ismeretelméleti-módszertani különbséget a politika tudományos megfigyelőjének és a politikailag cselekvőnek (mint résztvevő megfigyelőnek) a pozíciói, illetve a tudományos állítások és a tudományon kívüli gyakorlati értékelések (állásfoglalások) között. A jogtudós „egzisztenciális részesülése és részvétele” nem jelenti azt, hogy a tudománynak szükségképpen fel kell oldódnia a politikai folyamatban. Jóllehet a megismerés előfeltételeinek egzisztenciaontológiai meghatározása igazolási szempontból látszólag elkerülhetetlenné teszi a jogtudós számára a politika területére való átlépést, azonban a fogalom- és elméletalkotás módszertani eljárása kizárja a diskurzusok keveredését. Ezt a helyzetet írja le „a politikai veszélyének való egzisztenciális kitettség” formulája (vö. Schmitt, 1950: 55.).

Carl Schmitt számára pályafutása, személyes sorsa – különösen amikor emberként és tudósként egyaránt határhelyzetbe került: 1936-ban és 1945-ben – a döntő bizonyítéka annak, hogy ismeretelméleti-módszertani szempontból megkerülhetetlen strukturális tény a jogtudomány és jogtudós politikai szituáltsága, a politikai veszélyének való egzisztenciális kitettsége. A rendkívüli helyzet-kivételes állapot módszertana a jogtudományi megismerő személyes sorsában válik egzisztenciális értelemben teljessé. Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni a demarkációprobléma tárgyalásának egy korábbi leírását: „A jogtudományi megismerés egzisztenciaontológiai megalapozásában nem a végső értékálláspont, hanem a politikaival kapcsolatos állásfoglalás felől tárul fel a tudományos kutatás, a szellemi szabadság értelme. A rendkívüli helyzet módszertanában rejő paradoxonnal való szembenézni tudás, mint képesség és tény, a szabad gondolkodás és a „valódi” szellemi szabadság ismérve. Ennek alapján értelmezhető az a tudományetikai maxima, amelyhez Schmitt a maga részéről állítólag mindig, még a totalitárius egypártrendszer körülményei között is, „amikor mindazt megparancsolták, amit nem tiltottak”, igazodni próbált. A tudomány, s különösen a közjog tudománya, tehát nem lehet depolitizált és semleges, már csak társadalmi-történelmi szituáltsága okán sem, ugyanakkor mégis biztosítania kell az objektív megismerés lehetőségének, azaz ismeretei igazságra vonatkozásának és a tárgyyszerű tudományos kritikának a feltételeit. Eközben egyfelől az objektivitás és tárgyyszerűség érdekében kritikailag tudatosítania kell a politikai vonatkozást és zárójelbe kell tennie, másfelől a világtörténelem metafizikai értelmének, az európai szellem racionalizmusának a megmentése érdekében, a zárójelet megnyitva, a lehető legradikálisabb értelemben bele kell bocsátkoznia a politikaival együtt járó veszélybe. Mert Schmitt számára a modernitás technikai végkorszakában a politikának a társadalom metafizikai központjává, a német és európai szellem lényegi egységét megteremteni képes jogtudománynak pedig, amelynek éppen ebben rejlik történelmi eszméje és hivatása, e központhoz való privilegizált hozzáférés útjává kell válnia. Schmitt felfogásának paradoxonja abban van, hogy a tudományos megismerés szükségszerű politikára vonatkozása nem jelentheti sem az igazságigény feladását, a gondolkodás és a szellem szabadsága feltételeinek, a nyilvános vita intézményeinek a megsemmisítését, sem a tudomány megváltó küldetésének az abszolutizálását, politikában való feloldódását.” (Cs. Kiss, 2004: 13.)

Természetesen itt is szem előtt kell tartani a politika (die Politik), mint tárgyi terület, és a politikai (das Politische), mint formális kritériumfogalom közötti különbséget, valamint Schmitt fogalomrealista nézőpontját elfogadva azt a szemantikai tény, hogy a barát és ellenség ellenfogalmait a tudományos megfigyelők és a politikailag cselekvők egyaránt alkalmazzák, azonban logikai szempontból gyökeresen eltérő módon: a tudomány megismerő diskurzusaiban szimmetrikus, a politika ideológiai diskurzusaiban aszimmetrikus el-

lenfogalmakat képeznek. A *politikai fogalmában* Schmitt logikailag világosan különbséget tesz az ellenfogalmak képzésének szimmetrikus-konjunktív (barát és ellenség, háború és béke, demokrácia és diktatúra) és aszimmetrikus-diszjunktív (barát *vagy* ellenség, háború *vagy* béke, demokrácia *vagy* diktatúra) formái között, amely utóbbi esetben kizáró diszjuncióról (A vagy B: de nem mindkettő, csak az egyik) van szó. Ha a politikai jelenségvilág tudományos leírása során a *vagy* kötőszó (logikai operátor) kapcsolja össze az ellenfogalmakat, akkor ezt az interpretátornak nem kizáró diszjuncióként (A vagy B: vagy mindkettő) kell értelmezni. A diskurzus résztvevői az egyik esetben teoretikus, a másik esetben politikai döntést hoznak. Az ellenfogalmak logikai szétválaszthatatlanságának szemantikai tényére tekintettel teljesen értelmetlen azt állítani és azon vitatkozni, hogy a politikai fogalma ellenség- vagy háborúorientált.

Ezen a ponton ismét érdemes utalni a weberi tudományelmélethez való kritikai kapcsolódásra. A tudomány és a tudományon kívüli értékterületek (Wertsphäre) vagy tárgyi területek (Sachgebiete) közötti értelemhatárok megvonása során Weber a tudományon kívüli értékek „logikáját”, Schmitt a politikai „logikáját” helyezte zárójelbe. Az érvényesség-felfüggesztés módszertani műveletét az egyik esetben értékelméleti (funkcionális), a másik esetben egzisztenciális (funkcionális) *epokhénak* nevezzük, és azt állítjuk, hogy Schmitt a politikai fogalmának konstrukciójában ismeretelméleti-módszertani szempontból szigorúan elválasztotta a tudományos megismerő és a politikailag cselekvő nézőpontjait, s ennek megfelelően az állítások leíró (tudományos) és előíró (nem tudományos) formáit. A tisztán formális-relacionális fogalom meghatározások lehetővé teszik Schmitt számára a politika (die Politik) tárgyi területén koncentráló politikainak (das Politische) a *politikamentes* leírását, amely független a szociológiának elkötelezett jogtudományi megismerő előzetes világnézeti-politikai állásfoglalásától. Ennek megfelelően az államtan *megalapozása*, vagyis a politikai alapfogalomként történő meghatározása, és rendszeres *kifejtése*, vagyis az államtan és alkotmánytan párhuzamos kidolgozása, a tudományos kutatás politikától független műveletsorait, szigorúan a megismerésfunkció aktualizálását jelentik.⁴¹

Mindebből az következik, hogy a jogtudomány és jogtudós konkrét létehelyzetekhez való egzisztenciális kötöttségéből kiindulva is megindokolható a szigorú határmegvonás módszertani követelménye, azaz megoldható a demarkációprobléma. Schmitt módszertani megoldása azonban a „köztes helyzet” kifejeződéseként eleve paradoxont tartalmaz, pontosabban: csak paradoxonformában írható le. Schmitt elméleteinek megértését nehezítő kétértelműségek lényegében ebből erednek, (vö. Cs. Kiss, 2002: 241–249.; Cs. Kiss, 2004: 7–15.) ám egy dolog bizonyos: módszertani álláspontja lehetetlenné teszi a politikai fogalmának politikai alkalmazásait.

(4) Paradoxonok. Schmitt módszertani álláspontjának ellentmondásos, kétértelmű konstrukcióját jól szemlélteti a *Glossarium* két bejegyzése. Az egyik, 1948. április 28-ára datált, sokat idézett bejegyzésben így emlékszik vissza az írás fogadtatására. „Kis írásomnak, a *Der Begriff des Politischen*nek sorsa, hogy rögtön magának a fogalomnak az alkotó része. Ez a legtöbb, ami dicséretére elmondható; biztos tünete az *egzisztenciális valódiságnak*: az értekezés a politikai kritériumát a barát és ellenség megkülönböztetésében pillantja meg és lásd: az értekezés barátságot és ellenségességet vált ki és erejét bizonyítja, hogy önmagából *kiindulva* barát és ellenség szerint csoportosítja mindazt, ami találkozik vele. *Nem is tanulmányozzák vagy figyelmesen olvassák, hanem csupán a leghevesebb módon kritériumként használják. Mindezek jó előjelek.*” (Schmitt, 1991: 140. – kiemelés: Cs. K. L.) A politikai fogalmának ilyesfajta értelmezései már kiindulópontjukat tekintve elhagyják a tudomány területét, így esetükben nem a politikai jelenségvilág tudományos megismerésről, nem tudományos kutatásról és vitáról van szó, hanem a politikai társadalomstrukturális „logikájának” engedelmessé ideológiai értelmezésről, illetve annak legitimációs célú alkalmazásáról a politikai diskurzusban. A tudományosság áruháját felöltő ideológiai értelmezések a „napi politikai harc vagy fogyasztás közvetlen céljainak” (uo.) eszközei, amellyel a politikai ellenfeleket ellenségként lehet pozícionálni, leleplezni és szellemileg megsemmisíteni.

Eszerint Carl Schmitt világosan – önértelmezését tekintve következetesen – különbséget tett a tudomány és a politika tárgyi területei és diskurzusai (értelmezési formái), a politikai jelenségvilág tudományos (megismerésorientált) és ideológiai (igazolásorientált) értelmezései, alkalmazásai között, amely utóbbiak különböző intenzitással és láthatósággal instrumentalizálják a tudományos kutatást. Ezért nem véletlenül, és persze joggal hangsúlyozza, hogy az ideológiai elkötelezettségű értelmezések esetén „a tudományos körülhatárolással kapcsolatos erőfeszítés egyszerűen abszurd. Ebben a miliőben a fogalmi mező óvatos, első kijelöléséből primitív közhelyet csináltak, egy úgynevezett barát–ellenség–elméletet, amit csak mendemondákból ismernek és az ellenfél nyakába varnak. Itt a szerző nem tehet egyebet, mint lehetőség szerint biztonságba helyezi a szöveget.” A szerzőnek tudomásul kell vennie, hogy „publikációinak következményei és kihatásai felett már nincs hatalma” (Schmitt, 1991: 12.). Ezzel a mondattal Schmitt egyébként önfelmentő magyarázatot ad politikai-elméletalkotási kollaborációjára, illetve annak sikertelenségére is.

A másik, 1948 júliusi bejegyzésben a következőket írja: „1936 óta igen sok nehézséget átéltem, számtalanszor nyelt le a Leviatán, amely végül is tudományos megfigyeléseim és kutatásaim tárgya volt, és egyre inkább azzá vált. Az ellem folyó vadászat elfárasztott. De még mindig képes vagyok jog és jogtalanság között különbséget tenni, amire az üldözőim láthatóan már kevésbé képesek.” (Schmitt, 1991: 174.)⁴²

Lezárásként, a felhívás, a recepció normáltudományi szakaszának eredményeire és a kutatók tudományetikai kötelezettségeire emlékeztetés szándékával ismételten hangsúlyozni kell: amennyiben *A politikai fogalmának* olvasói a saját világnézeti-politikai állásfoglalásuk – az általuk érvényesnek tartott barát/ellenség megkülönböztetés, illetve legitimitásfelfogás – nézőpontjából, azaz ideológiailag közelítenek a szöveghez, tágabban az életmű egészéhez, akkor – mint azt a nyugati-euroatlanti Schmitt-recepciók története számtalan példával szemlélteti – nem fogják megérteni az életműnek egységet adó *államelméleti kutatási program* formálódását, felépülését, a rendkívüli helyzet (Ernstfall) és kivételes állapot (Ausnahmезustand) módszertanában rejlő paradoxont, a demarkációprobléma Schmitt által javasolt megoldását, a német-osztrák jogtudományi államtan szociológiai fordulatának filozófiai (egzisztenciaontológiai) átértelmezését s annak indokait, és persze homályban maradnak az életmű megértése szempontjából alapvetően fontos szemantikai tények is.⁴³

A demarkációprobléma megoldása alapján egyértelműnek tűnik, hogy *A politikai fogalma*, amennyiben hivatásos vagy alkalmi politikusok is olvassák és értik, pusztán az egzisztenciális megvilágosodás élményével gazdagíthatja őket, de konkrét politikai cselekvéseik indítékául, igazolásául nem szolgálhat, sem a liberalizmus hívei, sem a liberalizmus kritikusai számára.⁴⁴ Lényegében ezt bizonyítja Schmitt sikertelen politikai és elméletalkotási kollaborációja a nemzetiszocialista rezsimmel. Annak ellenére, hogy *A politikai fogalma* 1933-as kiadásának rövidített, módosított, átszerkesztett szövegét alkalmasnak ítélte politikusok felvilágosítására, meggyőzésére, a nemzetiszocialista rezsim ideológiai szolgálatára, a tudományos tartalmaiban megcsonkított írás minden vonatkozásban hatástalan maradt, hasonlóképpen a *Staat, Bewegung, Volk* című munkájához (Schmitt, 1933). A politikai alkalmazás e sikertelen kísérlete is, bár erről Schmitt visszatekintő reflexióiban hallgat, hozzátartozik írásának „egzisztenciális valódiságához”. A döntő kérdés végül is az, miben rejlik *A politikai fogalmának* „egzisztenciális valódisága”, egyáltalán mi a kifejezés pontos jelentése, és hogyan kell helyesen értelmezni, ha Schmitt írásának politikai hatását és alkalmazásait – tehát az írás ellenségszempontú félreértelmezéseit – „jó jelnek”, közvetve az igazságigény elismerésének tekinti. A választ erre a demarkációprobléma bemutatott megoldása adja meg.

*

A problémafelvetéseiben, tematikáiban, valamint a résztvevők körét tekintve is egyre bővülő magyar Schmitt-kutatás mindent egybevetve remélhetőleg továbbra is sikerrel fogja óvni és erősíteni a tudományos megismerés autonómiáját, anélkül, hogy feladná kritikai viszonyát e zseniális jogtudóshoz, aki nemcsak teoretikus teljesítményeit, hanem politikai szerepvállalásának kontroverz értelmezéseit tekintve is a modernitás megkerülhetetlen, klasszi-

kus szerzőjévé vált, s aki napjainkban, nem véletlenül, a legtöbbet idézett német gondolkodók közé tartozik. Carl Schmitt esetében a „klasszikus” jelző nem egyszerűen a holt szerzők panteonjába történő kötelező felvételre utal, hanem olyan minősítést jelent, amely azokat a nagy gondolkodókat illeti meg, akiknek életműve döntő felismerésekkel járult hozzá a nyugati-euroatlanti kultúrkör szellemi rendjének kiformalódásához, s akik személyes sorsukban a legintenzívebben élték át, értették és szenvedték meg az európai szellem sorsát.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás értő kritikai olvasatáért Balogh László Leventének, Balázs Zoltánnak, Horváth Szilviának, Karácsony Andrásnak, Kiss Lajos Andrásnak, Löffler Tibornak, Révész Bélának és Szabó Mártonnak tartozom köszönettel.
- ² Karl R. Popper: *Objektive Erkenntnis. Ein evolutionäre Entwurf*. Überarbeitete und ergänzte Auflage. Hamburg, 1984, Hofmann und Campe Verlag, VIII.
- ³ Schmitt teoretikus kihívásai az államjogi elméletek újraértelmezésére, az alapfogalmak újrameghatározására felszólító axiomatikus érvényű állítások, amelyek bevezetik a szöveget és irányítják a kifejtést és annak interpretációját: „Szuverén az, aki dönt a kivételes állapotról.” (Schmitt, 1934: 11.) „A római-ellenesség létezik.” (Es gibt einen Anti-Römischen.) (Schmitt, 1925: 5.) „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát.” (Schmitt, 2002)
- ⁴ A „tudományelmélet” kifejezés itt használt szűk jelentésében a megismerés *lehetőségfeltételeinek* logikai, egzisztenciaontológiai, etikai problémásíkjaira vonatkozik.
- ⁵ Itt elsősorban Schmitt jogtudományi államtanának alapfogalmáról, a barát és ellenség megkülönböztetesként felfogott politikairól, a totális államról, a szuverenitásról, a diktatúráról, a demokráciáról, a Föld nomoszáról kialakított részelméletekre szükséges utalni.
- ⁶ Ehhez lásd Balogh László Levente, Derekas Győző, Gyulai Attila, Horváth Szilvia, Körösenyi András, Löffler Tibor, Pánczél Hegedűs János, Pócza Kálmán, Szabó Márton, Szigeti Péter írásait (vö. Cs. Kiss Lajos [szerk.]: *Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, 2021, Kézirat). Írásunk, a megfelelő módosításokkal, a kiadásra kerülő kötet Előszavaként is szolgál.
- ⁷ A német, a francia, a magyar, az angolszász, a román, az olasz, az orosz stb. Schmitt-recepciók tapasztalati bizonyítékai az államra vonatkozás megkerülhetetlenségének s ezzel az államdiskurzusban történő részvétel tényének. A Schmitt-recepciók államra vonatkozása különösen nyilvánvaló a közvetlenül ideológiailag vezérelt interpretációk esetén, amikor például Schmitt politikai fogalmát (és nemzetiszocialista párttagságát) politológusok, politikafilozófusok, politizáló értelmiségiek direkt kormánykritikák, illetve politikai karaktergyilkosságok eszközeként politikai ellenfelek lejáratására használják fel.
- ⁸ A kutatók államdiskurzusba történő ilyesfajta bevonódása elkerülhetetlen, mivel Carl Schmitt kutatási programjának alapproblémáját a jogtudományi államtan újraalapozása és kidolgozása jelenti, elméletei a kutatási program szociológiai fordulatának egzisztenciaontológiai értelmezéséhez kapcsolódnak (vö. Cs. Kiss, 2021: *Társadalomelmélet és államelmélet c. alfejezet*).

- ⁹ *Chisholm v. Georgia* 2. US. 419. (1793). <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/2/419/>. (Le-töltve: 2020. 07. 20. – kiemelés: Cs. K. L.) A „politikai korrektség” kifejezést, mint arra Révész Béla joggal hívja fel a figyelmet, a magyar politikai vitákban is használták, elsősorban a politikai cselekvéseket szabályozó etikai elvként. Így például a Kraszna vármegyei balközéppárt választmányának nyilatkozatában a következőképpen fogalmaznak: „Minden utógondolat nélkül fogadta-e el a Kraszna-megyei balközéppárt által képviselő-jelöltségre történt megválasztását (Kabos Imre képviselő), s helyesnek, s *politikailag korrekt*nek tartja-e azon eljárást, hogy valaki egy párt által megválasztatja magát követnek, s megválasztatása után más párthoz csatlakozik?” (*A Hon*, 1869. július 24. 1. – kiemelés: Cs. K. L.)
- ¹⁰ Szabó Márton diszkurzív politikatudománya behatóan, minden oldalán tárgyalja a problémát (vö. Szabó, 2000, 2006, 2016).
- ¹¹ A „politikai logikája” kifejezés az értelemképződés *szemantikai* dimenziójában a modern ideológiaképződés folyamatát jelöli: a politika intézményesült diskurzusaiban a barát *vagy* ellenség, legitím *vagy* illegitím hatalom (cselekvési értelem) aszimmetrikus ellenfogalmaiból felépülő értelemszerkezet aktualizálódik az érvek és elbeszélések (nyelvi értelem) síkján. A folyamat intenzitásának szélső pontján az utópikus elem (elbeszélés) politikai mítosszá, a normális helyzet virtuálisan és ténylegesen rendkívüli helyzetű alakul.
- ¹² A problémához lásd Sarah Dunnant (1994), John Karl Wilson (1995), Ariane Manske (2002), Katrin Auer (2002: 291–303.), Michael Behrens–Robert von Rimscha (1995), Daniel Ulrich–Sarah Diefenbach (2017) és Norbert Bolz (2017).
- ¹³ A liberalizmus világértelmezési monopóliumigényének a történelemfilozófiai, antropológiai, államelméleti igazolását Francis Fukuyama hajtotta végre *A történelem vége és az utolsó ember* című könyvében. Fukuyama szerint a XX. század utolsó évtizedeiben „liberális világorradalom” ment végbe, amely a történelem értelmét beteljesítve végső győzelemre segítette a kormány- és államformaként felfogott „liberális demokráciát” a nyugati-euroatlanti kultúrkörben (vö. Fukuyama, 1992: 5–22., 480.).
- ¹⁴ A szinkretikus liberalizmusnak elkötelezett filozófiai-tudományos kutatások a cselekvések (intézmények) és diskurzusok (értelmezések) komplex hálózatoként felépülő, megszüntethetetlenül államközpontú politikai jelenségvilágot az etikai-jogi normativitás síkjára visszavezetve írják le, a politika- és államelmélet alapfogalmait tisztán igazoláselméleti összefüggésben tartározzák meg. Ezzel, akarva nem akarva, de érvényben tartják Carl Schmitt kritikáját, mely szerint a liberalizmus az etika és ökonomia ellentétes pólusai között hánykolódva, paradox helyzetének tudatát elfojtva törekszik egyetemes érvénnyel depolitizálni és semlegesíteni a világ nyilvános értelmezését (vö. Schmitt, 2002: 47–55.). Ám ezzel, mivel maguk is a politikai „logikájának” engedelmessé válnak, éppen az ellentétes hatást váltják ki: felszítják és kiélezzik a politikai harcot (vö. 11. lábjegyzet).
- ¹⁵ A szinkretikus liberalizmus a *pc* európai befogadásával és karrierjével, a baloldali-liberális ideológiakritika amerikai és európai formáinak az összeolvadásával szintet váltott, következetesen, egyre differenciáltabban és nagyobb erővel hatol be a társadalomtudományi kutatásokba, így az államot különböző nézőpontokból és diszciplináris összefüggésekben tematizáló tudományos diskurzusokba is.

- ¹⁶ A veszélyesség-toposz érvénytelenítése szempontjából mértékadónak számít Heller Ágnes eredetileg angol nyelven megjelent írása (vö. Heller, 1993: 5–8.; Heller–Fehér, 1993: 188–204.).
- ¹⁷ Az ilyen jellegű ideológiakritikai megsemmisítések célja a liberális demokrácia (jogállam, emberi jogok) politikai ellenségeként való leleplezés, eszköze a nyilvános diskurzusokból, politikából, tudományból, oktatásból való kizárás és elhallgatás.
- ¹⁸ A Schmitt-recepcióban ez a sajátos, főleg baloldali-liberális irányultságú politológusok, politikafilozófusok, kritikai értelmiségiek által kifejlesztett műfaj az elretentő szemléltetés és alkalmazás eszközeként szolgál. Schmitt elméleteinek – itt elsősorban a politikai fogalmának – az alkalmazásával kimutatják, hogy a vizsgált politikai-kormányzati rendszer a barát-ellenség megkülönböztetés mentén, konfliktusra orientálódva politizál, döntéseit a politikai ellenség megsemmisítése motiválja, így önmaga leplezi le a saját antidemokratikus (értsd: a parlamentarizmust felszámoló vezérdemokrácia) hibrid, autoriter karakterét. Az alkalmazásnak ez a formája kétértelműen előfeltételezi, hogy Carl Schmitt bár igazság- és csatlakozóképes, a társadalomtudományi kutatásokban jól alkalmazható elméleteket alkotott, azonban mégis totalitárius gondolkodóként, a nemzetiszocialista rendszer kiszolgálójaként (igazoló elméleteket alkotó belső megfigyelőjeként, azaz náciként!) vált ellenségévé a liberális demokráciának és jogállamnak. Így a műfaj hatása kettős: az ideológiakritikailag leleplezett elmélettel írja le a megismerés tárgyát, amely e tudományos leírásban mintegy önmagát leplezi le. A politikai világakarási-formálás és a tudományos megismerés „logikáit” összemosó műfaj rendeltetése végső soron az, hogy tudományosan bizonyítsa a szerző saját világnézeti-politikai álláspontját s egyúttal igazolja a *pc*-liberális szinkretizmus kizárólagos érvényességét a politikáról, jogról, államról szóló vitákban.
- ¹⁹ Carl Schmitt és a *pc* viszonyához lásd Karácsony András, 2016: 8.
- ²⁰ Ezzel összefüggésben nemcsak a kollaboráció időszakában született kifejezetten antiszemita beállítottságú és tartalmú írásokra kell utalni, hanem Schmitt bevezetőben jelzett elméletalkotási provokációjára is. A jogtudományi államtan megalapozásának, tehát a tisztán elméletalkotási probléma schmitti megoldásának értelmezése lényegesen nehezebb hermeneutikai feladat, mint az antiszemita írások tényleges indítékainak a feltárása. Az államelmélet alapfogalmaként szolgáló politikai (das Politische) meghatározása, illetve a természetjogot leváltó legitimitás fogalmának bevezetése során ugyanis Schmitt – Max Weber kultúratudományi-szociológiai fel fogását követve és korrigálva – radikálisan kizárja az erkölcsi-etikai szférát a politikai, illetve a politika „lényegének” a megértéséből, következésképp az államelmélet megalapozásából. Ez az ismeretelméleti-módszertani művelet a forrása minden félreértésnek, minden akaratlan vagy szándékos félreértelmezésnek. A politikainak (politikának) az erkölcsi és jogi normativitástól független elgondolása és konceptualizálása ugyanis elfogadhatatlan mind a liberális, mind a konzervatív politikafilozófia számára. Egy korábbi megfogalmazást idézve: „Carl Schmitt tudományos pályafutása során tudatosan és hangsúlyozottan mindig jogtudósként gondolkodott és alkotott, s ezért a politikai problémáját is kifejezetten a jogász (das Juristische) perspektíváján belül vetette fel és értelmezte. Ebben a vonatkozásban döntő elméleti-módszertani lépése az volt, hogy a politikai problémáját egyfelől tematikusan függetlenítette a vallási, gazdasági, erkölcsi, tudományos, esztétikai, jogi szellemi-tárgyi területeinek különös elméleti problematikáitól és nézőpontjaitól, másfelől a fogalomalkotás szempontjából önállóan tárgyalta, s ezzel

érvénytelenítette az erkölcs és politika viszonyának hagyományos és modern liberális-konzervatív értelmezését, amely a politikait hierarchikusan az erkölcsi alá rendeli. *Max Weber és Carl Schmitt után az erkölcs és politika viszonyát már nem lehet egy politikán kívüli univerzális erkölcsi nézőpontból elgondolni.*” (Cs. Kiss, 2004: 9. – Kiemelés: Cs. K. L.) Az elméletalkotási provokáció erejét, mélységét jelzi, hogy a konzervatív beállítottságú politológusok, politikafilozófusok is – akik az univerzális erkölcsi rend, a jó és rossz megkülönböztetés transzcendenciáját előfeltételezve közelítenek a politikai problémájához, s azt állítják, hogy a politikai (das Politische) a politikával (die Politik) szemben valami transzcendensre vonatkozik – tartózkodnak vagy alapvetően kritikailag viszonyulnak Schmitt munkásságához.

- ²¹ A félreértések elkerülése végett fontos újra hangsúlyozni, hogy a *pc* nem ellenpólusa és nem is beszámítási pontja a Schmitt-kutatásnak, számunkra pusztán a liberális szinkretizmus vagy posztmodern liberalizmus hatóképességének felfokozásával az elfogulatlan kutatást fenyegető újabb potenciális veszélyforrásként jön tekintetbe.
- ²² A második konferenciát „Kortársunk-e Carl Schmitt?” címmel 2010-ben a PPKE Jog- és Államtudományi Karán 2010-ben rendezték. A konferenciaelőadások tanulmányformára szerkesztett változatai a *Világosság* különszámában jelentek meg (vö. *Világosság* LI. évf., 2010 ősz, 1–164. Szerk. Cs. Kiss Lajos, Techet Péter).
- ²³ A különbségtétel Balogh László Levente javaslata, aki szerint a Schmitt-kutatásban „nem a politikai korrektség a kérdés, hanem a tudományos korrektség, amit a kötet szerzői mindannyian képviselnek” (Balogh László Levente levele, 2020. július 16.). Ehhez annyit szükséges hozzáfűzni, hogy az így értett „tudományos korrektség” – amely a tudomány- és egyetempolitikai diskurzusokban az indoktrináció minden formájának polemikus ellenfogalma – akkor valósulhat meg, ha egy adott országállam tudományos közössége, az alkotmányos garanciák megléte esetén, képes a demarkációprobléma konszenzusképes megoldásával biztosítani, a társadalomtudományi kutatások, viták, oktatások mikroyakorlataiban képződő *hagyomány*ként őrizni, gondozni a tudományos megismerés szabadságának abszolút feltételét jelentő *kritikai nyilvánosság*ot.
- ²⁴ Ilyen jellegű alkalmazások természetesen továbbra lehetségesek és lesznek is. Ilyen esetekben azonban a szerzőnek tudatában kell lennie, hogy írása kifejezetten politikai megfontolásból született, azaz nem tudományos, hanem „politikai termékről” van szó. Bár az ilyesfajta „politikai termékek” is vitathatatlanul tartalmazhatnak kutatásra inspiráló elemeket, azonban nem, vagy csak a kizárás tárgyaként tartoznak a tudományos, illetve a tudományos eredményeket alkalmazó szakértői, például az alkotmányelméleti-alkotmányjogi diskurzusok kompetenciájába.
- ²⁵ A „zárójelbe helyezés” (Ausklammerung), a „teoretikus értékvonatkozás” (theoretische Wertbeziehung) és a „gyakorlati értékelés” (praktische Wertung) weberi megkülönböztetését alkalmazva, a gyakorlati-politikai értékelések tudományos megismerésből történő kizárását jelenti az „érvényességfelfüggesztés” módján.
- ²⁶ Feltételezésünk szerint a kutatói együttműködés és konszenzus ténye már önmagában véve jelentéstartó, különösen a hazai jogtudomány és politikatudomány művelői számára. Erősebb megfogalmazásban egyfajta tudományfilozófiai segítség, valamint felhívás arra, hogy vizsgálják felül az önálló államtudomány létjogosultságát, értelmességét kétségbevonó álláspontjukat,

- s váljanak kritikus résztvevőivé a 2016 óta a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen szerveződő, a magyar tudománytörténetben előzmények nélküli, diskurzusformában szerveződő államelméleti alapkutatásnak. A kritikai vita formájában történő együttműködésre szolgál mintaadó példaként Balázs Zoltán tanulmánya (vö. Balázs, 2019: 7–28.).
- ²⁷ Az idézet értelmezéséhez lásd Pethő, 1993: 20.; Karácsony, 2016: 46.
- ²⁸ Az életműben történő informáló kritikái tájékozódáson túlmenően egy ilyesfajta elismerés jelenik meg a *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* című tanulmánykötetben is (vö. Meierheinrich-Simons, 2016: 822.).
- ²⁹ A rendgondolkodás szinoptikus (tudásszociológiai) konstrukciója, valamint az európai jogtudomány helyzetéről, metafizikai rendeltetéséről adott diagnózisa is a szociológiai fordulat összefüggésében értelmezhető (vö. Schmitt, 1934c; 2003 [1958]: 386–428.).
- ³⁰ Ti. a szöveget alkotó mondatok (állítások, következtetések, érvek) jelentésértelmével!
- ³¹ „Mindig jogászként beszéltem és írtam és következőképp tulajdonképpen csak jogászoknak és jogászokért.” (Schmitt, 1991: 17.) A jogászok és történészek közötti mintaszerű normáltudományi diskurzushoz lásd Koselleck–Schmitt, 2020.
- ³² Az ellentétis és a tiszta formában Hans Kelsen által képviselt tézis szigorúan az elméletalkotási diskurzushoz tartoznak, ahol a közjogász jogtudósok az államtani megismerés megalapozó fogalmának a meghatározásáról folytatnak vitát.
- ³³ Itt tekintettel kell lenni arra a körülményre, hogy az írás keletkezésének idején (1927–1932) a német politikatudomány még a születés állapotában van. A német politikatudomány a szociológia és a jogtudomány vitájának erőterében keletkezett. Az első politikatudományi folyóiratot, a *Zeitschrift für Politikot* (Organ der Hochschule für Politik München) Adolf Grabowsky és Richard Schmidt alapították 1907-ben, akik a politika tudományos vizsgálata iránt elkötelezett, államtant (Staatslehre) művelő jogászprofesszorok voltak. 1945-ben, még a nemzetiszocialista uralom idején a folyóirat kiadását leállították, és 1954-ben alapították újra. Ez a legrégebbi német politikatudományi folyóirat, amelynek alapítása és fennállása jelzi, hogy a német politikatudomány a szociológiát is integráló államtudomány (államelmélet) „szelleméből” született. Ennek megfelelően lényegében államtudományi folyóirat volt, és jelenleg is, a politikatudományi jelleg értelemszerű erősödése mellett, rendszeresen közöl államelméleti tanulmányokat. A jogtudósok közül Carl Schmitt mellett Herman Heller járult hozzá döntő mértékben a német politikatudomány kialakulásához. Az intézményesülés folyamatában a weimari korszakban fontos szerepet játszott a Deutschen Hochschule für Politik (Berlin) és az Institut für Auswärtige Politik (Hamburg), amelyek *Politische Wissenschaft* címmel közösen adtak ki időszaki folyóiratot. 1928-ban itt, a Probleme der Demokratie című tematikus számban jelent meg *A politikai fogalma* első változata, Hermann Heller tanulmányával együtt (vö. Heller, 1928: 35–47.). Figyelemre méltó körülmény, hogy az 1963-ban írt Előszóban nem történik utalás a címzettek körében sem a szociológusra, sem a politológusra, és különösen nem a politikusokra.
- ³⁴ Az írás címzettjeinek, a megvitatásra illetékes diskurzusok meghatározásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy *A politikai fogalmának* 1933-as kiadását, amiről itt nem esik szó, már kifejezetten politikusoknak szóló szöveggént, és persze Schmitt nemzetiszocialista rezsimmel való együttműködésének a dokumentumaként kell olvasni. Ebben a kiadásban ugyanis az eredeti, 1931/1932-ben véglegesített szöveget, akkori nemzetiszocialista elkötelezettségével össz-

hangban, Schmitt kizárólag *dramaturgiai* megfontolásból módosította, újraserkesztette. A politikai alkalmazkodás dramaturgiai szabályát követve elhagyott olyan szövegrészeket, mondatokat, kifejezéseket – így például a totális állam és a politikai összefüggésének a tárgyalását, az államtani fordulat előzményeiről szóló elmélettörténeti áttekintést stb. – amelyek a tudományos megértés szempontjából kulcsfontosságúak, és bevezetett olyan fogalmakat – a barát az „azonos fajtájú és szövetséges” (Gleichartige und Verbündete) stb. –, amelyek az ideológiai kapcsolódás és együttműködés jelzésére szolgáltak. Mindezt annak érdekében, hogy az írás politikusok számára is könnyen olvashatóvá és felfoghatóvá váljon. Az újrakomponált írás ezáltal a politikához, illetve politikusokhoz intézett felhívássá vált, a tudományos szöveg így egyfajta felszólításként, intésként vagy figyelmeztetésként is értelmezhető. A felhívás–figyelmeztetés dramaturgiáját szolgálja kezdő mondatként a politikai fogalmának állításformában megfogalmazott leegyszerűsített változata: „A tulajdonképpeni *politikai* megkülönböztetés a *barát* és *ellenség* megkülönböztetése. Az emberi cselekvéseknek és motívumoknak ez a megkülönböztetés ad saját politikai értelmet; végül is minden politikai cselekvés és motívum erre vezethető vissza. Ennek következtében lehetővé teszi a fogalommeghatározást a tipikus ismertetőjegy, a kritérium értelmében.” (Schmitt, 1933: 7.) A kritériumfogalom így nemcsak a politikai és nempolitikai jelenségek megkülönböztetésére, a szociális cselekvések osztályozása során a politikai cselekvés típusának a tudományos meghatározására szolgál, hanem a politikusokat figyelmezteti a következő formában: „Ne feledjétek, a politikában a barátok és ellenségek megkülönböztetése a döntő (élet vagy halál) kérdés!”

³⁵ A normativizmus és az értékfilozófia kritikájának rekonstrukciójához lásd Schmitt, 1964: 37–62.; Schmitt, 1967. Az értékek zsarnokságáról szóló írásában Schmitt kísérletet tesz a szétszórt kritikai megjegyzések, filozófiai utalások egységes gondolati szerkezetbe foglalására a következő jogtudományi problémafelvetés összefüggésében: Milyen pusztító következményekkel jár az állam- és alkotmányelméleti gondolkodás számára, ha a jogászok, ráhagyatkozva az „érték logikájára”, elkezdenek értékekben gondolkodni, ha az alapjogokat és az alkotmányt értékrendszerként fogják fel, ha az alapjogok harmadikra történő hatását, az alkotmányvégrehajtást értékvégrehajtássá értelmezik át. Az írás értelmezéséhez lásd Cs. Kiss, 2017: 3–44.

³⁶ Figyelemre méltó, hogy Hans Kelsen kritikusi ugyanezt a nihilizmus (relativizmus) vádat fogalmazták meg a *Tiszta jogtannal szemben* (vö. Kelsen, 1934: IX–XV).

³⁷ A probléma jelzéséhez lásd Miglio, 1988: 280.; Gedő, 2010.

³⁸ Az egzisztenciális normativitás értelmezéséhez lásd Gedő: 2010.

³⁹ A téves nominalizmus vádjának keletkezéséhez lásd Scheler, 1960: 430–438.

⁴⁰ „A fogalomrealizmus, mint a jogtudomány előfeltétele...” „A stílusom... fogalomrealizmus.” (Schmitt, 17.; 107.) Schmitt szerint az ismeretelméleti-módszertani probléma értékfilozófiai megközelítése nem pusztán a tárgy félreértéséhez, hanem annak megsemmisítéséhez vezet. Az *értékvonatkozás* helyett ezért minden átélés, gondolkodás, cselekvés, kommunikáció (értelem) szükségszerű *létvonatkozás*ából, azaz a szocialitás (társadalom, kultúra) egzisztenciaontológiai felfogásából kell kiindulni. Ebből minden megismerés létköttöttsége (Seinsverbundenheit), az előfeltevésmentes és létvonatkozásmentes megismerés lehetetlensége következik.

⁴¹ Az államjelenség elemzésére szolgáló ideáltipikus és reáltipikus fogalmi konstrukcióik leírásához lásd Cs. Kiss, 2010: 19–40.

- ⁴² A kiemeléssel (Cs. K. L.) jelezni kívánjuk, hogy Schmitt életműve a jogtudományi államtani kutatási program végrehajtása köré szerveződik, amelynek alapproblémáját az államjelenség politikai és jogi nézőpontú értelmezéseinek a viszonya, kapcsolódásuk és egzisztenciaontológiai feltételezettségük, az államelmélet helyes konstrukciója jelentette.
- ⁴³ A néhány legfontosabbat kiemelve: (a) A politikai formális kritériumfogalmának a jelentése és elméletalkotási jelentősége. Mint azt Schmitt idézett szövegei, valamint a kollaboráció dokumentumaiként számontartott teoretikus írásai s azok nemzetiszocialista fogadtatása bizonyítják, a politikai fogalma a megismerés eszközeként lényegénél fogva alkalmatlan legitimációs célú alkalmazásokra, azaz politikai cselekvések orientálására, igazolására, ellenségek leleplezésére. (b) Az államelmélet (általános államtudomány) újraalapozásának a jelentése és jelentősége. Schmitt a politikait, nem pedig a szuverenitást határozta meg az államelmélet alapfogalmaként, s ezzel az államtant – Georg Jellinek és Max Weber szociológiai felfogásának problémafelvetését elfogadva, de a megoldást hallgatólagosan bírálva és korrigálva – kiemelte az államjogtanból, világosan megkülönböztette és elhatárolta egymástól az államtant (Staatslehre) és alkotmánytant (Verfassungslehre), s ez utóbbin belül az alkotmányelméletet és alkotmányjogot. (c) A politikai (das Politische) és politika (die Politik) megkülönböztetésének, a legalitás és legitimitás (természetjog), demokrácia és diktatúra stb. fogalompárok jelentése, és jelentőségük az államelmélet részelméleteinek a megalkotása szempontjából. (d) A nomosz-fogalom újraértelmezése, bevezetése a nemzetközi jog elméletébe (vö. Pongrácz, 2018: 105–121.).
- ⁴⁴ Ezért javasolt a Schmitt-recepció kétéltű műfaját művelő kritikai értelmiségiek számára a releváns szövegek figyelmes olvasása, tárgyyszerűsége törekvő értelmezése, amelyhez a német és a magyar Schmitt-kutatás már minden feltételt megteremtett. Mindezt a recepció normáltudományi szakaszában, több mint húsz év elteltével újfent hangsúlyozni kell, mert a műfajt még mindig életben tartja néhány, közvetlen aktuálpolitikai érdekeket kiszolgáló politológus és politikafilozófus, akik Carl Schmitt felfogását olykor teljesen félreértő és eltorzító írásaikban a magyar Schmitt-recepciót, annak tudományos eredményeivel együtt, egyszerűen nem létezővé nyilvánították. A tudomány területe azonban büntetlenül nem hagyható el, amire elrettentő példaként lásd Antal Attila: A politika védelmében (*Élet és irodalom*, LX. évf., 20. sz., 2016. május 20.) című írását, amelynek a Carl Schmitt reneszánszáról szóló részében minden mondat (állítás) téves. Hasonlóképpen téves, Schmitt jogtudományi államtani kutatási programjának és elméleteinek a teljes félreértésén alapul Antal Attila *Kivételes állapotban. A modern politikai rendszerek biopolitikája* (Budapest, 2019, Napvilág Kiadó) című írása.

IRODALOM

- A Kraszna vármegyei balközéppárt választmányának nyilatkozata. *A Hon*, 1869. július 24. 1.
- Antal Attila (2016): A politika védelmében. *Élet és irodalom*, LX. évf. 20. sz., 2016. május 20.
- Antal Attila (2019): *Kivételes állapotban. A modern politikai rendszerek biopolitikája*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Auer, Katrin (2002): „Political Correctness”: Ideologischer Code, Feindbild und Stigmawort der Rechten. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Band 31, 2002/3, 291–303.

- Balogh László Levente (2021): Távolságtartó közelség – Carl Schmitt és a Collegium Philosophicum Münster. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* 254–263.
- Balázs Zoltán (2019): Az állam mint uralmi forma: a politikaelmélet nézőpontja. *Politikatudományi Szemle*, 1. szám, 7–28. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.3.7>
- Behrens, Michael–Rimscha, Robert von (1995): *Politische Korrektheit in Deutschland: eine Gefahr für die Demokratie.* Bonn, Bouvier Verlag.
- Bolz, Norbert (2017): Öffentlichkeit und Zensur. Politische Korrektheit führt zur geistigen Knechtschaft. *Der Tagesspiegel*. 4. Januar. <https://causa.tagesspiegel.de/politik/haben-wir-es-mit-der-politischen-korrektheit-uebertrieben/politische-korrektheit-fuehrt-zur-geistigen-knechtschaft.html>. (Letöltve 2020. 07. 20.)
- Chisholm v. Georgia* 2. US. 419. (1793). <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/2/419/>. (Letöltve: 2020. 07. 20.)
- Cs. Kiss Lajos (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In: Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok.* 241–249.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.) (2004): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Cs. Kiss Lajos (2004): Találkozások Carl Schmitt-tel. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről.* 19–143.
- Cs. Kiss Lajos (2010): Totális állam és jogállam: mítosz és elmélet. *Világosság*, 2010 ősz, 19–40.
- Cs. Kiss Lajos (2017): Alkotmányelmélet és az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság? *Jog, Állam, Politika*, 9. évf., 3. szám, 3–44.
- Cs. Kiss Lajos (2019): Diszkurzív politikatudomány és reflexív államelmélet. In: Horváth Szilvia – Gyulai Attila (szerk.): *Dialogus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról.* 49–72.
- Cs. Kiss Lajos (2021): *Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* Budapest, Kézirat.
- Cs. Kiss Lajos (2021): *Reflexív államelmélet.* Budapest, Kézirat.
- Dunnant, Sarah (ed.) (1994): *The War of the Words: The Political Correctness Debate.* London, Virago Press.
- Fukuyama, Francis (1992): *A történelem vége és az utolsó ember.* Ford. Somogyi Pál László, M. Nagy Miklós. Budapest, Európa Kiadó.
- Gedő Éva (2010): Egzisztencia és normativitás. Megjegyzések Schmitt politikum-fogalmához. *Világosság*, 2010 ősz, 191–100.
- Heller Ágnes (1993): A politikai fogalmának újragondolása. *Politikatudományi Szemle*, 2. évf., 2. szám, 5–8.
- Heller Ágnes–Fehér Ferenc (1993): *A modernitás ingája.* Ford. Vitézy Zsófia. Budapest, T-Twins Kiadó, 188–204.
- Heller, Hermann (1928): Demokratie und soziale Homogenität. *Politische Wissenschaft*, Heft 5, Probleme der Demokratie. Berlin–Grunewald, Dr. Walther Rothschild, 35–47.
- Holczhauser, Vilmos (1990): *Konsensus und Konflikt.* Berlin, Duncker & Humblot.

- Horváth Szilvia (2016a): Chantal Mouffe: Politikai filozófia a realizmus határán. In: Szűcs Gábor–Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom kódéban: Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, L'Harmattan, 123–138.
- Horváth Szilvia (2016b): Konfliktus és demokrácia: Érvek a konfliktusok jelentősége és korlátozásuk szükségessége mellett. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 2. évf., 2. szám, 8–24.
- Horváth Szilvia (2018): Between conflict and consensus: Why democracy needs conflict and why communities should delimit their intensity. *Zeitschrift für kritische Sozialtheorie und Philosophie*, 5 (2): 264–281.
- Horváth Szilvia–Gyulai Attila (szerk.) (2019): *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Budapest, L'Harmattan.
- Karácsony András (2016): *A jogtudomány teológusa. Carl Schmitt politikai teológiája*. Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor.
- Kelsen, Hans (1934): *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftlichen Problematik*. Leipzig–Wien, Verlag Franz Deuticke.
- Kiss Lajos András (2009): *Haladásparadoxonok. Bevezetés az extrém korok filozófiájába*. Budapest, Liget.
- Kiss Lajos András (2015): *Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója*. Budapest, L'Harmattan.
- Koselleck, Reinhart–Schmitt, Carl (2020): *Der Briefwechsel*. Frankfurt am Main, Surkamp Verlag.
- Manske, Ariane (2020): „Political Correctness“ und Normalität: Die amerikanische PS-Kontroverse im kulturgeschichtlichen Kontext. Heidelberg, Synchron Wissenschaftsverlag.
- Meierheinrich, Jens–Simons, Oliver (eds.) (2016): *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford, Oxford University Press.
- Mehring, Reinhard (2018): *Vom Umgang mit Carl Schmitt. Die Forschungsdynamik der letzten Epoche im Rezensionsspiegel*. Baden–Baden, Nomos Verlagsgesellschaft. <https://doi.org/10.11588/frrec.2019.4.68627>
- Miglio, Gianfranco (1988): Der Begriff des Politischen. Einleitung von 1971 zur italienischen Ausgabe. In: Quaritsch, Helmuth (Hrsg.): *Complexio oppositorium. Über Carl Schmitt*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Pethő Sándor (1993): *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé*. Budapest, MTA Filozófiai Intézete.
- Pongrácz Alex (2018): Gyönyörű képességünk, a térrend. A Föld nomosza és annak aktualitása a 21. században. *Jog, Állam, Politika*, 10. évf., 3. szám, 105–121.
- Popper, Karl R. (1984): *Objektive Erkenntnis. Ein evolutionäre Entwurf*. Überarbeitete und ergänzte Auflage. Hamburg, Hofmann und Campe Verlag.
- Scheler, Max (1960): Max Webers Ausschaltung der Philosophie. (Zur Psychologie und Soziologie der nominalistischen Denkart). In: Max Scheler: *Die Wissensformen und die Gesellschaft*. Bern und München, Francke Verlag, 430–438.
- Schmitt, Carl (1925): *Römischer Katholizismus und politische Form*. München, Theatiner-Verlag.
- Schmitt, Carl (1933): *Der Begriff des Politischen*. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- Schmitt, Carl (1934a): *Staat, Bewegung, Volk*. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- Schmitt, Carl (1934b): *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, München–Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot

- Schmitt, Carl (1934c): *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- Schmitt, Carl (1950): *Ex Captivitate Salus. Erfahrungen der Zeit 1945–47*. Köln, Greven Verlag.
- Schmitt, Carl (2003 [1958]): Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft. In: Carl Schmitt: *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre*. Berlin, Duncker & Humblot, 386–428.
- Schmitt, Carl (1964): Die Tyrannei der Werte. In: *Säkularisation und Utopie*. Erbacher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 37–62.
- Schmitt, Carl (1991): *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*. Herausgegeben von Eberhard Freiherr von Medem. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (1997): *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. vál. szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Schelsky, Helmuth (1978): *Der Selbständige und der betreute Mensch*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien, Verlag Ulstein GmbH.
- Szabó Márton (szerk.) (2000): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Budapest, Józseveg Könyvek.
- Szabó Márton (2006): *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. Budapest, L'Harmattan.
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szilágyi Péter (2020): *Hermann Heller államelmélete*. Budapest, Dialóg Campus.
- Techet Péter (2010): Carl Schmitt à la française. *Világosság*, 2010 ősz, 53–63.
- Ulrich, Daniel–Diefenbach, Sarah (2017): *Es war doch gut gemeint: wie Political Correctness unsere freiheitliche Gesellschaft zerstört*. München, Riva.
- Világosság*, LI. évfolyam, 2010 ősz, 1–164. (Szerk. Cs. Kiss Lajos–Techet Péter)
- Wilson, John Karl (1995): *Myth of Political Correctness: The Conservative Attack on The Higher Education*. Durham and London, Duke University Press.

AZ INTEGRÁCIÓS KUTATÁSOK PUBLIKÁCIÓIRÓL

Oross Dániel

Integráció a polarizáció árnyékában

Mikecz Dániel

„Rosszkedvünk tele”

INTEGRÁCIÓ A POLARIZÁCIÓ ÁRNYÉKÁBAN

Oross Dániel

(TK Politikatudományi Intézet)

A recenzió beérkezett: 2021. február 25., véglegesítés: 2021. február 27.

(Kovách Imre [szerk.]: Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum Kiadó, Budapest, 2020, 444 oldal)

A tanulmánykötet révén az olvasó hazai empirikus elemzésekre alapozott, vonatkozó nemzetközi példákkal összevetett, átfogó képet kap arról, milyen társadalmi integrációs mechanizmusok zajlanak a magyar társadalomban. A kötet sorra veszi az együttműködés különböző rendszereit, azokat a normákat, értékeket és motivációkat, amelyek különböző társadalmi szereplőket együttműködésre készítenek. A társadalmi egyenlőtlenségek változásának hazai történetét, a kormányzás társadalmi integrációra gyakorolt hatásmechanizmusait, a különböző integrációs rendszerek hazai működését áttekintő elemzések különösen hasznosak ahhoz, hogy az olvasó összefüggéseiben láthassa a társadalmi integráció komplex folyamatait.

A tanulmánykötet felépítésében négyes tagolás érvényesül: a szerkesztői bevezetőt követő első rész a *Társadalmi egyenlőtlenségek és társadalmi integráció* címet viseli, és középpontjában a társadalmi és politikai integráció folyamatai, valamint a társadalmi redisztribúció és a jóléti transzferek egyenlőtlenségekre gyakorolt hatása áll.

A Kovách Imre, Szabó Andrea, Huszár Ákos és Kristóf Luca által írt első, *Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés* című fejezet célja a hagyományos, foglalkozásalapú normatív-funkcionalista modell és az integrációs modell négy fontos dimenziójának együttes kezelésével a társadalmi egyenlőtlenségek megjelenési formáinak és a társadalmi integráció zavarainak jelzése. A szerzők megkülönböztetnek hat integrációs csoportot. E felosztásban a *kapcsolatgazdag politikailag aktívok* és a *lokálisan integráltak* csoportjába tartozók bizonyultak a legjobban integráltaknak, míg a *normakövető kapcsolatgazdagok* csoportjában a legalacsonyabb a szubjektív kirekesztettség érzése. A *normakövető, munkaerőpiacon integráltak* elutasítják a normaszegést, szubjektív kirekesztettség érzetük pedig alacsony, míg a *normaszegő, munkaerőpiacon integráltak* minden egyéb integrációs dimenzióban gyengén integráltak számítanak. A *normakövető dezintegráltak* csoportját főleg nyugdíjasok alkotják, a csoport integrációs mu-

tatói átlag alattiak. A *kirekesztett alulintegráltak* a társadalom leszakadó, nehéz helyzetben levő társadalmi csoportja. Azon túlmenően, hogy a fejezet e csoportok megnevezésével és bemutatásával fontos hivatkozási alapot ad a tanulmánykötet több más fejezete számára, több, a kötet további tanulmányaiban elemzett makrotársadalmi jelenségre is felhívja az olvasó figyelmét, így például arra, hogy a munkaerőpiacon foglalkoztatottak száma 2015 és 2018 között úgy bővült, hogy az aktív foglalkoztatottak között nem csökkentek, emiatt Magyarországon nőtt a szegénység és a depriváció aránya is.

Gerő Márton és Szabó Andrea *Struktúra és cselekvés: A politikai integráció mechanizmusai* című fejezete a politika és a társadalmi integráció közötti viszonyt vizsgálja, részletesen elemezve azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a Nemzeti Együttműködés Rendszere igyekszik hosszú távon fenntartani a hatalmát. A Jürgen Habermas és Charles Tilly rendszerelméleti keretire alapozott tanulmány azt mutatja be, hogy a redisztribúciós politikák, a politikai kommunikáció és az úgynevezett bizalmi hálózatok szempontjából mi jellemzi a magyar társadalom politikai integrációs folyamatait.

Fontos megállapítása a tanulmánynak, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszere által működtetett integrációs mechanizmusok között kiemelkedő jelentőségű az egyes társadalmi csoportok közötti különbségek hangsúlyozása és megerősítése, s ennek az elemzés szerint jelentős hatása van a politikai kommunikáció és a politikai napirend uralásán keresztül az újraelosztási, illetve a redisztribúciós folyamatok irányítására. A szerzők meglátása szerint a rendszer koherens és szisztematikus törekvéseket mutat arra, hogy a társadalmi csoportok közötti határokat élesebbé tegye, a közöttük létrejövő kommunikációs folyamatokat akadályozza és a saját szempontjai szerint irányítsa. Az elemzés részletesen ismerteti a társadalmi kapcsolati hálózatok politikai alapon történő polarizálódását, amelyet következetesen kiegészít az értékstruktúra torzulása. Rávilágít arra, hogy a társadalom tömeges klienssé válása habermasi értelemben egyben a társadalom pacifikációját is maga után vonja. A politika, mint téma visszaszorul mind a civil szervezeti részvételt, mind az interperszonális kommunikációt illetően, s a tájékozódás alapját jelentő politikai érdeklődés szintje egyértelműen csökken. Az egyenlőtlenségek szerkezetének befagyasztása a társadalmi csoportok közötti kognitív határok megerősítésével is együtt jár, a politikáról folyó társadalmi kommunikáció zártabbá válik és az állampolgárok egyre szűkebb csoportokban beszélgetnek a politikáról, ami együtt járhat a beszélgetések homogenizációjával. Összességében tehát a rendszer olyan politikai integrációs és dezintegrációs mechanizmusokat működtet, amelyeknek eredménye a társadalom integrációs csoportjai közötti éles határok megvonása, amely folyamat a kommunikációs hálózatok bezáródásától a közösségi szintű politikai cselekvés beszűküléséig ér. A szerzők a Nemzeti Együttműködés Rendszerének stabilizálódása mögött

egy szisztematikus struktúra működtetését vélik felfedezni, amely a társadalmi és politikai stabilitás biztosítása érdekében azonos súllyal kezeli a rövid, a közép- és hosszú távú elemeket, biztosítva ezzel a fennmaradásához szükséges szavazatmaximalizálást, a jövedelemátcsoportosítást és az identitást nyújtó ideológiát.

Balogh Karolina, Czibere Ibolya, Kovách Imre és Nemes-Zámbó Gabriella *Redisztribúció és integráció* című írása elsőként makroadatok és egy 2018-as adatfelvétel adatain keresztül a társadalmi jövedelmek jellemzőit mutatja be, majd elemzi a jóléti transzferek között kulcsszerepet betöltő családtámogatások, nyugdíjak, munkanélküli ellátások és a szociális támogatások társadalmi integrációra gyakorolt hatását. A tanulmány világossá teszi, milyen mechanizmusok vezetnek ahhoz, hogy a családtámogatásokból éppen a deprivált csoportok maradnak ki, illetve részletesen kifejti azon tényezőket, amelyek következtében a jelenlegi pénzbeli transzferek az egyenlőtlenségek fenntartásához és növeléséhez vezetnek. A tanulmány második része interjúkra támaszkodva mutatja be a projektformában újraosztott (főként EU-s) fejlesztési források felhasználásának társadalmi következményeit, különös tekintettel arra, miként hatott a forrásfelosztás centralizálása a projektek hatékonyságára. A tanulmányból nem csupán a civilszektor forrásmegvonásából fakadó negatív következményekre derül fény, de az olvasó azt is megértheti, miként történhet meg, hogy egyes projektek esetében az eredeti célokra az elnyert támogatás alig 30 százaléka jut.

A tanulmánykötet második, *Kormányzás és integráció* címet viselő része azt vizsgálja, hogy a közigazgatás helyi és középszintje, valamint a társadalmi mozgalmak és a nonprofit szektor betöltenek-e integrációs, koordinációs szerepkört.

A középszintű önkormányzatok „lebegésének” vagyis periferikus pozícióba kerülésének okait vizsgálja Pálné Kovács Ilona *A kormányzás területi (közép) szintjének integrációs szerepe* című tanulmánya. A fejezet első része nemzetközi példákon keresztül mutatja be a középszintű kormányzatok (Magyarországon a megyék) társadalmi integrációban betöltött szerepét, majd reflektál a magyar középszintű kormányzás rendszerváltás utáni sajátosságaira. A szerző által a megyei önkormányzatok 2014–2019 közötti tevékenységét vizsgáló empirikus elemzés tanulsága alapján a fejlesztéspolitikai, valamint a közbiztonsághoz kapcsolódó jogositványok, energiaellátási, árvíz és belvíz védekezési tervezés, a környezet állapotának figyelemmel kísérése vagy a közútfenntartás nem eredményezett e középszintű önkormányzatok számára tényleges beágyazottságot: csak szűk spektrumon érintkeznek a települési önkormányzatokkal, különböző gazdasági és civil szervezetekkel, és még kisebb az a felület, ahol az emberekkel közvetlenül találkozhatnak. A szerző összegzése szerint a

megyei önkormányzatok koordinációs és inkább közvetett társadalomintegrációs szerepkörének kiesése jelentős hatékonysági, területi és társadalomintegrációs deficitet eredményez a kormányzás egészének.

Tamás Veronika *Az önkormányzatok és a helyi társadalom integrációja* című írása a helyi szintű integrációt, azon belül a *governance* magyarországi működését mutatja be három fő területen: egyfelől az állampolgárok helyi döntéshozatalba történő bevonására létrehozott intézményes lehetőségekre tekintettel, másfelől a *civil szervezetek* helyi döntéshozatalba bevonása felől, harmadrészt a helyi gazdaság képviselőivel, elsősorban a helyi vállalkozókkal kiéptett partnerségekre nézve. Áttekintve az állampolgári részvétel formáit, a civil szervezetekkel, valamint a vállalkozókkal történő együttműködések helyzetét a szerző arra a következtetésre jut, hogy léteznek ugyan kitaposott ösvények és adottak bizonyos lehetőségek, ám azok egyre kevésbé jellemzőek (például a helyi népszavazások megnehezítésére, a kiírások elszabotálására mutat rá) vagy jelentőségük csekély (például a közmeghallgatások kedvezőtlen helyszínre és időpontra történő kitűzésével csökken a civilek befolyása a helyi döntésekre). Összességében a helyi integrációra nézve hátrányos az önkormányzati szféra folyamatos gyengülése, a hatáskörök elvonása és a források csökkenése. A szerző konklúziója alapján a 2011-es új önkormányzati törvény erőteljes centralizációt valósított meg, noha az egyre jobb minőségű közszolgáltatások iránti növekvő igényeket, a globalizáció okozta kihívásokat nem lehet a szélesebb társadalmi csoportok bevonása nélkül megválaszolni.

Gerő Márton és Kerényi Szabina a civiltársadalom, a társadalmi mozgalmak és a nonprofit szektor integrációs szerepének változását vizsgálják *A társadalmi integráció kihívásai a változó civil társadalom tükrében* című tanulmányukban. A politikai keretfeltételek és a civil társadalom integrációs szerepei összefüggésének tisztázását követően a szerzők összefoglalják, hogy a civil társadalom, a nonprofit szektor, a társadalmi mozgalmak elmélete milyen módon hangsúlyozza a különböző szerepeket és azok hogyan egyeztethetők össze egymással, majd megvizsgálják a keretfeltételek változását Magyarországon az elmúlt 10 évben. A szerzők kifejtik, hogy a 2010 utáni helyzetben a záródó politikai lehetőségstruktúrák között egyes szervezetszervezetek jelentős állami dotálása, más csoportok elvágása az állami bevételektől a szervezetek és az állampolgárok közötti kapcsolatok meggyengüléséhez vezet, a civil társadalom értékek és világértelmezések szintjén betöltött integrációs szerepe pedig veszélybe kerül.

A harmadik, *Integrációs rendszerek* című fejezet két tanulmánya két kulcsfontosságú közpolitikai terület, a munkaerőpiac és az egészségügy társadalmi integrációs gyakorlatáról ad képet.

A fejezet első, Illéssy Miklós, Huszár Ákos és Csizmadia Péter által írt *Rugalmasság biztonság nélkül: munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyaror-*

szágon a 2010-es években című tanulmánya a munkaerőpiaci folyamatok társadalomintegrációs szerepét vizsgálja. A szerzők kifejtik, hogy az alacsony munkaerőpiaci aktivitás, amely a rendszerváltást követően a magyar társadalom egyik fő sajátossága volt, 2010-et követően megváltozott, ám ezzel együtt a foglalkoztatás bővülése komoly társadalmi költséggel járt. A jóléti állam lebontása közben a munkaerőpiacról kiszorultak társadalmi védetség nélkül maradtak, emellett növekedett azok aránya is, akik ugyan dolgoznak, keresetük mégsem elegendő ahhoz, hogy elérjék a szegénységi küszöböt. Arra, hogy a folyamatból adódó feszültség miért nem vezetett társadalmi konfliktushoz, a szerzők két okot neveznek meg: egyfelől a külföldön munkát vállaló magyarok száma megközelítőleg 350 000 fő, s az általuk hazautalt pénzek fontos kiegészítő forrásai a háztartások jövedelmének, másfelől a 2013 óta tartó gazdasági növekedés lehetővé tette nagyszámú munkaerő felvételét. A szerzők prognózisa szerint a munkavállalók számára hátrányos rugalmasságon alapuló extenzív munkaerőpiaci folyamatok nehezen lesznek fenntarthatók, ha a gazdasági növekedés megáll vagy a külföldi munkavállalás visszaesik.

Társadalmi integráció, egészség, egészségügy című tanulmányában Kollányi Zsófia egyfelől bemutatja az egészségi állapot alakulásának szociológiai modelljét, ismertetve olyan alapvető jelentőségű adatokat, minthogy Magyarországon a nők 2, a férfiak 3 évvel élnek rövidebb ideig, mint amit az ország GDP-ben mért gazdasági fejlettsége megengedne, majd a kötet első fejezetében bemutatott integrációs csoportok egészségi állapotát mutatja be. Egyike ez a fejezet azoknak az írásoknak, amelyek kereszthivatkozások és jól beágyazott utalások révén képesek átfogóan, valamint a fejezet által vizsgált témán túlmutató, egyéb integrációs mechanizmusokra is tekintettel következtetéseket levonni a magyar társadalom integrációs mechanizmusairól. Az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés kapcsán a szerző kifejti, hogy Magyarországon egyenlőtlenül veszik igénybe az emberek az ellátásokat: a gyógyszervásárlással összefüggésben az alacsonyabb státuszúak körében magas a ki nem elégített szükségletekkel rendelkezők aránya, míg az orvosi ellátásokhoz való hozzáférésben mennyiségi elmaradás nem, de az egyenlőtlenségek karakteresebb mintázata látszik. A szerző összegzése alapján az egészségi állapot szempontjából a magyar társadalom mélyen megosztott, s a különbségek okai jobbára egybeesnek a jellemzően strukturális egyenlőtlenségek törésvonalalaival.

A kötet záró része, a külhoni magyarok és a magyar társadalom viszonyára utalva *A részek és az egész* címet viseli. Ebben a fejezetben a leginkább szembeötlő a kötet azon hiányossága, hogy a szerzők nem élnek kereszthivatkozásokkal, ezáltal az adott fejezet különállása csökkenti a kötet kohézióját.

Bárdi Nándor *Közeli távolság* című írása elsőként száz év kormányzati vízióit tekinti át tömören, amivel meglehetősen kilóg a tanulmánykötet legfeljebb

három évtized trendjeit elemző többi fejezete közül. Miközben a szerző rendkívüli alaposággal mutatja be az 1989 utáni kormányzatok magyarságpolitikáját és a határon túli magyarok anyaországi jogi helyzetének változását, majd az annak szerves részét képező támogatáspolitikát és az azt jellemző elosztási mechanizmusokat, a téma bemutatásából fontos utalások, keresztthivatkozások hiányoznak a társadalmi és politikai integráció kötetben részletesen kifejtett témaköreire. Bár a magyar–magyar viszony alakulását részletesen ismerteti a szerző, a Magyarországra történő, különböző célú szomszédországi bevándorlást és az áttelepülők integrálódását nyomon követő utolsó részben érdekes lett volna az egészre utaló összehasonlítást is olvasni. Miközben tehát a szerző kétségkívül alapos és átfogó bemutatását adja a részeknek, vagyis a külhoni magyarok helyzetének, a részek egészéhez kapcsolódására vonatkozó reflexiókkal adós marad.

Papp Z. Attila és Zsigmond Csilla *Kontextus vagy kontaktus? Előítélet-rendszerek és migrációs tapasztalatok* című fejezete a szociodemográfiai jellemzőknek, illetve a társadalmi integrációnak a különböző társadalmi csoportokkal szembeni elfogadásra vagy elutasításra gyakorolt hatását vizsgálja a kontextus és kontaktus elméleti megközelítésébe ágyazva. Részben igazolódott a kutatók azon feltevése, miszerint a 2015 utáni úgynevezett migránsválság, a hazai migránsdiskurzus, mint egy tágabb társadalmi kontextus érezteti hatását az előítéletek rendszerére. A tanulmány eredményei alapján az idegenellenesség inkább a kisvárosokban, illetve Budapesten markáns, és egyfajta jóléti sovénizmus is áthatja. Budapesti, főként fiatalokra jellemző sajátosság a kelet-közép-európaiság, míg az etnocentrizmust inkább a falun élés erősíti. A vizsgálat azt találta, hogy az elmúlt évtizedben egyre markánsabban kibontakozó külföldi munkavállalási tapasztalat – mint kontaktushatás –, valamint a társadalmi integráció hatása tetten érhető az előítéletek mintázataiban, a társadalmi kontextus és értékvilág valójában felülírja a strukturális és kontaktushatásokat is. A markáns előítéletek társadalmilag is beágyazottak, ám természetüket sokkal nagyobb mértékben a társadalmi kontextus és értékvilág határozza meg, mint a kontaktus.

Összességében a nemzetközi kutatási eredmények tükrében, hazai kutatási eredményekre alapozott elemzéseket felvonultató tanulmánykötet kétségkívül érdemes arra, hogy megállapításai a tudományterületek közötti párbeszéd keretében a hazai társadalomtudományi diskurzusba beépüljenek. A kötet feltétlenül ajánlott a hazai szociológia oktatói és hallgatói számára, valamint politikai tanácsadók, politikusok számára ahhoz, hogy jobban átláthassák a magyar társadalom integráltságának, illetve integrálatlanságának okait és következményeit.

„ROSSZKEDVÜNK TELE”

Mikecz Dániel

(TK Politikatudományi Intézet)

A recenzió beérkezett: 2021. március 3., véglegesítés: 2021. március 4.

(Kovách Imre [szerk.]: Mobilitás és integráció a magyar társadalomban. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum Kiadó, Budapest, 2020, 376 oldal)

A közkeletű meggyőződés szerint Magyarországon sokan úgy érzik, hogy értenek a labdarúgáshoz és a politikához. Ritkán esik azonban szó azonban a magyar társadalom állapotára vonatkozó véleményekről. Közkezen forognak ugyanis a magyar emberek vélt irigységével, kooperációs képességükkel és hajlamukkal, az érvényesülési lehetőségekkel kapcsolatos meggyőzések. Olyan témák, élethelyzetek jelennek meg az ilyen beszélgetésekben, amelyek végső soron a társadalmi integrációra és mobilitásra vonatkoznak. Tegyük hozzá, az esetek többségében negatív tapasztalatokat tükröznek az említett vélemények. A Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének zászlóshajó projektjének tekinthető, társadalmi integrációra vonatkozó kutatások eredményeit foglalja össze a *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban* című tanulmánykötet. A kutatás és a kapcsolódó tanulmánykötet tehát éppen azokra a kérdésekre vonatkozik, amely a magyar társadalom önreflexiójának is központi eleme. A kötet négy nagyobb téma szerint csoportosítja a tanulmányokat: Mobilitás és integráció; Területi mobilitás; Vissza a társadalomba; Határon innen, határon túl.

A *Mobilitás és integráció* fejezet első tanulmányában (Pártszimpátia és a társadalmi mobilitás érzékelése) Huszár Ákos és Szabó Andrea a politikai orientáció és az egyéni életlehetőségek összefüggéseit vizsgálja. Írásukban nem csupán a társadalmi mobilitás objektív tényezőire fókuszálnak, de céljuk annak kiderítése is, hogyan értékelik a kérdezettek saját mobilitási lehetőségeiket, valamint az milyen viszonyban áll a kemény tényezőkkel. Kiindulópontjuk szerint ezt a megközelítést a „post-truth” világ megjelenése indokolja, valamint olyan kampányok is a mobilitás szubjektíven megélt korlátoltságához kapcsolódik, mint a Fidesz 2006-os „Rosszabbul élünk, mint 4 éve” szlogene. Eredményeik alapján igazolva látják azt a hipotézisüket, hogy a kormánypárti szavazókra jellemzőbb az a szubjektív megítélés, miszerint helyzetük javult.

Az összefüggést erősíti, hogy a modellbe bevont többi változóhoz képest a politikai orientáció bír a legerősebb magyarázó erővel ebben a tekintetben. A kormánypárti választók pozitív szubjektív társadalmi mobilizációs érzékelése azonban nem a 10 évvel korábbi saját helyzetükkel, hanem a szüleik körülményeivel összehasonlításban jelentkezik. Szabó és Huszár szerint a magasabb életkorral függ össze, hogy az MSZP és a DK választói is felfelé tartó egyéni mobilizációt érzékelnek. Az LMP és a Momentum esetében pedig az alacsonyabb életkorral függ össze a 10 évvel ezelőtthez képest jobb életkörülmények észlelése, amikor szavazóik közül sokaknak nem volt még saját egzisztenciája. A kutatás szerint leginkább a Jobbik szavazói értékelik rosszra saját helyzetüket.

Huszár Ákos, Balogh Karolina és Győri Ágnes *A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között. Közeledés vagy távolodás?* című tanulmánya a társadalmi mobilitást nem a politikai orientáció, hanem a nem alapján vizsgálja. Ahogy a szerzők írják, a kutatást egyrészt az indokolja, hogy a korábbi évtizedekben kiegyenlítődték a társadalmi mobilizációs esélyek Magyarországon, másrészt a kutatók arra is kíváncsiak voltak, hogy Magyarországon is jellemző-e az a kortárs jelenség, miszerint a növekvő mobilizációs egyenlőtlenségek mellett a nők esélyei javulnak. A TK Mobilitás Kutatási Centrum adatai ugyanakkor azt mutatják, hogy a fiatalabb generációk kisebb arányban képesek a társadalmi előrelépéshez szüleik generációjához képest. Ez a jelenség, a lefelé tartó mobilitás az 1990-es évektől kezdve tapasztalható. Az eredmények szerint a nők esetében nagyobb arányban található a felfelé mobilak, ugyanakkor ez a társadalmi középen belül fellépő mozgások következménye, valamint az alul lévő nők esetében inkább a mozdulatlanság a jellemző. A nők esetében tehát jellemzően az alacsony státusz öröklődik a szülőktől, míg a férfiak esetében a privilegizált helyzet.

Gerő Márton, Hajdu Gábor, Kovách Imre, Kristóf Luca és Szabó Andrea a TK Mobilitás Kutatási Centrum 2015 és 2018-as adatfelvétele, valamint a KSH adatai alapján vizsgálja a társadalmi integráció tendenciáit *A magyar társadalom integrációja 2015, 2018* című tanulmányukban. Kutatásuk különlegessége, hogy a társadalmi folyamatokat összevetik a kormányzati célokkal. Képet kaphatunk így arról, hogy mekkora mértékben teljesülnek a politikai célokkal, összefüggésben vannak-e azok a társadalmi valósággal. A társadalmi integráció szempontjából lényeges kormányzati intézkedések öt területét azonosítja a tanulmány. Ezek a munkahelyteremtés; a jövedelmek, a nyugdíjrendszer, a középosztályt érintő intézkedések, valamint a társadalom- és szociálpolitika. A kutatás egyfelől megerősítette a 2015-ös adatfelvétel és módszer alkalmazhatóságát, az egyes integrációs csoportok a 2018-as mintában is jó elkülönülnek. Ezek a csoportok a kapcsolatgazdag politikailag aktívak, a lokálisan integráltak, a normakövető munkaerőpiacon integráltak, a normakövető kapcsolatgazdagok, a normaszegő munkaerőpiacon integráltak, a normakövető

dezintegráltak, valamint a kirekesztett alulintegráltak. Rámutatnak a szerzők továbbá arra, hogy a Fidesz–KDNP-kormány céljainak megfelelően erősödött a magyar társadalom munkaerőpiaci jelenléte, erősödött a felső társadalmi kétharmad integrációja, amely azonban az alsó harmad dezintegrációja mellett történt meg a szerzők által vizsgált időszakban.

Noha az előbb bemutatott fejezet a társadalmi integráció és a kormányzati szándékok összefüggéseit vizsgálta, a tanulmánykötetben önálló fejezet foglalkozik a magyar társadalompolitika integrációjával (Szabó Andrea–Gerő Márton: *A magyar társadalom politikai integrációja*). A szerzők szándéka annak vizsgálata volt, hogy milyen mechanizmusokon keresztül történik a magyar társadalom politikai integrációja. A tanulmány célja az is, hogy feltárja Habermas kategóriakészletének segítségével, hogy a NER milyen módon képes széles, „tartalmilag diffúz tömeglojalitást” kialakítani a társadalomban. Az integrációs csoportok és a pártpreferencia, a politikai attitűdök és értékek, valamint a politikai részvétel összevetése révén egy háromszatú társadalom képe rajzolódik ki. A legjobban integrált csoportok aktívan részt vesznek a politikában és a civil társadalomban, jöhetnek ez elsősorban a választási részvételre és a nem közéleti civil szervezetekre vonatkozik. Ezek a csoportok továbbá bíznak az államban és intézményeiben, a demokráciában és jövőjükben. Ahogy a szerzők arra rámutatnak, bár az erősen integrált csoportokban erősen felülreprezentált a Fidesz, a legfontosabb mégsem a pártpreferencia, hanem az államba és az intézményekbe vetett bizalom. Ezek az attitűdökön keresztül integrálódnak a második csoport tagjai is a politikához, akik társadalmi szinten kevésbé integráltak, ugyanakkor felmutatják a lojális állampolgári kultúra jellemzőit. Esetükben és a felülintegráltak esetében is felfedezhető az asszertív állampolgári kultúra, ugyanis ezekben a csoportokban is találhatóak a kormánnyal kritikus, de résztvevő egyének. A harmadik csoportban azonban az alacsony társadalmi integráció alacsony politikai integrációval párosul. A politikában részt nem vevők, abból kiábrándultak, saját helyzetükkel kapcsolatban borúlátók. A Fidesz kormány szempontjából a diffúz tömeglojalitást az elégedett, társadalmilag és személyes kapcsolataik tekintetében is erősen integráltak erős politikai és civil részvétele, valamint az elégedetlenség, alulintegráltak távolmaradása teremti meg. Érdemes ehhez hozzátenni, hogy mivel a lojalitás elsősorban az állammal szemben jelenik meg, ezt az a politikai erő tudja kiaknázni, amely sikeresen azonosítja magát az állammal.

A második, *Területi mobilitás* rész első tanulmányában Csizmady Adrienne, Győri Ágnes, Kószeghy Lea és Rácz Attila a területi mobilitás jellegzetességeit vizsgálja a TK Mobilitás Kutatási Centrum és a KSH adatai alapján *Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai* című tanulmányukban. Kutatási kérdésük, hogy a Gerő Márton és szerzőtársai által bemutatott integrációs csoportokra milyen területi mobilitás jellemző. A térképekkel, ábrákkal gazdagon illusztrált tanulmány megállapítása szerint az alacsony magyaror-

szági mobilitáson az Európai Unióhoz való csatlakozás, majd a 2008-as pénzügyi válság után következő fellendülés változtatott szerény mértékben pozitív irányban. A lakhatást érintő állami programok ugyanakkor csak erősítik a lakásmobilitásban jelentkező társadalmi különbségeket, de nem változtatnak az egyenlőtlenségeken. Ahogy a szerzők rámutatnak, Magyarországon éppen a lakástulajdon a térbeli mobilitás egyik legnagyobb gátja a szociális kapcsolatok és a státusz megőrzése mellett. Tegyük hozzá, az említett lakhatással kapcsolatos állami programok pedig a tulajdonszerzést támogatják. A kutatás az előző tanulmányokhoz hasonlóan egy kettősséget állapít meg: az erősen integráltak nincsenek rákényszerítve a területi mobilitásra, valamint van ebben a tekintetben választási lehetőségük, az alacsonyan integráltaknak ugyanakkor korlátozottak a mobilitási esélyeik. Megkockáztatható, hogy a koronavírus-járvány nyomán az atipikus foglalkoztatási formák elterjedése, így az otthonról végzett munkavállalásból származó előnyöket is elsősorban az erősen integrált társadalmi csoportok tudják kihasználni.

Csizmady Adrienne és szerzőtársainak egyik megállapítása éppen az volt, hogy a területi mobilitásnak akadályja lehet az egyén társas beágyazottsága. Dávid Beáta, Albert Fruzsina és Huszti Éva *Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás* című tanulmányukban közelebbről vizsgálják meg a társadalmi tőke és a területi mobilitás összefüggéseit. A fejezet arra a következtetésre jut, hogy nem befolyásolja a bizalmas beszélgetési hálózatok kiterjedését az, hogy területileg mobil vagy sem az egyén. A nem mobil válaszadók esetében azonban nagyobb szerepet kapnak a rokonok, mint bizalmas kapcsolatok. A jobban integráltak továbbá képesek megőrizni kapcsolataikat a nagyobb távolság ellenére is. Az ingázás és a társadalmi helyzet közötti kétirányú kapcsolatot a szociológiai tényezők felől közelíti meg a Bakó Tamás–Kálmán Judit szerzőpáros a *Változott-e az ingázásban a nemek közötti egyenlőtlenség? Az ingázási időre ható tényezők és változásuk 1990 és 2011 között Magyarországon* című tanulmánya. Legjelentősebb megállapításuk, hogy a népszámlálási adatok alapján az 1990 és 2011 közötti időszakban a nők az ingázási időben és távolságban is felzárkóztak a férfiakhoz. A legfontosabb változónak az ingázás tekintetében a lakóhely bizonyult. Az eredmények szerint a Közép-Magyarországi régióban élők töltötték a legtöbb időt ingázással, amelynek a szerzők véleménye szerint megvannak a maga társadalmi, egészségügyi költségei.

A *Vissza a társadalomba* szekcióban Rácz Andrea *A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra* címmel a szociális munkát a hátrányos helyzetű családok mobilitási lehetőségei felől veszi szemügyre. A szerző saját adatfelvételén alapuló kvantitatív és kvalitatív kutatási eredményei a családok mobilitására vonatkozóan a szociális munka hatástalanságára mutatnak rá. Ennek okai közé tartozik az információhiány, a családok ugyanis sok esetben nincsenek azzal tisztában, hogy létezik egy olyan intézményrendszer, amelynek feladata problémáik megoldása lenne. Problémát okoz még

a bizalomhiány, az ellátórendszer forráshiánya, a komplex, rendszerszintű, prevenciók megközelítés hiánya. Rácz Andrea végül arra a következtetésre jut, hogy végső soron a családsegítés, a szociális ellátórendszer nem elősegíti a társadalmi mobilitást, hanem ellenkezőleg, rögzíti a hátrányos helyzetet.

Szintén hátrányos helyzetűek, konkrétan a börtönviselték szabadulás utáni integrációs és mobilitási lehetőségeit kutatja Boza István, Csáki Anikó, Ilyés Virág, Köllő János, Kómúves Zsófia, Márk Lili és Mészáros Mercedes a *Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában* című fejezetben. Ahogyan azt a szerzők megállapítják, a volt fogvatartottak esetében a szociális stigma mellett problémát jelent a munkatapasztalat megkopása, az egykori szaktudás elértéktelenedése az általános beilleszkedési problémák mellett. Kutatásukban a munkáltatók által alkalmazott kockázatsökkentő stratégiákat vizsgálják, azaz a munkakör megválasztásának, az alacsonyabb bérezésnek és a munkavállalóra vonatkozó többletinformáció szerzésének stratégiáját. Következtetéseik szerint a börtönviselt munkavállalók lényegesen kevesebb időt töltenek adott munkahelyen, ami annak következménye, hogy jellemzően rövid ideig tartó, időszakos munkát sikerül vállalniuk, továbbá esetükben nagyobb az állásvesztés lehetősége is. Ezekon a hátrányokon az változtathat, ha a munkáltatónak van lehetősége több információt szereznie az általa foglalkoztatotról, vagy már korábban is dolgozott együtt korábbi fogvatartottakkal. A szerzők a fejezetet szakpolitikai ajánlásokkal zárják.

A társadalomba való „visszatérés” után a kötet nemzetközileg is kitekint a *Határon innen, határon túl* című részben. Ennek első, a *Magyar diaszpóra és az anyaország. Diaszporizáció és diaszporapolitika* című tanulmánya a külföldön, diaszpórában élő és az anyaországi magyarok kapcsolatát elemzi. Papp Z. Attila, Kovács Eszter és Kovács András röviden áttekintik a nyugatra irányuló magyar kivándorlási hullámokat a XIX. század végétől, valamint a velük kapcsolatos hivatalos magyar állami álláspontot, majd megfogalmazzák kutatásuk célját. Vizsgálatuk arra irányul, hogy a közelmúltban Magyarországról kivándorló diaszpórának tekinthetőek-e, tehát esetükben érvényesül-e az anyaországi orientáció, valamint a befogadó társadalomtól etnikai távolságot tart-e. Egy több mint 18 ezer válaszadó által kitöltött online kérdőív alapján három csoportba osztották az Ausztriába, az Egyesült Államokba, az Egyesült Királyságba és Németországba kivándorolt magyarokat aszerint, hogy milyen gyakori látogatói a diaszpórintézményeknek, kulturális eseményeknek. Ezt a három csoportot az elkötelezett diaszpóra vagy diaszporizálódó közösségek, a megszólíthatatlanok, valamint a politizáló migránsok alkotják. A szerzők szerint az első beazonosított csoport, amely a minta nagyjából 10 százaléka, alkothatja a nyugati magyar diaszpórát, míg a magasabb végzettséggel és politikai kivándorlási motivációkkal rendelkező politizáló migránsok egy transznacionális identitással bíró réteget alkotnak.

A határon túli kitekintés második tanulmányában (*Szolidaritás és társadalmi mobilitás. Magyar bevándorlók jótékonyága és fizetett munkája a német bevándorlási rendszerben*) Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó annak járt utána, hogy a menekültellátásban történő önkéntes és fizetett munka javítja-e a magyar kivándorlók külföldi – a tanulmány esetében németországi – munkaerőpiaci integrációját. A menekültek segítése önkéntes vagy fizetett alapon összefüggést mutat az egyén társadalmi státuszával, ugyanakkor a politikai szempontok miatt kivándorló, a magyarországi jobboldali kormánnyal nem szimpatizáló válaszadók körében jellemzőbb az önkéntes munka. A menekültellátásban végzett munka továbbá társadalmi mobilitási eszközt jelent a korábban rész munkaidőben dolgozó vagy alkalmi munkát végző magyar kivándoroltak részére. Esetükben tehát – ahogy a szerzők fogalmazznak – a bevándorlók nem munkaerőpiaci veszélyt, hanem lehetőséget jelentenek.

A Kovách Imre által szerkesztett kötet sok tekintetben visszaigazolja azokat az elterjedt nézeteket, amelyek negatívan ítélik meg a magyarországi társadalmi integráció mértékét és a mobilitási lehetőségeket. Felfedezhetők azonban olyan tendenciák, amelyek képesek „rosszkedvünk telét tündöklő nyárrá” változtatni. Noha csekély mértékben, de mérhető mind a társadalmi integráció, mind a területi mobilitás erősödése. Megállapítható az is, hogy megfelelő szakpolitikai tervezéssel, az erőforrások biztosításával hatékonyabban működtethetőek azok az intézmények, amelyek feladata nem a hátrányos helyzet rögzítése lenne, hanem a társadalmi mobilitás elősegítése. A szakpolitikai ajánlások, az egyes kérdések továbbgondolása, a további kutatási irányok kijelölése segít a megfelelő rezonancia elérésére a tudományos, szakmai közösségben. Erre a közösségre hárul az a feladat is, hogy a tudománynépszerűsítés eszközeivel a laikus érdeklődők felé is közvetítsék a kötet eredményeit, amelyek a tudományos elvárások miatt az utóbbiak számára kevésbé befogadhatóak.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2021. 3. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2021. szeptember 10.

JOG, JOGTUDOMÁNY

BÓDI Stefánia, SCHWEITZER Gábor (szerk.): Alapjogok
Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 496 p.

GÁL István László: A magyar állam titkainak büntetőjogi védelme
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): A rendes bíróságok és az
alkotmánybíróság kapcsolata az alapjog-érvényesítésben, 2012–2016
TK Jogtudományi Intézet, 2020. 337 p.

HALÁSZ Iván, SZABÓ Zsolt: Alkotmány és kormányzás Kelet-Európában
Gondolat, 2021. 408 p.

JANY János: A világ jogrendszerei.
Civilizációelmélet és jogtudomány
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 354 p.

JULESZ Máté: Az egészséghez fűződő jog
A pótnyaságtól a COVID-19-ig
Medicina, 2021. 164 p.

POKOL Béla: Juristocracy
Trends and Versions
Századvég, 2021. 482 p.

SZALAI András (szerk.): A közigazgatás tudománya és gyakorlata
HVG-ORAC, 2020. 476 p.

TÖRÖK Bernát, ZÓDI Zsolt (szerk.):
A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai
Tanulmányok a mesterséges intelligencia és a jog határterületeiről
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 538 p.

VIZI Balázs: Magyarország és szomszédai
Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben
L'Harmattan, 2021. 294 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

CSIZMADIA Ervin: A hiányzó másik fél. Politikai és kulturális elmélkedések
Ad Librum, 2021. 299 p.

DÖVÉNYI Zoltán, NAGY Miklós Mihály, PERÉNYI Bálint:
Legitim geopolitika. Tanulmányok a klasszikus német geopolitikáról
Pallas Athéné Könyvk., 2021. 136 p.

Marcel GAUCHET: A francia balsorsról
Századvég, 2021. 323 p.

Byung-Chul HAN: Pszichopolitika. A neoliberalizmus és az új hatalomtechnikák
Typotext, 2021. 116 p.

HORVÁTH Attila: A verseny változatai
A visegrádi országok pártrendszerei 1990–2020
Gondolat, 2021. 614 p. (Parlamenti kötetek)

Tim MARSHALL: Falak – Életünk kerítések árnyékában
Park K., 2021. 329 p.

NUBER István: Az olasz politikai rendszer kontinuitása és diszkontinuitása
L'Harmattan, 2021. 196 p.

Andreas RÖDDER: Konzervatív 21.0
A polgári Németország programja
MCC Press, 2021. 196 p.

SEBŐK Miklós, RING Orsolya, MÁTÉ Ákos:
Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben
Typotext, 2021. 184 p.

SZENTPÉTERI NAGY Richard (szerk.): A választás fensége
Noran Libro, 2021. 354 p.

TÓTH Csaba: A tökéletes kampány. Nyertes stratégiák
Athenaeum, 2021. 300 p.

POLITIKATÖRTÉNET

GYURGYÁK János: Elvesztett illúziók. Megtalált történelem
Osiris, 2021. 618 p.

HAHNER Péter: A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648–1815
Kronosz, 2021. 751 p.

KATUS László: A modern Magyarország születése
Magyarország története 1711–1914
Kronosz, 2021. 734 p.

MAJTÉNYI György: Egyetértés vadásztársaság
Horthy, Rákosi, Kádár és napjaink vadászai
Open books, 2021. 260 p.

TAKÁTS József: Jászi és a liberális szocializmus. Eszmetörténeti tanulmányok
Osiris, 2021. 312 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ, INTERJÚ

Mark DOOLEY, Roger SCRUTON: Beszélgetések Roger Scrutonnal
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 226 p.

ÉSIK Sándor: Sanyikám, én nem politizálok –
Az baj, mert akkor más fog helyetted
Libri, 2021.

KÁRBIN Ákos: Wekerle Sándor, a Monarchia aranyembere
Gondolat, 2021. 376 p.

KIS Kelemen Bence, NAGY Ádám: Az ébredő jogerő
Galaxis útikalauz jogászoktól
Athenaeum, 2021. 366 p.

KÖNYVFIGYELŐ

MÉRŐ László: A dörzsölt szélkakas
Facebook, gazdaság, politika
Tericum Kiadó, 2021. 230 p.

SZABÓ Endre Győző (szerk): Az Infotörvénytől a GDPR-ig
Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 272 p.

SZOCIOLÓGIA

ALMÁSI Miklós: Közeli jövőnk és a távoli jelen
A digitális társadalom kritikája
Joshua könyvek, 2021. 200 p.

BÉRCZES Tibor: Nem kell félnetek jó lesz
Bevándorlás és integráció Hollandiában
Osiris, 2021. 224 p.

Bryan CAPLAN, Zach WEINERSMITH: Szabad a pálya
Vajon mit mond a tudomány a bevándorlásról?
Wunderlich P., 2021. 248 p.

Mark FISHER : Kapitalista realizmus
Nincs alternatíva? 2. jav. kiad.
Napvilág, 2021. 127 p.

KELEMEN Gábor: Pulzáló párhuzamosok
Múlt és Jövő Alapítv., 2021. 228. p.

KRISTÓF Luca: Kultúrcsaták
Kulturális elit és politika a mai Magyarországon
Gondolat; Társadalomtudományi Kutatóközp., 2021. 176 p.

Linda SCOTT: Dupla X – Számoljunk a nőekkel
Athenaeum, 2021.400 p.

TÓTH I. János: Demográfiai tél. A modernizáció sötét oldala
Gondolat, 2021. 276 p.

ABSTRACTS

Péli Gábor

SHIFTING FAULT LINES IN THE HUGARIAN POLITICAL SPACE

How the two oppositions have become one according
to the spatial theory of voting?

A puzzling aspect of Hungarian politics is the centerwise migration urge of the oppositional party Jobbik, dominating the right side of the political spectrum for long. Until the end of 2020, however, no remarkable change has taken place, in terms of political coordinate changes, between the stances of the left-liberal and rightist (Jobbik) oppositional blocks, meanwhile the government-opposition relationship has been substantially transformed. I apply the political space approach of Downs for studying this elongated getting-not-getting-closer period during the 2010s. I demonstrate that it was the relative political distance between the oppositional blocks, i. e., their distance compared to their remoteness to government positions, that has diminished, in parallel with a new political space dimension's becoming dominant. The relative distance change did not require modifying the, oftentimes diametrical, political views of the oppositional blocks. By the end of the decade, their relative closing has been complemented with absolute distance decrease, as well as with aligning political space positions.

Keywords: Organizational ecology, organizational niche, oppositional identity, party competition, political space, proximity theory.

Anna Ujlaki

WHY THE POLITICAL THEORY OF MIGRATION SHOULD BE FEMINIST?

The article aims to show how *feminisms* can be corrective to the mainstream political theory of migration. First, the article highlights the main characteristics of contemporary literature on migration, with special focus on its bias towards *methodological nationalism*. Then, the article demonstrates existing and possible contributions of feminist ideas to the political theory of migration on these levels, precisely, on the empirical, the political theoretical, and the ethical level.

Keywords: feminism, migration, immigration, political theory, methodological nationalism

Szilárd János Tóth
 REPUBLICANISM AND IMMIGRATION:
 WHAT FREEDOM DICTATES

A key issue within the philosophical debate on immigration is whether or not states have the right to restrict immigration in the name of democratic self-determination. In recent years, a number of authors have suggested that republican theory offers a clear-cut solution to this dilemma. The solution is that states do *not* have such a right. Unilateral border controls dominate migrants and are therefore immoral. In my paper, I argue that this suggestion is misconceived. In fact, republican theory is characterized by a great degree of ambiguity on this front. In the overwhelming majority of cases, the non-domination criterion offers no solution to the dilemma whatsoever.

Keywords: republicanism, immigration, freedom as non-domination, border controls.

Kapelner Zsolt
 IMMIGRATION AND THE RIGHT TO EXCLUDE

A central topic in contemporary discussions on immigration is the right to exclude: does the state have a right to unilaterally exclude potential immigrants from its territory? There are three main families of arguments for the right to exclude in the literature: the argument from self-determination, functionalist arguments, and the so-called jurisdictional argument. In this paper I argue that none of these arguments can justify the right to exclude. This provides an *a posteriori* argument against the right to exclude; it shows not that it is impossible to provide a justification for this right, but rather that the strongest contemporary justifications fail. This conclusion does not show with absolute certainty that the right to exclude is unjustifiable, but provides good reasons to reject this right. Doing so has important consequences for the political theory of immigration.

Keywords: Immigration, the right to exclude, political theory, self-determination, functionalism, freedom

ABSTRACTS

Lajos Cs. Kiss
CARL SCHMITT'S RECEPTION
AND THE DEMARCATION PROBLEM

The study undertakes the analysis of the epistemological problem (demarcation) raised by the Hungarian Schmitt reception, which is essential for the study of political science and the construction of political theory. It presents the scientific consensus that serves as the basis of Schmitt research, the ideological aspirations that potentially threaten the objectivity of the research, and makes an attempt to reconstruct Schmitt's solution to the demarcation problem.

Keywords: Carl Schmitt, reception, demarcation, syncretic liberalism, scientific and political correctness

MEGJELENT

a **Századvég folyóirat** harmadik száma.

A TARTALOMBÓL:

Kovács Csaba – Rovács Barna:

Magyarok a Kárpát-medencében – a népszámlálási adatok tükrében

Kollár Dávid – Pillók Péter:

Intézményi bizalom és a népszámlálás megítélése

Gyorgyovich Miklós – Hannos Gábor:

A népszámlálások felekezetihozatartozás-indikátorainak margójára

Grábics Ágnes – dr. Lovászy László:

Az adatvezérelt állam és a világ megkettőződése – avagy a Big Data perspektívája a népszámlálás szolgálatában

Stefkovics Ádám – Zenovitz Lili – Kmetty Zoltán:

*A népszámlálásnak, ahogy eddig ismertük, vége van?
A regiszteralapú népszámlálásokról*

Máthé Áron:

*Nevezetes összeírások – fejezetek
a népszámlálások történetéből*

Neulinger Ágnes:

A hivatalos statisztikai adatok üzleti értéke, avagy hogyan kapcsolódik a népszámlálás az üzleti kutatásokhoz?

Századvég Kiadó
1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,
e-mail: kiado@szazadvég.hu

CONTENTS

POLITICAL FAULT LINES

- *Gábor Péli*: Shifting faultlines in the Hungarian political space. How the two oppositions have become one according to the spatial theory of voting? 7

MIGRATION – IMMIGRATION

- *Anna Ujlaki*: Why the Political Theory of Migration Should be Feminist? 27
- *Szilárd János Tóth*: Republicanism and Immigration: What freedom dictates 45
- *Kapelner Zsolt*: Immigration and the right to exclude 64

LOOKING OUT

- *Lajos Cs. Kiss*: Carl Schmitt’s reception and the demarcation problem 85

ABOUT PUBLICATIONS OF INTEGRATION RESEARCH

- *Dániel Oross*: Integration in the shadow of polarization
(*Imre Kovách [ed.] Integration mechanisms in Hungarian society –
Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*) 121
- *Dániel Mikecz*: Winter of our discontent
(*Kovács Imre [szerk.]: Mobility and integration in Hungarian society –
Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*) 127

BOOK WATCH 133

ABSTRACTS 137

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
  - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
  - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
  - c. kulcsszavakat, valamint
  - d. a szerző titulussát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban,
ára 1590 forint, előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*1453 Budapest, Pf. 25.*),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

ELTE Könyvesbolt
Bp., V., Kecskeméti u. 10–12.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrásy út 45.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4.